

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

CERCETĂRI ROMĂNEȘTI DE ISTORIOGRAFIE

CONCEPTUL DE NAȚIUNE ÎN OPERA ISTORIOGRAFICĂ
A GENERAȚIEI DE LA 1848

VASILE CORTICĂȘENCO

OPINII ASUPRA ISTORIOGRAFIEI PROBLEMEI AGRARE ÎN ROMÂNIA
(1913—1921)

MIRCEA IUSA

PRIMUL DECENIU INTERBELIC ÎN NOI INVESTIGAȚII
ISTORIOGRAFICE

DAMIAN HUREZEANU

DURATA ISTORIEI: METAMORFOZELE UNCI CONCEPT

LUCIAN BOIA

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

„STEAGURILE ROMĂNEȘTI” DIN OASTEAA LUI JAN SOBLESKI ÎN
CAMPANIA PENTRU ELIBERAREA VIENEI (1683) DUFĂ UN NOU
IZVOR POLON

CONSTANTIN REZACHEVICI

ASEDIUL VIENEI DIN 1683 ÎN CONȘTIINȚA SOCIETĂȚII ROMĂNEȘTI
DIN SECOLELE XVII ȘI XVIII

CONSTANTIN ȘERBAN

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMĂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

6

TOMUL 36

1983

IUNIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*): NICHITA ADĂNILOAIIE,
LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL
LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTI FAN ȘTEFĂNESCU,
POMPILIU TEODOR (*membri*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente.
Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, P.O. Box, 136—137. Telex
11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 36, Nr. 6
iunie 1983

S U M A R

CERCETĂRI ROMÂNEȘTI DE ISTORIOGRAFIE

VASILE CURTICĂPEANU, Conceptul de națiune în opera istoriografică a generației de la 1848	545
MIRCEA IOSA, Opinii asupra istoriografiei problemei agrare din România (1913—1921) .	560
DAMIAN HUREZEANU, Primul deceniu interbelic în noi investigații istoriografice . .	576
LUCIAN BOIA, Durata istoriei: metamorfozele unui concept	588

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

CONSTANTIN REZACHEVICI, „Steagurile românești” din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683), după un nou izvor polon	605
CONSTANTIN ȘERBAN, Asediul Vienei din 1683 în conștiința societății românești din secolele XVII și XVIII	625

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie și filozofie (secția istorie-filozofie) în anul 1982 (<i>Radu Manolescu</i>); Sesiune științifică dedicată luptelor revoluționare din 1933 ale muncitorimii din România (<i>Gh. I. Ioniță</i>); Sesiunea științifică „Continuitate, unitate și independență în istoria poporului român” a Muzeului Unirii din Alba Iulia (<i>Gheorghe Naghi</i>).	637
--	-----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

TIBERIU AVRAMESCU, „Adevărul”. <i>Mișcarea democratică și socialistă (1895—1920)</i> , (<i>Gh. I. Florescu</i>)	645
DAMIAN TODIȚA, <i>Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul</i> , Edit. Albatros, București, 1982, 134 p. („Memoria pământului românesc”) (<i>N. Stoicescu</i>)	646
ATANAS POPOV, <i>Krepostni ukrepiteľni soorănenia v Krănskato srednevekovia oblast</i> , Sofia, 1982, 165 p. + 111 fig. (<i>Petre Diaconu</i>)	648
ALFONSO GONZÁLES GONZÁLES, <i>El Oriente venezolano a mediados del siglo XVIII</i> (Orientul venezuelean la mijlocul secolului al XVIII-lea), Caracas, 1979, 251 p. (<i>Eugen Denize</i>)	649

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom. 36, nr. 6, p. 541—652, 1983.

REVISTA DE ISTORIE

TOME 36, N° 6
juin 1983

SOMMAIRE

RECHERCHES ROUMAINES D'HISTORIOGRAPHIE

- VASILE CURTICĂPEANU, Le concept de nation dans l'œuvre historiographique de la génération de 1848 515
- MIRCEA IOSA, Opinions sur l'historiographie de la question agraire de Roumanie (1913 – 1921) 560
- DAMIAN HUREZEANU, Nouvelles investigations historiographiques concernant la première décennie de l'entre-deux guerres. 576
- LUCIAN BOIA, La durée de l'histoire : les métamorphoses d'un concept 588

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- CONSTANTIN REZACHEVICI, „Les drapeaux roumains” de l'armée de Jean Sobieski pendant la campagne pour la libération de Vienne (1683), d'après une nouvelle source polonaise 605
- CONSTANTIN ȘERBAN, Le siège de Vienne dans la conscience de la société roumaine des XVII et XVIII siècles 625

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- L'activité scientifique des cadres enseignants de la Faculté d'histoire et de philosophie (Section histoire-philosophie) en 1982 (*Radu Manolescu*) ; La session scientifique dédiée aux luttes révolutionnaires de 1933 de la classe ouvrière de Roumanie (*Gh. I. Ioniță*) ; La session scientifique „Continuité, unité et indépendance dans l'histoire du peuple roumain” du Musée de l'Union d'Alba Iulia (*Gheorghe Naghi*) 637

LE LIVRE ROUMAIN ET ETRANGER D'HISTOIRE

- TIBERIU AVRAMESCU, „Adevărul”. *Mișcarea democratică și socialistă (1895 – 1920)* („La vérité”. Le mouvement démocratique et socialiste (1895 – 1920), Editions politiques, Bucarest, 1982, 428 p. (*Gh. I. Florescu*) 645

- DAMIAN TODIȚA, *Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul* (Pătrașcu le Jeune, fils de Michel le Brave), Editions Albatros, Bucarest, 1982, 134 p. („Memoria pământului românesc”) (N. Stoicescu) 646
- ATANAS POPOV, *Krepostni i ukrepiteľni soorăjenia v Kranskato srednovekovia oblast*, Sofia, 1982, 165 p. + 111 fig. (Petre Diaconu) 648
- ALFONSO GONZÁLES GONZÁLES, *El Oriente venezolano a mediados del siglo XVIII* (L'Orient vénézuélien au milieu du XVIIIe siècle), Caracas, 1979, 251 p. (Eugen Denize) 649

CONCEPTUL DE NAȚIUNE ÎN OPERA ISTORIOGRAFICĂ A GENERAȚIEI DE LA 1848

DE

VASILE CURTICĂPEANU

Cu excepția lui S. Bărnuțiu și Al. Papiu Ilarian, reprezentanții istoriografiei de la 1848 n-au încercat o abordare teoretică a conceptului de națiune din unghiul de vedere al genezei și evoluției acesteia ca fenomen social istoric. Dar, în opera și gândirea lor politică, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. T. Laurian și G. Barițiu, problema națională și ideea de națiune au constituit, alături de cea socială, una din componentele majore. Fenomenul este cu atât mai explicabil, cu cât, aceștia s-au impus ca istorici și oameni politici, tocmai în epoca de cea mai mare intensitate în procesul de afirmare a națiunii române moderne ca entitate bine definită și conștientă de misiunea sa istorică. Și „Școala istorică ardeleană” era conștientă de unitatea tuturor românilor ca națiune, dar, această unitate era văzută mai mult istoric, static, la dimensiuni limitate și fără consecințe prea importante pentru actualitate și, cu atât mai puțin pentru perspectivă. Generația revoluției române de la 1848/1849, formată dintr-o pătură largă de intelectuali laici, istorici în primul rînd, la curent cu ideile noi despre națiune, a reactualizat fenomenul național pe plan istoriografic, atât în adîncime cît și în extensiune, la nivelul epocii lor¹. Idealul suprem spre care a tins mereu această generație a fost scrierea unei *istorii naționale* a tuturor românilor. Dacă istoricii munteni și moldoveni au urmărit cu predilecție în activitatea lor realizarea unei istorii naționale în spiritul romantismului european ca mijloc de cunoaștere a rolului națiunii române în concertul celorlalte nații, istoricii transilvăneni, continuînd tradiția polemică și de luptă a „Școlii ardelenilor” s-au aplecat mai mult asupra preocupării de a defini sensurile evoluției ramurii transilvănene a națiunii române, în raport cu națiunile politice din Transilvania.

¹ Asupra activității politice și istoriografice a generației de la 1848 există o literatură bogată din care n-ar fi cu putință să menționăm, fie măcar și lucrările mai importante. De aceea, avînd în vedere natura subiectului tratat, ne vom limita la citarea principalelor volume de texte și lucrări din opera acestei generații: *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, tom. I VI, București, 1902—1910; T. V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1902; N. Bălcescu, *Opere*, I II, Ediție critică de Gh. Zanc și E. G. Zanc, Ed. Acad. R. S. România, București, 1974, 1982; *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, de C. Bodea, vol. I II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

Colaborarea permanentă și fructuoasă dintre istoricii revoluției de la 1848 din cele trei țări românești a însemnat pasul decisiv pe care l-a făcut istoriografia românească pe linia devenirii sale ca știință modernă și unitară, și a contribuit totodată, la adâncirea cunoașterii și definirii conceptului de națiune română în spiritul veacului al XIX-lea. Cel care a aprins prima scînteie a unei istorii naționale în sens modern a fost M. Kogălniceanu prin tipărirea, în 1837 la Berlin, a lucrării *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valques Transdanubiens*, care, în intenția autorului purta inițial titlul semnificativ de *Histoire ancienne et moderne de la Moldavie, de la Valachie, des états indépendents de Transylvanie, et des Valaques transdanubiens*². Conceptul lui M. Kogălniceanu asupra națiunii rezidă din însăși realizarea acestei prime încercări de cuprindere a istoriei tuturor românilor într-o singură lucrare în care ideea unității etnice, lingvistice, culturale și teritoriale este firul conducător. Înțelegă ca o istorie națională, iar Mihai Viteazul ca simbol al unității și demnității, lucrarea lui Kogălniceanu urmărește lupta pentru neatîrnare de-alungul timpului, evocînd în același timp, ideea regatului Daciei antice.

Fruct al spiritului și conștiinței sale istorice care l-au călăuzit spre izvoarele și mărturiile trecutului, ideea istoriei naționale s-a reflectat pe un plan mai larg în conținutul „Daciei Literare” (1840) și a „Arhivei Românești” (1840) care erau o chemare colectivă spre realizarea aceluiaș ideal. Căci, în concepția sa, istoria națională, considerată „cartea de căpetenie, paladiul naționalității” este strîns legată de *existența națională*. Acest adevăr îl exprimă limpede în „Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană”, rostit la 24 noiembrie 1843: „începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfișiat, driturile ni s-au călcat în picioare, numai pentru că n-am avut *conștiința naționalității noastre* (s.n.), numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeem și să ne apărăm dreptățile. (s.n.)³ Referindu-se la atitudinea marilor puteri în decursul istoriei față de țările române, M. Kogălniceanu observă că acestea „ne contestă driturile care le avem de la strămoșii noștri, ne contestă *naționalitatea* care o avem de la Dumnezeu. *O naționalitate de 8 milioane* de români pe care o avem de optsprezece veacuri și care a rezistat tuturor viforelor ce au trecut peste țările noastre într-această lungime de timp.” (s.n.)⁴ Prin aceasta istoricul și revoluționarul de la 1848 își definește conceptul său global asupra națiunii române întregi, care nutrea în anii afirmării sale depline, ideea unirii și neatîrnării sale politice. Din eforturile sale pentru scrierea și răspîndirea istoriei naționale, el spera că, acestea vor trezi „un duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc și un interes mai viu pentru *nație și patrie*”. (s.n.)⁵

² Cf. Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tom. I, Scrieri Istorice, Ediție critică adnotată cu o introducere și note de Andrei Oțetea, București, 1946; Al. Zub. *Mihail Kogălniceanu istoric*, Ed. Junimca, 1974.

³ M. Kogălniceanu, *Croniclele României*, tom. I, București, 1872, p. XXXI XLIII.

⁴ M. Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale în Moldova, în Anul 1848*, vol. IV, p. 89–137.

⁵ M. Kogălniceanu, *Cuvînt introductiv la cursul de istoria națională în Cronicile României...*, p. XXXI–XLIII. www.dacoromanica.ro

O identitate de idei și țeluri reflectă opera și gândirea istorică a lui N. Bălcescu, exprimată mai pregnant în revista „Magazin istoric pentru Dacia” (1845—1847), publicație concepută și realizată împreună cu transilvăneanul A. T. Laurian. Aceasta contribuia, alături de publicațiile lui M. Kogălniceanu, la tipărirea sistematică și critică a documentelor trebuincioase scrierii unei istorii naționale, considerată de cei doi editori drept „cea dintii carte a unei nații”, în care aceasta își putea găsi „trecutul, prezentul și viitorul”. Caracterul programatic al publicației reiese și din apelul adresat patrioților din diversele provincii românești „să binevoiască a contribui la această lucrare națională, cu documente și informații istorice despre Dacia”⁶.

N. Bălcescu încearcă o interpretare mai nuanțată a conceptului de națiune subliniind unul din factorii care o definesc „limba care, observă el— mai mult decât religia și orice alt, este fundamentul naționalităților”⁷. Sau, prin sesizarea într-o formă sintetică dar relevantă a procesului evolutiv al poporului pînă la stadiul de națiune modernă: „...istoria ne arată revoluția ducînd pe nația română din prefaceri în prefaceri în calea acelei legi universale a dezvoltării istorice a națiilor: *înalțarea plebeianismului la putere* sau, după cum o formulăm noi, *întregirea românului, vecinul, servul veacului de mijloc, în drepturile sale de om, de cetățean, de nație*”⁸. Ca și M. Kogălniceanu, el definește ținta generației sale, „unitatea națională a românilor”, unirea tuturor românilor într-o „nație românească”, într-un „stat de șapte milioane de români”⁹. Ideile care definesc în sensul specific de gândire a lui N. Bălcescu conceptul de națiune sînt oglindite mai elocvent în opera sa de căpetenie *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*.

Prin aceasta el aduce în contemporaneitate înfăptuirea unirii politice a celor trei țări românești sub marele voievod muntean la 1599—1600, și o oferă ca model de urmat generațiilor din timpul său. Căci el credea în progresul neîntrerupt al poporului român, în caracterul implacabil al evoluției națiunii române spre unitate și independență. „Vrem să fim o nație una, puternică și liberă prin dreptul și datoria noastră, exclama el în *Mersul Revoluției în istoria românilor* la 1852, pentru binele nostru și al celorlalte nații, căci voim fericirea noastră și avem o misie a împlini în omenire” (s.n.)

Colaborator al lui N. Bălcescu la editarea „Magazinului istoric pentru Dacia” și reprezentant al națiunii întregi ca agent de legătură al tuturor românilor în timpul revoluției, A. T. Laurian a avut o contribuție însemnată pe plan istoriografic și politic la definirea conceptului de națiune română în sens modern. Numeroasele sale studii și ediții de cronici și documente, dar mai cu seamă sinteza sa din 1853¹⁰ sînt o pledoarie pentru ideea unității naționale. În ciuda exagerărilor sale latine, unitatea teritorială a vechii Dacii a constituit pentru el baza de

⁶ N. Bălcescu, *Prospect pentru Magazinul Istoric* în N. Bălcescu, *Opere*, I, ediția citată, 1974, p. 90.

⁷ N. Bălcescu, [*Cuvîntare ținută la Societatea studenților români din Paris*] în N. Bălcescu, *Opere*, I, p. 176.

⁸ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, *Opere*, II, p. 110.

⁹ N. Bălcescu, [*Cuvîntare...*], *Opere*, I, p. 177.

¹⁰ A. T. Laurian, *Istoria românilor*, tom. I III, Iași, 1853.

plecare a unității naționale pe care a văzut-o realizată temporar de Mihai Viteazul. Dar ideile sale asupra națiunii sînt exprimate în termeni mai fermi în activitatea revoluționară, cu deosebire în „Petițiunea națională în 16 puncte”, pe care A. T. Laurian a prezentat-o în cea de a doua ședință a Adunării Naționale de la Blaj din 4/16 mai. Invocînd principiul libertății, egalității și fraternității, A. T. Laurian afirmă că *națiunea română* pretinde independența sa națională, cere să-și aibă reprezentanții săi în dietă, în proporție cu numărul său, să aibă dregătorii săi în ramurile administrative, judecătorești și militare, să poată utiliza limba română în legislație și administrație, pretinde *adunare națională anuală*. Cere *desființarea iobăgiei* fără despăgubire, cere înarmarea poporului în *gardă națională* cu ofițeri din rîndurile sale. Pretinde *constituție* pentru Transilvania care să se bazeze pe principiul egalității, libertății și fraternității. Națiunea română cere *libertatea de exprimare* fără cenzură, și pretinde *înființarea școalelor române* peste tot precum și *universități românești*, susținute de stat. În ultimul punct, A. T. Laurian se referă la problema „uniunii” Transilvaniei la Ungaria, subliniind pretenția națiunii române ca aceasta să nu fie luată în dezbatere pînă ce națiunea română nu va fi constituită și organizată cu vot deliberativ și decisiv în camera legislativă. În caz contrar, națiunea română protestează cu solemnitate¹¹.

Cel care, prin numeroasele sale articole publicate în presa din Transilvania în anii premergători și în anii revoluției, s-a apropiat mult de o înțelegere pătrunzătoare a noului avînt pe care l-au luat națiunile la mijlocul secolului trecut a fost G. Barițiu. Este ilustrativ, în acest sens, articolul „Naționalitate”¹² în care observă că „popoarele Europei apusene, de la o vreme încoace, se simt insuflete de un prea frumos duh, care le face mare cinste: fiecare din acestea se luptă pentru unirea națională puternică, întru a cărei desfășurare se întemeiază tăria poporului și a patriei. *Unirea națională* — continuă el — este frumoasa deviză ce răsună din toate părțile și deșteaptă duhurile cu putere multă. *Popoarele Europei* pricep și cunosc cum că tăria și puterea unui popor, baza sa, politica sa cumpănire, nădejile sale, prezentul și viitorul său zac în unirea națională”¹³.

Referindu-se la națiunea română el sublinia mai tirziu că „națiunea dacoromană încă a fost scuturată și deșteptată în anul 1848 din letargia, din somnul său morțăreț, într-un mod și cu o intensitate, precum nu i se mai întîmplase niciodată, poate nici în una mie de ani”. Pentru G. Barițiu factorii care definesc individualitatea națiunii române din Transilvania sînt: numerozitatea românilor, vîrsta vieții naționale a românilor, la care au ajuns pînă la 1848, literatura și cultura care, deși tînără a ajuns pe calea sigură a perfecțiunii, biserica și religia, pe care numai prin ajutorul limbii naționale învață a o cunoaște, strînsa comu-

¹¹ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor ac sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1902, p. 330—332.

¹² Foaic pentru minte... (1844), nr. 51, p. 399—400; G. Barițiu, *Scrieri social-politice. Studii și antologie* de V. Cheresteșiu, C. Mureșan, G. M. Marica, Edit. politică, 1962, p. 85—86.

¹³ G. Barițiu, *Culegere de documente din anii 1848* în „Transilvania”, III (1870), n. 15, p. 179.

nicație națională cu nația ce stăpânește pământul moldo-românesc¹⁴. În concepția lui G. Barițiu, națiunea română din Transilvania luptă în anii premergători revoluției de la 1848 pentru drepturi politice și civile, pentru egalitate cu „națiunile politice” ale ungarilor și sașilor, și tindea spre recunoașterea sa ca națiune organizată cu drepturi constituționale, spre individualitatea politică-națională.

Întreaga sa activitate politică, publicistică și istoriografică a fost pusă în slujba acestui ideal, istoria fiind considerată de el drept „diploma de legitimație cu care un popor se prezintă în societate și în concertul celorlalte popoare”¹⁵.

Primul dintre fruntașii generației de la 1848 care a pus problema națională și a conceptului de națiune în termenii unei viziuni moderne, la nivelul gândirii europene, a fost S. Bărnuțiu, în memorabilul său discurs rostit la 2/14 mai în catedrala de la Blaj¹⁶.

Reactualizînd bogata moștenire de idei lăsată de „Școala Ardeleană”, cu deosebire de *Supplex Libellus Valachorum*, trecute prin filtrul ideologiei raționaliste și a dreptului natural, S. Bărnuțiu pornește în abordarea problemei naționale de la înfățișarea situației sociale și politice a românilor transilvăneni, statornicită în legiurile feudale ale nobilimii maghiare, în virtutea cărora aceștia erau condamnați la servitute veșnică.

Ceea ce aduce el nou în discuție este problema „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria, pe care nobilimea maghiară dorea să o realizeze cu orice preț, idee asociată cu cea a cîștigării independenței Ungariei față de Austria. Bărnuțiu supune unei analize temeinice consecințele ce decurgeau din această „uniune”, pe care o considera egală cu pierderea ființei naționale pentru români; dezvăluind procesul de maghiarizare început în Ungaria ca politică de stat încă din 1842, Bărnuțiu subliniază că acesta urmărea stingerea tuturor popoarelor nemaghiare, în primul rînd a românilor și slavilor, din care, nobilimea maghiară intenționa „să facă numai o nație, care să se numească națiunea cea mare și tare ungurească. Ungurii (nobilimea maghiară)—continuă Bărnuțiu, leagă toate bunătățile vieții constituționale de uniunea cu Ungaria; ei zic că în uniune se cuprind toate și că fără ea nu e cu puțință nici o libertate”¹⁷.

În contextul unor ascuțite contradicții și lupte sociale și naționale specifice Transilvaniei anului 1848, S. Bărnuțiu și-a dezvoltat teoria sa asupra națiunii prin stabilirea unor raporturi între principalele trăsături care reieșeau din caracterul și structura societății românești în plină afirmare ca națiune modernă. Astfel, în gândirea lui Bărnuțiu se profilează, pe temelul realităților istorice concrete triada: *libertate, naționalitate, cultură* din unitatea căreia el definește *națiunea modernă* ca valoare umană; căci, „valoarea fără cultură, cultura fără libertate și libertatea fără existență și onoare națională, nu e cu puțință” (—s.n.)¹⁸. Ideea

¹⁴ G. Barițiu, *Românii și maghiarismul* în „Foaie pentru minte . . . ” V, (1842), n. 9, p. 65—69; G. Barițiu, *Scrieri social-politice* . . . p. 67.

¹⁵ G. Barițiu, *Despre istoria cea mai nouă* . . . , p. 24.

¹⁶ Simion Bărnuțiu, *Românii și ungurii*, discurs rostit în catedrala Blajului 2/14 mai 1848. Cu introducere și comentariu de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, 72 p.

¹⁷ *Ibidem*, p. 10.

¹⁸ *Ibidem*, p. 17.

care străbate întreaga sa concepție asupra națiunii este că „*libertatea fără naționalitate și fără cultură națională nu se poate înțelege la nici un popor de pe pământ*”.

S. Bărnăuțiu și-a formulat conceptul său de *libertate* în spiritul ideilor avansate ale epocii, izvorite din marile principii ale revoluției franceze. Manifestându-și neîncrederea față de diata nobilimii maghiare, pe care o denunța ca „persecutoare și stingătoare de națiuni”, el exprima un punct de vedere deosebit de modern și actual, cu privire la caracterul democratic pe care aceasta ar fi trebuit să-l aibă în scopul apărării egalității civile: „Aceasta atunci ar avea loc în stat — sublinia el — când ar apăra legile statului într-o formă *pe toți cetățenii și le-ar face dreptate, fără să-i întrebe, dacă sînt nobili sau plebei, mizeri sau avuți, creștini sau păgîni, albi sau negri, barbari sau români și cînd le-ar deschide calea spre cîștigarea mijloacelor vieții și spre cultura tuturor*” (—s.n.)¹⁹. De aici nu mai era decît un pas pînă la formarea clară a ideii emancipării omului în devenirea sa ca „cetățean” în sens modern, căci, așa cum susținea G. Bărnăuțiu, „libertatea oricărui popor e bunul lui cel mai înalt”²⁰.

Strîns legată de conceptul de libertate apare în gîndirea lui Bărnăuțiu ideea de *naționalitate* (sau națiune), căci, „libertatea fără naționalitate nu se poate înțelege nici la un popor de pe pământ”²¹. Pornind de la acest principiu el face o încercare de definire a națiunii, în spirit romantic, prin stabilirea unei relații comparative între „persoana omului” și „persoana națiunii”: Dacă e drept — afirmă el — că persoanele nu-și pierd natura cînd se leagă într-un corp național cu limbă și datine comune, și iată că tot aceeași vom fi constrînși a zice și de națiune, ce zicem și de o persoană singură; că libertatea națiunii încă e legată strîns cu persoana ei, ca și a persoanelor firești; libertatea națiunii încă poartă tipul persoanei omului; națiunii încă i-a dat natura forma precum persoanelor firești; cu persoana națiunii deodată se naște și libertatea ei, ca și a persoanelor singuratiche. . ; tot ce ajută și împiedică persoana, ajută și împiedică libertatea națiunii; tot ce lățește libertatea, aceea crește prețul și înalță demnitatea națiunii, cu cît își prețuiește mai mult, cu atît își amă (iubește) mai fierbinte și libertatea și cu atît are mai mare preț și respect înaintea ginților, face și pate lucruri mari pentru onoare, nu suferă niciun scăzămînt din libertatea sa, pentru că ea simte, că fără libertate nu e onoare pe pământ, și viața națiunii fără onoare e mai amară decît moartea; pentru libertate își pune averea și viața, libertatea și coarda inimii ei cea personală, proprietatea ei cea mai națională, inima ei, sufletul ei, ornamentul ei!”²²

S. Bărnăuțiu condiționează libertatea de existența naționalității fără de care popoarele nu se pot dezvolta. „Ce este apa pentru pești, aerul pentru zburătoare și pentru toate viețuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru creșterea plantelor, vorba pentru cugetare, aceea este *naționalitatea pentru oricare popor* — afirmă el; și continuă prin a sublinia că: „întrînsa ne-am născut, ea este mama noastră; de sîntem liberi, întrînsa ne mișcăm; de sîntem vii, întrînsa viem; prin ea vorbim

¹⁹ *Ibidem*, p. 29.

²⁰ *Ibidem*, p. 46.

²¹ *Ibidem*, p. 27.

²² *Ibidem*.

și astăzi cu părinții noștri, care au trăit înainte de mii de ani; prin ea ne vor cunoaște strănepoții și posteritatea peste mii de ani...; *naționalitatea e libertatea noastră cea mai mare și limanul soluției viitoare.*" (—s.n.)²³.

Ultima latură a triadei este *cultura națională*. „Prin nimicirea libertății și a naționalității se nimicește și cultura, fiindcă, subliniază Bărnuțiu, fără primele două, nu e cu puțință cea de a treia, iar „cultura fiecărui popor astăzi e măsura fericirii și siguranței lui²⁴.” De aceea, în vederile lui „lumina științelor și a artelor mai mult nu poate fi proprietatea unor clase privilegiate, ci trebuie să se facă bun comun a toată națiunea” (—s.n.)²⁵.

Referindu-se la așezămintele culturii popoarelor luminate el consideră *școlile și instituțiile naționale* și cu deosebire *universitățile*, nu numai mijloace de cultivare a științelor, literaturii și artelor, ci și mijloace ale culturii politice, necesare tuturor popoarelor chemate la viață publică. Bărnuțiu socotește „cultura națională” ca „*puterea cea mai tare pe pământ și o cetate nouă a unității naționale*”; de aici decurge, în concepția lui, misiunea ce revine „națiunii întregi.. de a-și împreuna puterile întru ridicarea acestor așezăminte și să facă negoț (răspindire) comun de cultură”²⁶.

O importanță deosebită acordă Bărnuțiu, în dezvoltarea culturii, rolului pe care-l joacă limba națională, căci „cultura cea adevărată numai atunci începe, de când au început popoarele a învăța în limbile naționale”. De aici decurge importanța școlilor în limba națională. „Să nu vă îndoiiți cîtuși de puțin — atrăgea el atenția celor adunați la Blaj — că dacă nu vor avea românii școale naționale, cu limba lor pentru toate ramurile cunoștinței omenеști, nu vor avea în etern nici politici, nici juriști, nici avocați buni, nici oratori și poeți, care să răspundă numelui lor; literatura noastră încă nu va apuca niciodată peste mediocritate, ca și cunoștința limbilor clasice; și tot tezaurul cunoștințelor antichității și al lumii de astăzi numai cu ajutorul limbii naționale se poate cîștiga”. Îndemnul suprem al lui Bărnuțiu este: „dacă-și vrea cultura oricare națiune, să se unească... mai întii cu sine însăși, ca să se apuce de cultură națională cu puteri unite”. În capitolele 67, 68 și 69 ale discursului, vocația lui S. Bărnuțiu de teoretician și călăuzitor al revoluției se desvăluie în toată amploarea și profunzimea. Prin afirmația că „națiunea, adunîndu-se din toate părțile la această sărbătoare a libertății, arată că nu mai va (vrea—n.n.) a fi supusă altor națiuni”, el subliniază gradul de *conștiință* și de *voință* la care ajunsese națiunea română în primăvara anului 1848, *ce păsea acum pe scena vieții publice* pentru a-și „proclama libertatea și independența”.

Pentru Bărnuțiu, semnificația momentului de la 2/14 mai 1848 consta în aceea că națiunea română, proclamîndu-și libertatea nu se va mai simți obligată de cît în fața legilor care se vor pune în dietă țării, unde *va fi reprezentată și ea după dreptate și cuviință*, și se va ține datoare cu ascultare numai *dregătorilor* aleși din sînul său. Totodată el ținea să exprime caracterul democratic al principiilor de care era călăuzită nați-

²³ *Ibidem*, p. 39.

²⁴ *Ibidem*, p. 31.

²⁵ *Ibidem*, p. 32.

²⁶ *Ibidem*, p. 33.

unea română care „dădea de știre națiunilor conlocuitoare, că voină a se constitui și organiza pe temei național, n-are cuget dușman în contra altor națiuni, și cunoaște același drept pentru toate, voiește a-l respecta cu sinceritate... prin urmare națiunea română nici voiește a domni peste alte națiuni, nici va suferi a fi supusă altora, ci voiește drept egal pentru toate” (s.n.—)²⁷.

Importanța cu totul deosebită pe care Bărnăuțiu o acordă faptului că națiunea română și-a dobândit „conștiința libertății” și că nu se mai poate purta ca „servitoarea altor națiuni”, ci ea „are a se purta ca o națiune liberă”, este exprimată în menirea ce i-o vedea el *adunării de la Blaj*, de a „depune jurământ în numele a toată națiunea, că niciodată nu se va lepăda de naționalitate, ci o va apăra în etern cu puteri unite în contra tuturor dușmanilor și pericolelor, și cu puteri unite va lucra pentru viața, onoarea, cultura și fericirea ei în toți timpii viitori”²⁸.

Mișcat de forța și măreția adunării, în mîna căreia era pusă viața și moartea, soarta prevăzută și viitorul întregii națiuni, revoluționarul transilvănean exclamă: „Căutați la această mulțime de români, care strigă în numele a toată națiunea: să nu ne vindem țara și limba, căci pierzîndu-se odată, nu se mai poate cîștiga”; apelînd la spiritul de solidaritate națională care trecea tocmai în aceste zile ale revoluției în faza sa culminantă, spunea: „uniți-vă cu poporul toți, preoți, nobili, cetățeni, ostași, învățați, și vă consultați cu un cuget asupra mijloacelor reînvierii naționale, pentru că toți sînteți fii ai aceleiași mame și cauza este comună; ține-ți cu poporul toți, ca să nu rătăciți, pentru că poporul nu se abate de la natură, nici nu-l trag străinii așa ușor în partea lor, cum îi trag pe unii din celelalte clase care urlă împreună cu lupii și sfișie pe popor împreună cu aceștia”²⁹.

Fără a consacra o lucrare teoretică specială studierii națiunii, Al. Papiu Ilarian s-a afirmat ca unul dintre cei mai de seamă istorici ai generației de la 1848, care, prin informația bogată, prin analiza adîncă a fenomenului istoric și prin concluziile sale, a adus o contribuție remarcabilă la cunoașterea luptei naționale a românilor din Transilvania pînă la sfîrșitul anului 1849. Ca participant activ și fruntaș de seamă al revoluției, apoi ca pasionat cercetător al cauzei naționale românești și, avântat de formația sa de larg orizont istoric și juridic, datorată studiilor și cercetărilor făcute la unele universități europene, Al. Papiu Ilarian a putut face unele generalizări teoretice asupra evoluției problemei naționale la popoarele din monarhia habsburgică și cu specială privire la apariția și dezvoltarea națiunii române.

Bine informat prin lecturile sale intense la bibliotecile din centrele europene, istoricul transilvănean era la curent cu evenimentele petrecute în țările apusene, cu deosebire din Franța, Germania, Austria, Italia, precum și cu cele din Ungaria. Așa se explică faptul că el înțelegea bine sensurile și scopurile mișcărilor politice din aceste țări. În Franța, după răsturnarea tronului lui Ludovic Philip — subliniază el — revoluția s-a

²⁷ *Ibidem*, p. 42.

²⁸ *Ibidem*, p. 42.

²⁹ *Ibidem*, p. 46.

manifestat sub forme diferite, „ca socialism și democratism”³⁰; la italieni „s-a arătat libertatea, cu dorința de unire a toată Italia, și tendința aceasta națională atât de afunde rădăcini a prins în inimile italienilor”³¹; germanii doreau să se adune „într-un corp național, într-o Germanie mare, ein einiges Gross Deutschland”; deci și la aceștia s-a descoperit libertatea mai mult sub formă națională decât cu dorință de a îndrepta scăderile și neajunsurile societății”³².

Implicat în marile frământări ale epocii, Al. Papiu Ilarian intuia și mai bine sensul evenimentelor în acele părți ale continentului „unde caracterul național se arăta și mai strălucit în mișcările de la 1848 ale națiunilor celor subjugate și bucătite în răsăritul Europei”³³.

O influență evidentă asupra lui, în ceea ce privește viziunea asupra evaluării problemei naționale pe plan european, a exercitat-o istoricul francez contemporan lui, Hippolite Despréz prin lucrarea sa: *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie. Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars, des roumains et des polonais*, apărută la Paris în 1850, în două tomuri. Este primul în istoriografia noastră care încearcă o istorie comparată asupra evoluției procesului istoric al formării națiunii la popoarele din monarhia habsburgică. În viziunea lui, sec. XVIII este secolul ridicării acestor popoare la libertate și la viață națională, independentă, în lupta împotriva dominației străine, căci — spunea el, „acum atât este de potinte ideea naționalității la toate popoarele”³⁴, iar „pentru naționalitatea apăsată, sunetul libertății este o chemare”³⁵.

Pentru Al. Papiu Ilarian apăsarea popoarelor mici de către cele puternice a dus la „stîrnirea ideii naționalității care este cursul firesc al dezvoltării fiecărui popor, îndată ce el ajunge a cunoaște demnitatea morală a unui popor liber. Fiecare — continuă el — în unitatea națională își vedea scăparea existenței, fericirea viitorului”. Plecînd de la aceste raționamente, ajunge la ideea *doctrinei naționale*, în virtutea căreia, „singură naționalitatea ar fi adevăratul fundament al statului, de unde și concluzia că „în ziua în care s-ar constitui Europa pe acest principiu de naționalitate și de seminție, ar înceta certele ce o tulbură pînă la cele mai dinăuntru ale sale, și ar face loc unei armonii nouă în istoria omenirii”.

După opinia lui Al. Papiu Ilarian „doctrina națională” de la mijlocul sec. XIX a pus bazele „panslavismului” la sîavi, a „germanismului” la popoarele germanice, a „daco-românismului” la români și a „ungurismului” la unguri³⁶.

Dacă în concepția lui Al. Papiu Ilarian, românii și slavii din cuprinsul monarhiei urmau o cale comună—aceea a luptei pentru recunoașterea existenței lor politice, a emancipării lor naționale din starea lor

³⁰ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, Viena, tom. II, p. III.

³¹ *Ibidem*, p. III.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. IV.

³⁴ *Ibidem*, p. III.

³⁵ *Ibidem*, p. IV.

³⁶ Aici Al. Papiu Ilarian citează pe H. Despréz: *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie. Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars, des roumains et des polonais*, Paris, 1840, tom. II, p. VII.

de „tolerați”, „neadmiși” și scoși din legislațiunea și administrația țării” — mișcarea națională maghiară, își avea particularitățile ei. Ea se ridica împotriva sistemului de dominație centralizată a monarhiei austriace și a tendințelor germanizatoare a întregului imperiu la sfârșitul sec. XVIII, dar nu în numele poporului maghiar, ci în al acelei clase denumită în constituție și legi „nobiles”, „hungare” sau sub un cuvânt „natio hungarica” prin care se înțeleg toți nobilii, „chiar și cei românești”, adică cei maghiarizați³⁷.

Dacă conceptul de „națiune” avea la poporul maghiar acest sens nobiliar pînă în sec. XVIII, în deceniile premergătoare revoluției de la 1848, acesta a suferit modificări substanțiale. Văzîndu-se tot mai nepuțincoasă în fața progreselor făcute de popoarele nemaghiare în evoluția lor pe calea dezvoltării naționale, nobilimea maghiară a început să asocieze înțelesul de națiune întregului popor maghiar. Este ilustrativă chemarea lui L. Kossuth, adresată națiunii maghiare în noembrie 1847 ca aceasta „să meargă în viitor împreună cu nobilimea”, iar „nobilimea să fie conducătoare iar nu doamna poporului” („a népek vezére, nem ura”)³⁸.

Epoca anilor 1830—1848 dominată de ideile oamenilor politici ai nobilimii maghiare St. Széchenyi și N. Wesselény urmați apoi de L. Kossuth, este epoca renașterii naționale maghiare prin avîntul culturii, limbii, istoriei și instituțiilor naționale. Dar, această epocă era caracterizată printr-o puternică ofensivă de fortificare a națiunii maghiare prin mijloacele unei politici de maghiarizare sistematică dusă față de popoarele slave și față de poporul român, „prin maghiarizarea cu orice preț”, prin „uniunea” Transilvaniei cu Ungaria „uniune sau moarte” cum se exprimau fruntașii revoluției maghiare. Este edificator sensul ideilor lui Kossuth publicate în ziarul său politic „Budapesti Hirado”, în toiul revoluției că „naționalitatea numai cu sînge se poate cîștiga”³⁹. Sînt cele două idei majore, care au preocupat, în mod obsesiv aristocrația și nobilimea maghiară, un numai în perioada analizată de Al. Papiu Ilarian, ei și în epocile care au urmat.

Lui Al. Papiu Ilarian îi erau clare componentele istorice și etnologice care constituiau suportul de bază al edificiului națiunii române. Comunitatea teritorială (vatra de locuire) a poporului român este pentru el vechea Dacie, iar la temelia etnogenezei românești stau cele două vițe străvechi, *dacă* și *romană*. Cu toată influența latinistă reflectată în opera sa — influență specifică epocii — el afirmă cu convingere că: „daco-romanii duceau o viață fericită în această țară”⁴⁰ Dacia, idee care oglindește adevăratul său crez asupra originii poporului român. În concepția sa asupra națiunii, limba joacă un rol important cînd afirmă că „nici sîngele nu face națiunea intratita ca limba”; totuși, pentru el, doi factori sînt hotărîtori în componența națiunii: factorul etnic și cel lingvistic, fapt ce reese din sublinierea sa că „bucuros și-a jertfit românul viața și averea pentru limbă și naționalitate, fără care nu este viață”⁴¹.

³⁷ Al. Papiu Ilarian. *op. cit.*, tom. I, p. 64.

³⁸ *Ibidem*, tom. II, p. 17.

³⁹ „Budapesti Hirado”, nr. 811, 1848, apud Al. Papiu Ilarian, tom. II, p. 45.

⁴⁰ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, tom. I, p. 2.

⁴¹ *Ibidem*, tom. III, p. 3.

În vederile lui Al. Papiu Ilarian, problema națională are ca punct de plecare structura societății feudale din Transilvania bazată pe adinci inegalități statornicite în constituțiile țării : „Unio trium nationum, Approbatae et Compilatae Constitutiones”. În baza acestor constituții, românii care formau majoritatea zdrobitoare a Transilvaniei, erau condamnați la „servitute perpetuă” și „neadmiși” între „națiunile politice” ale țării. Aceasta a făcut, ca în Transilvania, să se încingă o luptă crincenă socială la început, dar care apoi s-a transformat în luptă politico-națională. Această luptă s-a manifestat în forme superioare de emancipare socială și națională, mai întâi prin acțiunea lui Inochentie Micu începînd din 1744, apoi prin cea a grupării Supplex-ului de la 1791, urmată de mișcarea de redeşeptare cultural-națională a „Școlii istorice Ardelene” care a culminat cu afirmarea mării generații revoluționare de la 1848—1849. Toate acestea sînt trepte de luptă pe care le-a parcurs ramura transilvăneană a trunchiului națiunii române în evoluția sa, de la stadiul de *națiune genetică* cum o denumea Al. Papiu Ilarian, la acela de *națiune modernă*. Cel mai ilustrativ exemplu de fermitate în afirmarea drepturilor naționale din această etapă îl oferă el referindu-se la „acel faimos și pururea neuitat act al națiunii române (din 1791) prin care pretinde restabilirea românilor în uzul tuturor drepturilor naționale, deopotrivă cu celelalte națiuni ale țării invocînd ei singuri în răsăritul Europei drepturile omului și ale cetățeanului „*pura et simplicia tum hominis, tum civis jura*”⁴².

Treapta ultimă a procesului de formare a națiunii o consideră Al. Papiu Ilarian revoluția de la 1848. „Pînă acum n-am fost națiune, — afirmă el — pînă acum am fost numai elemente pentru o națiune ca *persoană liberă* (s.n.). . . Națiunea liberă și independentă, numai așa vom putea delătura (înlătura) toate piedicile dinlăuntru și dinafară, ce se pun în calea ordinamentului (așezării vieții noastre publice). Viața publică națională numai prin reșezarea națiunii în drepturile sale politice se poate ajunge”⁴³.

Referindu-se la rezultatul revoluției de la 1848—1849 el subliniază mai întâi faptul că românii au cîștigat „virtuți” alese în acest „război cetățean” în care „românul cel mai de pe urmă *învață a-și vărsa sîngele pentru națiune*” (s.n.). Iar dacă românii „n-au cîștigat naționalitatea — (adică recunoașterea ei în constituție), — continuă el, *cîștigară conștiința drepturilor naționale și aceasta este cîștigul cel dintîi, cel mai mare pentru o națiune care se luptă pentru libertate*” — s.n.⁴⁴ De aici se desprinde ideea sugerată de istoricul transilvănean că procesul desăvîrșirii națiunii române a fost marcat de revoluția de la 1848 cînd a fost posibilă generalizarea conștiinței naționale la întreaga națiune.

Reluînd ideea lui S. Bărnuțiu că națiunea este condiția existenței politice și sociale a românilor, căci „un popor numai pe temeiul naționalității se poate dezvolta și fericit”⁴⁵, Al. Papiu Ilarian sublinia că fără națio-

⁴² Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui George Șincai din Sinca*, București, 1869, p. 17—18.

⁴³ *Ibidem*, tom. II, p. 236—237.

⁴⁴ *Ibidem*, tom. III, p. 155.

⁴⁵ *Ibidem*, tom. III, p. 3.

nalitate nu e libertate iar naționalitatea este condițiunea neapărată a libertății. Libertatea pierdută — continua el — totdeauna este în stare a o cîștiga o națiune vie și unită”⁴⁶. Prin națiunea *vie și unită*, Al. Papiu Ilarian înțelegea *națiunea* modernă care *are conștiința existenței sale politice*. El dezvoltă ideea lui S. Bărnuțiu privind raportul dintre condițiile de existență ale „persoanei fizice” și ale celei colective („indivizii naționali” sau „națiunile”) definind națiunea în următorii termeni: „Acea ce este individualitatea pentru un singuratic, aceea este naționalitatea pentru un popor. Ați nimicit individualitatea unui singuratic, spuneți-mi ce i-ați mai lăsat? Ați răpit naționalitatea unui popor, spuneți-mi prin ce-l mai puteți despăgubi”⁴⁷.

Jurist de formație și cunoscător profund al principiilor dreptului natural, Al. Papiu Ilarian s-a manifestat deschis pentru apărarea dreptului națiunii la independență, pe cale violentă. „Este o lege și un drept firesc pentru un popor, ca și pentru un singuratic — afirma el — a-și apăra individualitatea sa; este dreptul și datoria apărării de sine, asupra oricui care cutează a ataca acest drept personal înăscut”⁴⁸.

Termenii utilizați de Al. Papiu Ilarian în ceea ce privește raporturile dintre națiuni frapează prin modernitatea și conținutul lor democratic. „Națiunile — apreciază el — încă să fie egale între sine, o națiune să nu domnească peste cealaltă”; „egalitatea aceasta, continuă Al. Papiu Ilarian, numai, atunci va fi egalitate adevărată, cînd fiecare națiune se va considera de o persoană de sine stătătoare, liberă și egală celorlalte, cînd fiecare națiune va fi unită într-un centru, într-un guvern propriu național, se va administra cu dregători naționali în limba națională”. Referindu-se la românii din monarhia habsburgică el sublinia că „pînă nu vor avea administrațiune și reprezentanți naționali și limbă națională, cu un cuvînt, pînă nu vor fi recunoscuți de națiune, pînă atunci românii n-au dobîndit nimic. Așadar, unirea politică națională, naționalitate, să fie scopul întreprinderii fiecărui român. Atunci vom avea... independență, vom avea universitate și școli naționale, vom avea oameni destui, atunci ne vom putea cultiva. Iară fără naționalitate și republica e despotism”⁴⁹.

După înfăptuirea Unirii Principatelor Române, concepția lui Al. Papiu Ilarian asupra națiunii a făcut un salt calitativ considerabil. De la ideea luptei românilor din Transilvania pentru recunoașterea lor ca națiune politică egală cu celelalte, el trece nemijlocit la formularea unor soluții politice cu caracter revoluționar, în scopul unirii Transilvaniei și Bucovinei cu statul românesc de curînd creat, sub domnia lui Al. Ioan Cuza. Ca unul dintre cei mai apropiați sfetnici ai principelui Cuza, Al. Papiu Ilarian i-a oferit acestuia, în anii 1860—1861 o argumentație istorică bogată privind necesitatea unirii tuturor românilor sub sceptrul său și i-a sugerat căile pentru atingerea acestui scop.

În lucrarea sa intitulată *Idealuri naționale ale nemților, slavilor, unгурilor și românilor* publicată în „Revista Carpaților” nr. 2 din 1861, sublinia că „astăzi toate popoarele se luptă pentru libertate și unitate națio-

⁴⁶ *Ibidem*, tom. II, p. IV.

⁴⁷ *Ibidem*, tom. III, p. 3.

⁴⁸ *Ibidem*, tom. III, p. 155—156.

⁴⁹ *Ibidem*, tom. III, p. 157.

nală, că „toate vor staturi formate după naționalități, iar nu întemeiate pe conchistă ca cele mai multe din staturile de astăzi ale Europei”⁵⁰ (—s.n.). Oferă ca model de urmat calea italiană a constituirii statului național de către Victor Emanuel și Garibaldi și se referă la teama aristocrației maghiare de evoluția evenimentelor în același sens în Transilvania, care „dacă ar rămâne neatârnată de Ungaria... , apoi Transilvania prin nimica n-ar fi împiedecată de a se uni cu cine ar vrea, de exemplu cu Principatele”. În concepția sa, *independența* Transilvaniei de Ungaria ar fi primul pas pe care românii ar trebui să-l facă. Aceeași idee capătă o demonstrație mai amplă în lucrarea științifică: *Independența constituțională a Transilvaniei* care s-a bucurat de o largă răspîndire în publicistica vremii⁵¹. Lucrarea este o pledoarie pentru ideea *autonomiei* Transilvaniei, la care să se ajungă pe calea convocării unei *constituante* în care „și românii și ungerii-secuini și sașii să fie reprezentați după proporțiunea numărului fiecărei națiuni. Această constituantă să revadă constituțiunea internă a țării pe temeiul egalității naționale, politice și civice”. El preconizează *unirea tuturor românilor* din monarhia habsburgică, „după principiul de naționalitate”, anticipînd cu aproape șase decenii mai devreme de unirea din 1918 *principiul autodeterminării* naționale⁵².

Lucrarea sa de valoare politică și practică deosebită este intitulată *Memorand făcut în luna ianuarie 1860 pentru Pr(incipi)*. Memorandul este un pas înainte în soluțiile politice pe care cărturarul transilvănean le prezenta lui Al. Ioan Cuza în scopul „unirii tuturor românilor într-un singur corp politic, adică Daco-România”. Al. Papiu Ilarian vorbește aici de *idealul român* pe care literații români și străini îl popularizau de mult, iar „Mihai Viteazul îl puse în lucrare”⁵³. Referindu-se la înfăptuirea lui Mihai care, după cum observa el „fu cel dintîi român, care în veacul XVII vru să formeze Daco-România cu armele în mînă” — istoricul transilvănean prefigurează imaginea *statului român modern* în granițele sale naturale sub denumirea de *Dacoromânia*, care geografic și etnic ar fi unul din cele mai omogene state ale Europei, iar strategic, unul dintre cele mai „favorite de natură, avînd la mijlocul ei Transilvania ca o cetate în care, la timpul său, Mihai Viteazul își fixase capitala ca să poată guverna întreaga Românie”.

Generația revoluționară de la 1848/1849 a reactualizat fenomenul național din țările române atît pe plan politic cît și pe cel istoriografic și a încercat, totodată, o abordare teoretică a conceptului de națiune, din unghiul de vedere al genezei și evoluției acestui fenomen social istoric, la nivelul epocii. O parte dintre reprezentanții acestei generații în frunte cu M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. T. Laurian, a urmărit cu predilecție realizarea unei *istorii naționale* în spiritul romantismului european, care

⁵⁰ „Revista Carpaților” (1861), nr. 2, p. 296—301.

⁵¹ A apărut în ediție românească la Sibiu în 1861, franceză (București, 1861), germană (Breslau, 1862), italiană (Torino, 1862).

⁵² Ibidem, p. 62—78.

⁵³ Cf. V. Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania în Cuza Vodă în memoriam*, Iași, 1973, p. 409—442.

să reflecte vechimea, unitatea, continuitatea și evoluția întregului popor român în spațiul carpato-dunărean-pontic, și, care să servească totodată ca mijloc de cunoaștere a rolului jucat de națiunea română în concertul popoarelor europene. Acest ideal suprem al istoricilor de la 1848 a fost ilustrat prin reviste, publicații și lucrări de sinteză dintre care amintim : „Dacia Literară” (1840), „Arhiva Românească” (1841) ambele la Iași, „Magazin istoric pentru Dacia” (1845—1847) la București, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, publicată de M. Kogălniceanu la Berlin în 1837, *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul* elaborată de N. Bălcescu, *Istoria românilor* a lui A. T. Laurian, apărută la Iași în 1853.

Istoria e considerată în opera acestora drept „cartea de căpetenie, paladiul naționalității, strins legată de existența națională, ori „cea dintii carte a unei nații” în care aceasta își putea găsi „trecutul, prezentul și viitorul”. Principala funcție a istoriei naționale în concepția acestora constă în a deștepta „conștiința națională” la toți românii în unirea lor politică ; iar conceptul de națiune este conturat în formula „O naționalitate de 8 milioane de români pe care o avem de optsprezece veacuri și care a rezistat tuturor viforelor care au trecut peste țările noastre în această lungime de timp” (N. Bălcescu). Alți reprezentanți ai aceleiași generații ca S. Bărnăuțiu, Al. Papiu Ilarian și G. Barițiu au mers mai adânc în definirea conceptului de națiune pe baza analizei evoluției ramurii transilvănene a națiunii române, în raport cu „națiunile politice” maghiară și săsească din Transilvania. Astfel, în gândirea lui S. Bărnăuțiu, conceptul de națiune este strins legat de libertate, căci libertatea fără naționalitate nu poate fi înțeleasă. El stabilește o relație comparativă între „persoana omului” și „persoana națiunii”, și condiționează existența națională de libertatea ei de manifestare pe plan social, politic și cultural. Aceleași idei sînt reluate de Al. Papiu Ilarian, pe un plan mai larg în lucrarea sa : *Istoria românilor din Dacia superioară*, 3 vol (1851, 1853, 1943). Influențat de unele idei ale istoricului francez H. Despréz, el analizează evoluția națiunii române din Transilvania în contextul luptei naționale din imperiul habsburgic și accentuează cu deosebire latura luptei românilor împotriva politicii de maghiarizare începută mai ales după 1842. El distinge treapta de „națiune genetică” a națiunii române specifică secolului XVIII și aceea de „națiune modernă” la care aceasta a ajuns în epoca revoluției de la 1848, cînd a devenit conștientă de existența sa politică.

LE CONCEPT DE NATION DANS L'ŒUVRE HISTORIOGRAPHIQUE DE LA GÉNÉRATION DE 1848

RÉSUMÉ

La génération de 1848—1849 a réactualisé l'étude du phénomène national dans les pays roumains sur le plan historiographique et essayé un approche théorique du concept de nation du point de vue de la compréhension de ce processus social historique, au niveau de l'époque. M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. T. Laurian ont suivi avec prédilection la réalisation d'une *histoire nationale* dans l'esprit du romantisme européen,

susceptible de refléter l'ancienneté, l'unité, la continuité et l'évolution du peuple roumain tout entier dans l'espace carpto-danubien-pontique et servir en même temps de moyen de connaissance du rôle joué par la nation roumaine dans le concert des peuples européens. L'histoire est considérée dans leur œuvre comme le „livre de base”, „le paladium de la nationalité, étroitement liée à l'existence nationale” ou bien comme „le premier livre d'une nation” où celle-ci pouvait retrouver „son passé, son présent et son avenir”. La principale fonction de l'histoire nationale réside dans la résurrection de la conscience nationale chez tous les Roumains pour leur union politique. Le concept de nation est exprimé dans leur œuvre par l'idée : „Une nationalité de 8 millions de Roumains qui existe depuis 18 siècles et qui a résisté à toutes les vicissitudes par lesquelles sont passé nos pays pendant ce laps de temps”.

D'autres lettrés, tels S. Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian, G. Barițiu ont étudié de manière plus approfondie ce concept, sur la base de l'analyse de l'évolution de la branche transylvaine de la nation roumaine en rapport avec „les nations politiques” hongroise et saxonne de Transylvanie. Chez S. Bărnuțiu, le concept de nation est étroitement lié à la liberté, car „on ne pourrait comprendre la liberté sans nationalité”. Il établit une relation comparative entre „la personne de l'individu” et „la personne de la nation” et conditionne l'existence nationale de sa liberté de manifestation sur les plans social, politique et culturel. Les mêmes idées sont reprises par Al. Papiu-Ilarian sur un plus large plan d'analyse historique de l'évolution du phénomène de la nation dans le contexte de la lutte pour son émancipation politique dans le cadre de l'Empire des Habsbourg. Il distingue deux échelons : „la nation génétique” spécifique au XVIIIe siècle et „la nation moderne” de l'époque de la révolution de 1848, lorsqu'elle est devenue consciente de son existence politique. Après 1859, Al. Papiu Ilarian, trouve des solutions d'accomplissement de l'union de la nation tout entière sur la voie de son unité étatique.

OPINII ASUPRA ISTORIOGRAFIEI PROBLEMEI AGRARE DIN ROMÂNIA (1913—1921)*

DE

MIRCEA IOSA

Problema agrară a frământat veacuri de-a rindul țării române, iar de la Unirea din 1859 a constituit preocuparea permanentă a factorilor de răspundere ai țării, care prin improprietățile de la 1864 și mai apoi prin anumite legi privind vânzarea unor terenuri de pământ din proprietățile statului și ale instituțiilor de mână moartă au încercat soluționarea acestei importante probleme.

Perioada istorică care a urmat marii răscoale țărănești din primăvara anului 1907, și mai ales cea din ajunul și din timpul primului război mondial¹, este marcată de noi încercări ale claselor conducătoare de a „rezolva” chestiunea agrară, țărănimea constituind principala forță numerică a poporului român, de care depindea asigurarea independenței țării, progresul ei social și economic.

După cum se știe, țărănimea din România, de la începutul secolului nostru, deși constituia peste 82% din populația țării, era în mare parte lipsită de pământ și de mijloace de existență, ducea o viață plină de privațiuni, muncind în condiții grele pământul aparținând marilor proprietari și arendași.

* Capitol introductiv din lucrarea *Problema agrară din România în perioada 1913—1921*.

¹ Asupra acestei perioade a se vedea următoarele monografii și studii: V. Liveanu, M. Rusenescu, Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovacs, Vasile Bozga, *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, Edit. politică, București, 1967 (în continuare: *Relații agrare și mișcări țărănești*; D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1976; Ecaterina Negruți, *Războaiele balcanice și problema agrară în România*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, tom. XVII, 1980, p. 443—457; Stoica Nicolae, *Concepțiile socialiștilor români din anii 1900—1910 cu privire la esența problemei agrare*, în „Forum”, Științe sociale 1973, 5, nr. 5; Adrian Macovei, *Problema agrară din România în 1914*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, 1972, nr. 9; Ema Nastovici, *Date privind situația materială și starea de spirit a țăranimii în ajunul intrării României în primul război mondial*, în „Analele Universității”, Istorie, București, 1970, 19, nr. 2; Ioan Scurtu, *Țărănimea din România în unirea Transilvaniei (august 1914 — august 1916)*, în „Memoria Antiquitatis”, 1970, nr. 2; Botezan Liviu, Enea Constantin, *Situația țăranimii din fostul județ Turda și lupta ei pentru eliberare socială și națională între anii 1914—1918*, în „Apulum”, 1969, nr. 7; Idem, în jud. Cluj, în „Marmația”, 1971, nr. 2; Liveanu V. *Despre repartizarea proprietății funciare din Transilvania în ajunul unirii cu România*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1970, nr. 4. I. Grămadă și Valerian Popovici, *Reformele făcute de regimul burghezo-moșieresc din România sub presiunea avântului revoluționar al maselor populare între anii 1917—1921*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. I, București, Edit. Academiei, 1956; Traian Lungu, *Reforma agrară din 1921 pe unul din marile latifundii din nordul Moldovei*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. II, Edit. Academiei, București, 1962.

Legiuirile agrare de după marea răsccoală a țăranilor din 1907, deși au contribuit la dezvoltarea mai accelerată a capitalismului în agricultură, n-au împlinit năzuințele maselor țărănești de a obține în proprietate deplină pământul pe care-l munceau din zori pînă-n noapte.

Îndată după campania din Bulgaria din vara anului 1913, la care masele țărănești au răspuns cu însuflețire, legînd de aceasta speranța de a dobîndi pământ și drepturi mai mari, conducerea partidului național-liberal, promitea, prin scrisoarea-manifest din 7 septembrie 1913 a lui I. I. C. Brătianu, legiferarea unei noi reforme agrare, constînd în exproprierea parțială a moșiilor și a unei reforme electorale, prin introducerea „colegiului unic” al știutorilor de carte.

Includerea ideii expropriării parțiale a moșiilor în programul imediat al Partidului național-liberal se datora nu numai necesității claselor conducătoare de a adapta repartitia proprietății funciare la situația creată de afirmarea crescîndă a rolului maselor muncitorești și țărănești în viața social-politică a țării, necesității de a preveni în viitor noi zguduiri sociale, dar și de perspectiva înlăptuirii dezideratului unității statale. Dealtfel, încă cu un deceniu mai înainte de publicarea scrisorii-manifest în 1913, I. I. C. Brătianu, în urma unei călătorii ce întreprinsese peste Carpați, arătase că „nu ne gîndim să desăvîrșim opera unității naționale înainte ca opera de dreptate, prin împrumut și votul obștesc să fie îndeplinite la noi acasă”².

Ideea unei reforme agrare prin expropriere și împrumutarea maselor țărănești nu era cu desăvîrșire nouă. În Anglia, această idee fusese aplicată prin cîteva legi succesive pentru desființarea latifundiilor din Irlanda și întărirea țăranimii irlandeze. Același lucru se înlăptuise în Germania, exproprierea realizîndu-se pe scară largă în Prusia occidentală.

În România ideea expropriării pentru cauza de utilitate națională în vederea împrumutării țăranilor fusese exprimată încă de N. Bălcescu în *Question économique des Principautés danubiennes*, Paris, 1850). Ea a devenit constantă însă după campania din 1913, fiind admisă în mod oficial prin deschiderea procedurii legale de revizuire a Constituției și prin alegerea în acest scop, și cu acest program, a Camerelor de revizuire din mai 1914.

În anii dinaintea războiului această idee s-a discutat pe larg în sinul Partidului național-liberal³. La hotărîrea conducerii Partidului național-liberal privind o nouă reformă agrară contribuise din plin și mișcarea ideologică și politică desfășurată între 1907 și 1913 de unii lideri liberali. C. Stere, de pildă, exponent al poporanismului legat de burghezia satelor, inclusiv de mica burghezie orășenească, susținea, într-un articol intitulat *Învățămintele din războiul balcanic*, necesitatea de a pune viața națională pe o temelie mai sănătoasă, propunînd: 1) lărgirea dreptului

² „Monitorul oficial”, partea III-a, Dezbateri Parlamentare, nr. 13, din 3 ianuarie 1936, p. 234, citat după Vasile Liveanu, M. Ruscenscu, Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovacs, Vasile Bozga, *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, Edit. politică, București, 1967, p. 234.

³ După relatările lui C. Stere el a fost cel care l-a convins pe I. I. C. Brătianu, aflat la statul major al armatei în campania din Bulgaria, să promită reformele agrare și electorale (D. Mitrany, *The land and the peasant in Rumania*, p. 97, citat după, *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, Edit. politică, București, 1967, p. 156).

de vot pe baza colegiului unic pentru toți știutorii de carte ; 2) întregirea reformelor agrare, atât în ce privește ocrotirea muncii, cât și pentru a trece în stăpînirea țărănimii, fără întârziere și la nevoie prin exproprierea silită a cel puțin două milioane de ha⁴.

Așadar, realizarea unei noi reforme agrare prin exproprierea unei părți a moșiilor marilor proprietari se pune ca un imperativ atât pentru stabilitatea și întărirea regimului politic al burgheziei și moșierimii, dar și pentru acțiunea de unificare statală, care se întrevea într-un viitor apropiat.

Mesajul regal, care deschide la Iași, la 9 decembrie 1916, lucrările parlamentului în refugiu, întărește ideea de împroprietărire a țărănimii. „Să spunem țăranului că luptînd pentru unitatea națională, el luptă totodată pentru dezrobirea lui politică și economică”.

Deși trecerea unei părți a pămîntului marilor proprietari în mîinile țărănimii nu s-a operat pînă la declararea primului război mondial și pînă la declanșarea revoluției ruse, cursul politic și legal al evenimentelor fusese îndrumat în această direcție încă din 1913. Astfel că, reformele agrare și electorală nu s-au datorat acestor evenimente, dar este netăgăduit că revoluția rusă din februarie 1917 a creat, ca și efectele sociale ale războiului, condiții favorabile adîncirii exproprierii, îndrumînd reformele spre un caracter tot mai larg.

★

În jurul problemei agrare și a reformei care se preconiza s-au purtat ample dezbateri în Parlament, s-au emis multiple păreri, s-au scris ample și interesante studii, s-au publicat numeroase articole în publicistica vremii.

Interesul pentru această problemă majoră, cu care era confruntată societatea românească, a sporit enorm de mult după marea răscoală a țăranilor din 1907. Sub înrîurirea puternică a acesteia, cercetarea problemei agrare capătă o amploare mult mai mare decît în perioada premergătoare răscoalei, chestiunea țărănească reținînd atenția a numeroși autori. Disponînd și de o bază documentară simțitor lărgită, datorită publicării de culegeri statistice, numeroși publiciști aveau să consacre problemei agrare pagini substanțiale, de la lucrări de mică întindere pînă la ample studii și lucrări monografice.

În genere, literatura consacrată problemei agrare în preajma primului război mondial, inclusiv soluțiilor de viitor ce se preconizau în legătură cu rezolvarea ei, este extrem de bogată⁵.

Din multitudinea acestora se disting, prin analiza ce întreprind, în primul rînd, lucrările aparținînd autorilor deja cunoscuți în epocă prin preocupările lor anterioare în acest domeniu : C. Garoflid, Radu Rosetti, G. D. Creangă etc. În afara acestora, în deceniul următor răscoalei țărănești din 1907 numeroși alți autori abordează, în lucrări și

⁴ „Viața românească”, an VIII, nr. 1/1913, p. 106—107.

⁵ În legătură cu perioada de pînă la 1907 a se vedea studiul lui D. Hurczeanu : *Privire critică asupra studierii problemei agrare în România la începutul secolului al XX-lea*, în „Studii privind istoria economică a României”, vol. I, București, 1961, p. 47—137, care analizează pe larg documentele și culegerile statistice publicate în ajunul și după marea răscoală a țăranilor din 1907.

studii ample, relațiile agrare, situația maselor țărănești și, bineînțeles, își spun părerea și asupra noilor măsuri de reformă agrară înscrise în programul de activitate al partidului național-liberal: Mihail Șerban, Gh. Ionescu-Sisești, Constant Georgescu etc.

Pentru ușurința cunoașterii acestor poziții am grupat autorii și lucrările lor în trei compartimente.

Într-o primă categorie am inclus lucrările oamenilor politici și autorilor ce exprimau integral punctul de vedere al moșierimii conservatoare. Apărători al stărilor de lucruri existente, reprezentanții ideologici ai moșierimii conservatoare se împotriveau oricăror reforme sociale, care ar fi lezat cituși de puțin raporturile agrare existente în lumea satelor, susțineau în mod deschis marea proprietate în forma și limitele ei, considerau inoportună și inutilă o eventuală împroprietărire. Avem în vedere, în primul rînd, pe fruntașii conservatori, aparținînd diverselor grupări ale partidului moșierimii: Gh. Gr. Cantacuzino, Al. Marghiloman, P. P. Carp și alții, cunoscuți prin îndirjirea cu care apărau în mod deschis interesele marii proprietăți. Gh. Gr. Cantacuzino, pînă nu demult fost șef al partidului conservator, într-un discurs pronunțat în Adunarea Deputaților, deși recunoștea necesitatea luării de măsuri pentru „împămintenirea” unui număr cît mai mare de țărani, considera că „aceasta nu va să zică că admitem exproprierea”. „Noi ca conservatori — arăta el — vă declarăm că sîntem gata la toate sacrificiile cu condițiunea ca să fie egale pentru toate clasele sociale iar nu numai pe seama proprietarilor”⁶.

La rîndul său, Al. Marghiloman, în expunerea de motive privind programul politic al partidului conservator, prezentată în ședința din 11—14 decembrie 1913, declara ferm că partidul său era dispus să analizeze orice propunere în legătură cu reforma agrară „fără atingerea însă a dreptului de proprietate”. Deși recunoștea existența enormei disproporții dintre marea proprietate și mica proprietate, pe care bineînțeles, o justifica ca datorîndu-se condițiilor speciale ale României, inalienabilității lotului țărănesc, lipsei unei industrii care să dea ocupație țăranilor lipsiți sau avînd pămînt puțin, Al. Marghiloman considera, totuși, că această situație putea fi îndreptată printr-un proces evolutiv cu ajutorul „bunurilor de mină moartă”, al dreptului de preemțiune și al „Casei rurale”⁷.

P. P. Carp, de asemenea, socotea exproprierea „dăunătoare clasei țărănești, atingătoare de temelii dinastiei și periculoasă pentru chiar existența țării”⁸. P. P. Carp spunea: „să dăm (țăranilor — n.n.) ce este disponibil și să lăsăm mersului natural al lucrurilor sarcina de a distruge unele inegalități care se ivesc astăzi în repartiția proprietății”⁹.

În afara acestora, în partidul moșierimii activau numeroși ideologi, care, de asemenea, apărau marea proprietate, se împotriveau oricăror concesi în favoarea maselor țărănești.

⁶ Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D. 1913—1914, nr. 10, șed. din 12 decembrie 1913, p. 107, 110).

⁷ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare și revizuirea Constituției — Discurs rostit în Senat la 12 decembrie 1914*, p. 3—7).

⁸ D.A.D. 1913—1914, nr. 15, șed. din 12 martie 1914, p. 141.

⁹ *Ibidem*, nr. 20, șed. din 14 martie 1914, p. 186.

Unul dintre ideologii moșierimii care se situa ferm pe poziția menținerii intacte a mării proprietăți era Const. Argetoianu, mare proprietar în Oltenia. Îndată după anunțarea propunerilor de reformă agrară, în septembrie 1913, C. Argetoianu publica lucrarea *Marea noastră proprietate și exproprierea*¹⁰, în care apăra cu ardoare marea proprietate. Fără a nega necesitatea adoptării unor măsuri de îmbunătățire a condițiilor de muncă și de viață ale maselor țărănești, C. Argetoianu nu accepta ideea expropriării mării proprietăți: „Sîntem cu toți înțelegi asupra necesității imperioase de a ridica nivelul moral și material al păturii noastre rurale — scria el. Acordul încetează însă cînd e vorba de măsurile de luat spre a ajunge la acest rezultat. *Exproprierea parțială, parcelară... penoi nu ne interesează, căci ne ridicăm mai ales în contra principiului ei însăși*”¹¹ (sublinierea noastră — M.I.). Marele moșier respingea, așadar, din capul locului măsurile ce se preconizau pentru reducerea mării proprietăți, motivînd că exproprierea acesteia era de natură să contribuie la „sdruncinarea și slăbirea principalului așezămînt al proprietății” — cum se exprima; el califica exproprierea ca „o reformă nechibzuită și opusă intereselor generale ale țării”¹². În susținerea poziției sale, Argetoianu făcea chiar un calcul în baza căruia constata că de 50 de ani, de la împroprietărirea de la 1864 și pînă în 1913, s-a tot împărțit și parcelat la țărani aproximativ a treia parte din suprafața cultivabilă a țării, fără a se fi ajuns la vreun rezultat apreciabil. Dealtfel, el califica măsura împroprietării adoptată la 1864 și chiar legiuirile de după marea răscoală a țăranilor din 1907 drept „încercări neizbutite de a crea proprietăți mici și nicicum de a crea mici proprietari și proprietari mijlocii”. Întocmai ca și alți reprezentanți ai moșierimii, C. Argetoianu se pronunța pentru crearea unei proprietăți mijlocii; socotea însă că formarea alături de marea proprietate a unei clase puternice de proprietari mijlocii nu era posibilă printr-o reformă „statică”, oricît de radicală ar fi ea și mai puțin decît prin oricare expropriere și parcelare a mării proprietăți. Comparînd situația din România cu aceea a altor țări, C. Argetoianu releva faptul că în toate țările în care a înflorit și s-a statornicit o mică proprietate, aceasta nu s-a făcut prin „sdruncinarea” mării proprietăți, că, deci, „intangibilitatea proprietății mari a fost și este un axiom recunoscut de toți”¹³. El se împotriva, așadar, în mod categoric expropriării, sub pretext că aceasta n-a dat rezultate mai nicăieri, admitînd transformarea treptată „sub influența factorilor economici și sociali”, a mării proprietăți în mică proprietate, așa cum s-a făcut în Franța, Belgia, Elveția, Germania etc. Utilizînd datele statistice din lucrările lui G. D. Creangă¹⁴, privind repartitia proprietății din România, el ajungea la concluzia că, de fapt, dacă din totalul mării proprietăți de 3 979 198 ha se scădeau cele 118 531 ha islazuri comunale, constituite pînă la 1 ianuarie 1913, în virtutea legii învoielilor agricole din decembrie 1907, precum și cele 53 616 ha aparținînd Casei rurale, proprietatea mare era egală cu aceea ocupată de

¹⁰ C. Argetoianu, *Marea noastră proprietate și exproprierea. Contribuție la studiul reformei agrare*, Craiova, 1913.

¹¹ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 3.

¹² *Ibidem*, p. 4.

¹³ *Ibidem*, p. 5.

¹⁴ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907.

mica proprietate, că proprietatea mare constituia „tipul normal de proprietate în România, și că acest tip deja s-a redus pînă la o limită ce n-ar putea fi depășită, fără pagubă pentru interesele noastre generale”¹⁵. Mai mult decît atît, C. Argetoianu folosea tot felul de „argumente” pentru a releva superioritatea economică a mării proprietăți, deși este știut că producțiile mari pe care acestea le obțineau se datorau nu atît organizării procesului de producție, cît exploatării maselor țărănești. El opina pentru o politică economică „rațională”, care să tindă *nu la transformarea mării proprietăți în proprietate mică* (subl. ns. — M.I.), ci, dimpotrivă la „comasarea micilor proprietăți țărănești, la reintegrarea lor în categoria din care au fost rupte”¹⁶.

În general, C. Argetoianu, ca dealtfel și alți reprezentanți ai moșierimii, considera marea proprietate drept un reazim al progresului în agricultură, încerca să fundamenteze necesitatea menținerii acesteia datorită superiorității ei economice. Ulterior, după intrarea țării în primul război mondial, C. Argetoianu avea să aprobe modificarea Constituției și înscrierea celor două reforme: agrară și electorală, însă în limite mult mai mici.

Pe linia apărării și deci a menținerii mării proprietăți în limitele ei de atunci s-au plasat în 1913 numeroși alți autori, membrii ai partidului moșierimii sau simpli simpatizanți, care, respingînd orice măsură de știrbire a acesteia, propuneau tot felul de soluții. Stelian Popescu¹⁷, de pildă, apărînd marea proprietate, arăta că „țărani n-au urmărit nici în trecut și nici în prezent (1913 — M.I.) să fie proprietari pe un petec de pămînt, ci au voit întotdeauna să aibă o întindere de pămînt suficientă pentru ca din venitul ei să-și aopere nevoile”¹⁸. Potrivit opiniei lui, „foamea de pămînt” a țăranilor din România se putea rezolva prin obligarea proprietarilor sau a arendașilor de a da pămînt de muncă în dijmă sau în bani după categoriile de la 1864. În studiul său, el dezvoltă pe larg această idee, considerînd-o „deosebit de avantajoasă”, deoarece pe de o parte, nu cerea nici o expropriere, nici o cheltuială, iar pe de altă parte, se putea aplica imediat, întocmai ca improprietărea de la 1864¹⁹. În scopul cunoașterii amănunțite a problemei țărănești, el propunea: 1) o anchetă agrară, 2) înființarea unei case care să cumpere toate moșiile scoase în vânzare și numai cînd acestea nu ar fi fost îndestulătoare să se recurgă la expropriere; 3) Pînă cînd pămîntul să aparțină direct țăranilor ei să poată intra imediat în folosința lui, fie pe calea arendării obligatorii la obști, fie pe calea cooperației, fie, mai ales, prin modificarea legii învoielilor agricole și obligarea tuturor proprietarilor și arendașilor de a da țăranilor de pe moșiile lor fie în bani, fie în dijmă, pămîntul necesar trebuințelor lor. De asemenea, el propunea înființarea de școli elementare de agricultură și de meserii în fiecare plasă și, bineînțeles „administrație îmbunătățită”²⁰.

¹⁵ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 22.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Stelian Popescu, *Problema țărănească, cîteva observații și păreri pentru deslegarea ei*, București, 1913.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41.

¹⁹ *Ibidem*, p. 47.

²⁰ *Ibidem*, p. 63.

Gr. N. Grecianu ²¹, într-o broșură publicată la începutul anului 1914, deși recunoștea că starea de lucruri din lumea satelor nu mai putea dăinui, că „rezolvarea marelui probleme sociale...se impunea fără cea mai mică întârziere” ²², socotea că aceasta putea fi tranșată, pe de o parte, prin procurarea de pământ disponibil spre a fi vindut țăranilor, pe de altă parte, prin „formarea de țărani capabili de a cumpăra pământ de cultură, spre a deveni mici proprietari rurali și de sine stătători”. Exclusea și el, din capul locului, posibilitatea exproprierii, considerînd că se putea ajunge la o nouă repartitie asupra pământului fără expropriere ²³, după cum excludea realizarea unei noi împroprietări în masă cu preconizarea lotului de 5 ha, admitînd păstrarea mării proprietăți pînă la limite de 1000—2000 ha pământ de cultură.

La rîndul său, Constantin Brăileanu vedea soluția rezolvării chestiunii agrare în arendarea moșiilor asociațiilor țărănești, considerînd acestea drept „mijlocul cel mai nimerit și cel mai eficace de a îmbogăți pe țărani” ²⁴. „Noi vedem în arendarea moșiilor la obștile satești deslegarea însăși a chestiunii țărănești” — arăta el — opinînd deci pentru aplicarea pe scară largă a legii din 1909 privitoare la arendarea moșiilor statului și ale persoanelor morale către obști, acestea constituind calea sigură de a introduce și generaliza regimul agrar al folosinței colective a pământului. În acest sens, el cerea modificarea legii din 1909 în așa fel încît să facă obligatorie arendarea către țărani și a moșiilor particulare.

Într-o altă categorie am inclus lucrări și autori care, într-un fel sau altul, susțineau necesitatea adoptării unor măsuri în sprijinirea țărănimii, inclusiv prin trecerea unei părți din marea proprietate în mîinile ei, care să contribuie la dezvoltarea capitalistă a agriculturii. Lucrările din această categorie, destul de numeroase, au ca element comun ideea că, în scopul modernizării agriculturii și lărgirii păturii țăranilor înstăriți, marea proprietate pînă la 500—1000 ha trebuia menținută, ea constituind un factor economic util și necesar societății românești. Autorii unor atari lucrări admiteau deci posibilitatea înstrăinării unei părți din pământul aparținînd mării proprietăți, susțineau ideea unui anumit echilibru între marea proprietate în limitele prezentate de ei și micul producător agricol. Pronunțîndu-se pentru menținerea mării proprietăți, autorii respectivi încercau să permanentizeze și pe viitor dependența maselor largi ale țărănimii de marea proprietate.

Principala măsură prin care adepții unor asemenea poziții socoteau că puteau să stăvilească presiunea maselor țărănești era crearea unei pături mijlocii la sate, întărirea și consolidarea burgheziei satești, idee ce străbate ca un fir roșu mai toate lucrările care au în vedere cercetarea chestiunii agrare din perioada pe care o analizăm.

²¹ Gr. N. Grecianu, *Reformele anunțate. Exproprieria, o părere asupra reformei*, București, 1914.

²² *Ibidem*, p. 2.

²³ *Ibidem*, p. 3.

²⁴ C. Brăileanu, *Chestia agrară*, București, 1919, p. 38.

Un loc de seamă în rîndurile unor atari exponenți ocupă Const. Garoflid²⁵. Mare proprietar, militant al partidului conservator, profesor economist, Const. Garoflid a desfășurat, după marea răscoală a țăranilor din 1907, și mai cu seamă în deceniile II—III ale secolului nostru, o bogată activitate, avînd ulterior un rol de frunte în pregătirea și elaborarea reformei agrare din 1921, deținînd funcția de ministru de stat pentru înfăptuirea acesteia.

„Deslegarea chestiunii agrare — arăta el — nu constă nici în extrema repartitie a proprietății între țărani și mari proprietari, nici în inechitabila repartitie a folosinței, ci în sporirea producției, care nu se poate obține decît prin schimbarea completă a sistemului de muncă. La mica cultură prin organizarea ei agricolă, la marea cultură prin desființarea dijmei sau muncii de învoială”²⁶. Garoflid demonstra cu date statistice că populația a crescut mai repede decît întinderea culturii, astfel, dacă față de 1859, în 1899 populația a crescut cu 54%, suprafața cultivată a crescut cu 83,6%, iar sarcinile statului au sporit cu 560%. Inițial, el respingea ideea împroprietăririi, arătînd: „Pe drumul bătătorit al împroprietăririi sau al servituților de cultură nu vom găsi nici o îndreptare, mai rău chiar, încetul cu încetul, mica proprietate va absolvi pe cale legală sau revoluționară întreaga mare proprietate, iar chestiunea agrară va rămînea în picioare, căci problema producției nu s-a deslegat”²⁷. „Nodul chestiunii agrare — arăta el în continuare, constă în aceea că nu se poate nădăjdui la o sporire a producției fără schimbarea totală a sistemului agricol”. Ulterior, el admite, exproprierea unei anumite întinderi din marea proprietate: „Dacă se adaugă proprietății mici cel puțin încă un milion de ha se poate întemeia o revizuire și întregirea serioasă a proprietății parcelare. Cum s-ar putea obține această întindere de pămînt? Statul posedă încă aproape 200.000 ha cultivabile, persoanele morale 251 000 ha, restul de 550 000 s-ar rupe prin expropriere din marea proprietate”²⁸ — scria el într-o lucrare publicată în 1907 și republicată în 1917. Aceasta ar fi însemnat exproprierea doar a unui sfert din întinderea proprietăților statului și aproximativ a 15% din suprafața marilor proprietăți particulare latifundiare.

C. Garoflid susținea, atît în 1907 cît și în 1917, că 500 de ha reprezentau un minim intangibil ce trebuia ferit de orice expropriere. „Dacă exproprierea s-ar propune cu excluderea moșiilor pînă la 500 ha și cu un procent progresiv pentru cele de la 500 ha în sus eu cred că acceptarea ei nu ar întîmpina o prea mare rezistență”²⁹. Dealtfel, el arăta că moșiile pînă la 500 ha aveau un „mare rost economic și social”. De asemenea, el găsea „dreaptă” părerea de a supune la un însemnat sacrificiu proprietatea prea mare, stăpînirea ei avînd multe neajunsuri sociale și economice. Garoflid preciza, însă, clar că „dacă latifundiile trebuiau să

²⁵ Pentru activitatea lui de după 1907 a se vedea mai pe larg studiul lui Damian Hurezeanu: *Privire critică asupra studierii problemei agrare în România la începutul secolului al XX-lea*, în *Studii privind istoria economică a României*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1961, p. 87—95.

²⁶ C. Garoflid, *Problema agrară și deslegarea ei*, Iași, 1917, p. 5.

²⁷ *Ibidem*, p. 15.

²⁸ *Ibidem*, p. 9', 96. Vezi și *Chestia agrară*, București, 1920, p. 30—38.

²⁹ C. Garoflid, *op. cit.*, p. 96.

dispară, marea proprietate nu”, aceasta fiind — după opinia lui — „necesară evoluției agriculturii”, motivînd că toate progresele tehnice în cultura pămîntului și a vitelor ea le-a făcut, toate îmbunătățirile funciare ei i se datorau. „Conducerea inteligentă, capital sau credit însemnat, puțința de a organiza producția în raport cu cerințele tîrgului, inițiativa în experimentarea noilor metode de cultură, selecțiunea cerealelor sau vitelor fac din menținerea marii proprietăți o chestie de mare importanță economică”³⁰. În continuare, el arăta că, pentru a spori încă întinderea de pămînt care ar ajuta la întregirea micii proprietăți, s-ar putea cumpăra cu prețuri juste parte din moșiile scoase la licitație, în felul acesta putîndu-se obține un total de peste 1 200 000 ha care, adăugate micii proprietăți, ar ridica suprafața ei la 4 500 000 ha, pe care s-ar putea constitui 450—500 000 de gospodării cu o suprafață variînd între 7 și 16 ha; acestea, îndeplinind nevoile proprietarilor lor, ar face din ei țărani liberi³¹.

În 1920 C. Garoflid a publicat o nouă lucrare, *Chestia agrară*. În „Cuvînt înainte”, el preciza că volumul respectiv cuprindea „reimpresiunea lucrărilor lui asupra chestiei agrare”, precum și încercarea de realizare practică a punctului mai nou de vedere teoretic pe care l-a făcut în 1918 prin legea arendărilor obligatorii, proiectele de legi pentru înființarea Camerelor agricole, organizarea muncilor agricole, rezolvarea creditului agricol. În această nouă lucrare, el își apăra punctul de vedere susținut, dealtfel, și în celelalte lucrări, relevînd că scopul care l-a călăuzit a fost de a asigura odată cu transformarea agrară și mărimea producției agricole”, căci — preciza el — „socotesc că nu poate fi reformă socială rodnică care nu realizează în același timp și un progres economic”³².

În *Chestia agrară* C. Garoflid critica modul defectuos în care se realiza împărțirea pămîntului, faptul că reforma agrară adoptată în iunie 1917 avea în vedere numai normele exproprierii, împroprietărirea făcîndu-se de țărani înșiși, după cum voiau. El califica drept „greșeală capitală” cele două operațiuni: exproprieria peste necesități și împărțirea parcelară a pămîntului, care, socotea el — aveau să determine ca chestia agrară să rămînă nedeslegată”³³.

Adept al menținerii e drept limitate a marii proprietăți, C. Garoflid era îngrijorat ca nu cumva reforma agrară, prin reducerea matematică a acesteia, să nu ducă la scăderea producției agricole și deci a mijloacelor de trai, afectînd situația și a altor categorii sociale: meseriași, comercianți, industriași etc³⁴, opinia lui fiind că exproprieria să se facă după o normă variabilă în întindere, al cărei procent să crească cu suprafața, respectîndu-se loturile pînă la 50 ha.

În sfîrșit, C. Garoflid considera că nu toți țărani erau demni să devină proprietari, ei numai o parte din ei „cei mai vrednici”, ceilalți urmînd să devină salariați agricoli, de care marea proprietate avea nevoie.

³⁰ C. Garoflid, *Chestia agrară*, p. 48.

³¹ *Ibidem*.

³² C. Garoflid, *Chestia agrară*, București, 1920, p. II,

³³ *Ibidem*, p. 41.

³⁴ *Ibidem*, p. 48.

Soluția exproprierii și împroprietăririi în anumite limite a țăranilor lipsiți sau avînd pămînt insuficient era însă împărtășită și susținută, mai ales, de exponenții burgheziei. Vintilă Brătianu, de pildă, într-o serie de articole publicate în ziarul „Viitorul”³⁵, se referea pe larg la foloasele exproprierii, mai ales pentru marii proprietari, cărora aceasta era în măsură să le aducă, în primul rînd, „pace și liniște”, și, în al doilea rînd, „posibilitatea de îmbunătățire a culturii și de sporire a producției”.

La rîndul său, C. I. Băicoianu³⁶, vorbind de necesitatea dislocării unei părți din marea proprietate și de trecere a ei în stăpinirea țărănimii, considera că prin aceasta, departe de a distruge proprietatea, „noi facem prin împroprietărirea unei părți din cei 500 000 de capi de familie nevoiașe, cu prisoasele latifundiilor, o operă de întărire chiar a mării proprietăți. Departe dar de a distruge proprietatea mare o întărim, îi dăm liniștea necesară ca să poată și în viitor fără sdruncin să-și dea contribuția la opera de ridicare a bunăstării materiale, morale și culturale a României”³⁷.

G. D. Creangă, cunoscut atît prin anchetele și culegerile statistice privind situația țărănimii în primul deceniu al secolului nostru, cît și prin lucrările sale asupra problemei agrare, inclusiv a soluțiilor ce se preconizau de conducerea Partidului național-liberal în 1913, se înscrie printre cei mai reprezentativi cercetători ai problemei agrare din partea partidului liberal. Mergînd pe linia preocupărilor sale mai vechi, el publică la sfîrșitul anului 1913 un amplu studiu asupra reformelor³⁸, în care analizează cu competență situația țărănimii, înainte și după marea răscoală din 1907, precum și rezultatele legiuirilor agrare din perioada anilor 1907—1912, apreciind „exproprierea drept o completare a acestor reforme”³⁹. De reținut este că el justifică exproprierea ca fiind necesară pentru ridicarea materială a țărănimii, pentru „asanarea unei stări bolnăvicioase sociale” — cum se exprima el, stare ce amenința „să pericliteze existența națională — în scopul formării unor țărani puternici”⁴⁰.

Reluînd ideile din lucrările anterioare, G. D. Creangă condamnă modul defectuos al repartiției pămîntului, aceasta constituind — după el — osia în jurul căreia se învîrtea întreaga chestiune agrară, „punctul principal de preocupățiune ca și cea mai importantă problemă în dezvoltarea unei țări”⁴¹. El combate pe aceia care, pentru a evita exproprierea, propuneau sistemul arendășitului la țărani; condamnă, de asemenea, obștiile de arendare, pe care le apreciază doar ca un mijloc, ca un sistem provizoriu în dezvoltarea agriculturii⁴², susține necesitatea exproprierii unei părți din marea proprietate. „Exproprierea — preciza el — se face pentru întărirea socială și politică a statului și a țării. . . ,pentru ridicarea masei populațiunii, are urmări economice și sociale favorabile

³⁵ „Viitorul” din 29 30 aprilie și 1 mai 1914. Vezi și V. Brătianu, *Scrieri și cuvîntări*, vol. III.

³⁶ C. I. Băicoianu, *Exproprierea și lărgirea culegerilor electorale*, București, 1914.

³⁷ *Ibidem*, p. 9.

³⁸ G. D. Creangă, *Considerațiuni generale asupra reformelor agrare și asupra exproprierii*, București, 1913.

³⁹ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 39.

⁴¹ *Ibidem*, p. 43.

⁴² *Ibidem*, p. 47.

pentru toate clasele de populațiune”⁴³. Exproprierea trebuia, după opinia lui, să contribuie pe de o parte, la întărirea statului, inclusiv a marii proprietăți, de pe altă parte, să ridice din punct de vedere material masele largi ale țărănimii.

La rîndul său, Radu Rosetti, unul din cercetătorii prodigioși ai problemei agrare, cunoscut și apreciat pentru lucrările sale de la începutul veacului nostru, continuă să se preocupe de chestiunea țărănească și în momentul cînd se dezbate și se adoptă reforma agrară din 1917. El publică la sfîrșitul primului război mondial o lucrare, e drept nu prea voluminoasă⁴⁴, în care, reluînd ideile susținute în 1907, își expune punctul de vedere privind necesitatea adoptării unor măsuri pentru a înlătura pe viitor nemulțumirile maselor țărănești. „Cînd proprietatea mare va fi redusă la niște limite înțelepte — scrie el îndată după răscoală — proprietarul mare va dispune pentru cultura lui rațională de capitaluri însemnate provenind din despăgubirea cuvenită lui pentru pămînturile vîndute țăranilor și comunei. El va face o agricultură intensivă, care îi va produce adesea pe rezerva rămasă lui, un venit mai mare decît pe care el îl scotea înainte din moșia întreagă”.

Conștient de necesitatea unor transformări pe linia evoluției capitaliste a relațiilor agrare el arăta în noua sa lucrare că grabnica dezlegare a chestiei agrare era „o condiție sine qua non pentru liniștita dezvoltare și pentru însăși ființa statului român”. Însă această dezlegare spre a fi într-adevăr mîntuitoare trebuia, după el, să nu atingă puterea de producție a țării și să nu alcătuiască un act de spoliere săvîrșit împotriva vreuniei din clasele care astăzi trăiesc din sau prin folosința pămîntului, ci un act de dreptate, care să înlesnească conlucrarea tuturor claselor agricole”⁴⁵. Cu alte cuvinte, al apăra marea proprietate, socotea necesară reducerea doar a unei părți a acesteia.

Reforma agrară trebuia, în concepția lui, să îndrepte distribuira „vițioasă” a proprietății funciare, în sensul de a satisface cererea de pămînt a maselor de țărani, fără însă a lovi în marea proprietate. El vorbea de o reformă care să facă o „distribuire rațională” a proprietății, înțelegînd prin aceasta o distribuire a pămîntului de cultură în care proprietatea mare, mijlocie și proprietatea țărănească mică, mijlocie și mare să fie reprezentate prin proporțiile cele mai prielnice productivității și „armoniei dintre clasele agricole”⁴⁶. În această nouă lucrare Radu Rosetti relevă în mod cert două lucruri: 1) că proprietatea mare, redusă la limite mai moderate, trebuia neapărat menținută, 2) că proprietatea țărănească să cuprindă, pe lîngă parcele și loturi mici și întinderi mai însemnate; el pleda, deci, pentru ridicarea țărănimii înstărite, cerînd să se acorde loturi mai mari de 5 ha. În acest sens, el combătea prevederea înscrisă în programul Partidului național-liberal potrivit căreia fiecare țaran să dispună de un lot de pămînt, arătînd că „nu orice țaran este vrednic să fie proprietar”⁴⁷. O parte dintre țărani trebuia,

⁴³ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁴ Radu Rosetti, *O schiță de reformă agrară*, articole publicate în ziarul „Renașterea”, noiembrie 1918, București, 1919.

⁴⁵ *Idem*, *O schiță de reformă agrară*, p. 4.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 5.

după părerea lui, să se resemneze a rămîne proprietari de parcele sau simpli muncitori agricoli, fie că nu ar fi prezentat garanții de destoinicie, fie că nu vor fi încăput în terenul expropriat. Teama lui era că, dacă s-ar stărua ca fiecare țaran să devină proprietar, n-ar mai rămînea loc nici pentru proprietatea mare, nici pentru proprietatea mijlocie, nici pentru proprietatea țărănească mijlocie și mare. Tot pămîntul cultivabil al țării ar fi împărțit în proprietăți pitice, incapabile de propășire, care în puține generații s-ar pulveriza cu desăvîrșire.

Pe linia aprobării reformei se înscriu numeroși alți autori. Dr. Const. Popescu⁴⁸ — considera că „era drept și neapărat trebuincios — ca plugarului să i se dea pămîntul pe care acum îl muncește numai spre sărăcia lui și belșugul altuia”. „Se va da, prin aceste reforme (el se referea atît la reforma agrară cît și la cea electorală — M.I.) o nouă îndrumare țării, se va face un pas hotărîtor pentru democratizarea ei; se va liniști spiritul de revoltă care stăpînește mintea săteanului; se vor stabili raporturi mai omenești între proprietatea mică și cea mare”⁴⁹.

În aceeași ordine de idei, C. Damian⁵⁰ aprecia reforma agrară „o urmare firească a unei imperioase necesități de ordin social-economic”, la care adăuga și forța și concursul împrejurărilor, necesitatea națională. Rațiunea înfăptuirii unei așa de uriașe reforme își găsea justificare, — după opinia lui — „în nevoia de viață și-n suferințele păturei celei mai numeroase a țărănimii — a cărui ecou sînt desele mișcări țărănești, care culminează în vechiul regat cu revolta țărănească din primăvara anului 1907, iar în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina și Basarabia prin mișcările și tulburările din 1917—1918”⁵¹.

C. Iarca, în mai multe articole publicate în „Gazeta Bucureștilor” din 1918 și adunate apoi într-o broșură⁵², deși socotea că țaranul este acela care furniza vitele și toată munca, pentru care nu era retribuit la valoarea lui, luîndu-i-se prin învoielii o muncă din ce în ce mai mare, aprecia, totuși, că, pentru a se da o soluție dreaptă și practică chestiunii agrare, nu era nevoie de expropriere, că se putea ajunge la îmbunătățirea situației economice și sociale a țăranilor fără modificarea Constituției și fără introducerea principiului exproprierii⁵³. În ultimă instanță, admitea și el exproprierea, însă numai a moșiilor care treceau de 400—500 ha, considerînd că o reducere mai mare din întinderea moșiilor ar fi o greșeală economică⁵⁴. În privința loturilor ce aveau să fie acordate țăranilor, el socotea că acestea puteau să fie de la 5 pînă la 25 ha, după puterile și trebuințele familiilor sătenilor, care deveneau, astfel, un însemnat factor de propășire economică. Concluzia lui era însă că nevoia de pămînt a țărănimii se putea satisface și fără expropriere, că pentru aceasta era suficient doar să se oblige posesorii de pămînt să pună la dispoziția țăranilor pămîntul de cultură necesar pentru întreținerea lor.

⁴⁸ Dr. Const. Popescu, *De ce trebuie îmbunătățită starea săteanului?* București, 1914.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 132.

⁵⁰ Const. Damian, *Reforma agrară din 1918—1921, studiu social-economic*, București, 1928.

⁵¹ *Ibidem*, p. 5.

⁵² C. Iarca, *Exproprierea*, articole publicate în „Gazeta Bucureștilor” din iulie 1918.

⁵³ *Ibidem*, p. 92.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 94.

Alți autori, deși aprobau înproprietărea, considerau că aceasta se făcea mai ales în folosul proprietarilor. Ștefan Antim⁵⁵, de pildă, aprecia că prin înproprietărea țăranul era legat de pământ și deci în stare de vecinică dependentă de proprietar. În același timp, având în vedere recoltele insuficiente obținute de țărani, în comparație cu acelea obținute de marii proprietari, el ajungea la concluzia că înproprietărea era totuși „o soluție provizorie”, că era necesar ca terenurile de pământ ce se concedau țăranilor să fie declarate bunuri naționale inalienabile, care să nu se parceleze, ci să fie exploatate de săteni în întinderi întregi⁵⁶. În ultimă instanță, el socotea că reforma radicală care se impunea pentru remedierea stării de lucruri din România era „crearea unor noi ramuri de activitate”, în chipul acesta deschizându-se noi domenii de activitate, atât clasei de sus cât și celei de jos, pământul degajându-se astfel de un mare număr de competitori.

O cercetare amplă, îndeosebi asupra evoluției relațiilor agrare, dar, în final, și cu referiri la noile propuneri de reformă agrară, a întreprins Mihail Șerban⁵⁷. În prima parte a cărții sale, el critică repartizarea proprietății rurale caracterizată de trei factori: 1) excesiva proprietate latifundiară, 2) lipsa aproape totală a proprietății mijlocii și 3) mărirea cu totul neîndestulătoare a populației față de sistemul de cultură, având și o tendință vădită spre fărâmițare. În continuare, el se ocupa de rezultatele reformelor agrare de după 1907 făcând — cum aprecia, într-o recenzie asupra cărții lui, N. Iorga⁵⁸ — „aspre constatări în chestia islazurilor”, condamna învoielile verbale și în general eludarea legii învoielilor agricole, după cum condamna și faptul că țărani înșiși ascundeau și tăgăduiau asemenea învoieli de a nu fi lipsiți în viitor de bucata de pământ ce o lucrau pe marea proprietate.

Mihail Șerban relevă, în cel mai important capitol al lucrării sale, intitulat *Expunerea situației actuale*, lipsurile de care suferea sistemul agrar al României de la începutul secolului nostru, făcând observații judicioase asupra necesității unor transformări în repartizarea proprietății rurale, constata, pe baza unui bogat și variat material statistic, slabul nivel agrotehnic ce caracteriza agricultura României, sistemul defectuos al culturilor și, în general, organizarea procesului de producție. El aprecia latifundiile obstacolul cel mai mare în calea dezvoltării raționale a agriculturii, constata existența unei rupturi între întinderea suprafețelor de pământ deținute de marii proprietari și gradul de concentrare a producției, socotind că o redresare a acestei rupturi nu era posibilă decât prin crearea unei proprietăți mijlocii de tip aposean⁵⁹.

Pe baza analizei întreprinse, Mihail Șerban ajunge la concluzia că în problema agrară erau multe de făcut care nu se puteau cuprinde într-o singură expresie ca aceea a exproprierii. Dealtfel, în capitolul *Considerațiuni finale*, arătând că chestiunea țărănească constituia o problemă multi-

⁵⁵ Ștefan Antim, *Chestiunea țărănească, studiu social*, Craiova, 1919, p. 31.

⁵⁶ Ibidem, p. 33.

⁵⁷ Mihail Șerban, *Problemele noastre social-agrar*, București, 1914.

⁵⁸ Vezi N. Iorga, *Raportul domnului N. Iorga asupra lucrării Problemele noastre social-agrar* în Ședința Academiei Române din 29 mai 1915, București, 1915.

⁵⁹ Mihail Șerban, *op. cit.*, p. 171.

laterală și complicată, considera că pentru rezolvarea ei era imperios necesar o reformă clară și precisă, constând după părerea lui în șase puncte :

I. — Limitarea suficientă a latifundiilor neîndreptățite și păgubi-toare în aceeași măsură pentru dezvoltarea economică și socială și prin aceasta curmarea preponderenței economice și politice excesive ; aceasta ar apropia cu pași puternici de rezolvare și problema pășunatului.

II. — Realizarea necesității arzătoare a unei proporții normale de proprietate mijlocie.

III. — Întregirea parcelelor țărănești neîndestulătoare — eventual și prin comasare.

IV. — Parcelări (împroprietăriri) noi unde cere trebuința.

V. — O repartizare mai bună a populațiunii rurale prin colonizare internă, și

VI. — Crearea unui drept de moștenire potrivit pentru a împiedeca fărâmițarea neeconomică și dușmănoasă progresului, a proprietății țărănești ⁶⁰.

În sfârșit, în vederea lărgirii democratizării, el cerea realizarea principiului votului universal, egal și secret, considerînd că „cerința cea dintîi și mai indispensabilă e o reformă largă și temeinică a dreptului de vot, sistemul de reprezentare de față fiind îngust și peste tot nepotrivit cu timpul de față” ⁶¹.

O preocupare constantă în problema țărănească întîlnim și la Gh. Ionescu-Sisești. Spirit profund analitic, Gh. Ionescu-Sisești a publicat, de-alungul vieții sale, numeroase studii și articole de economie agrară, dezvăluind lacunele politicii agrare, relevînd, totodată, importanța țărănimii, rolul ei în viața social-politică a țării, legînd viitorul României, progresul ei, de bunăstarea țărănimii. În conferințe pe teme agricole, în primul rînd, iar mai apoi, în studii de profundă analiză, Gh. Ionescu-Sisești înfățișa anormală repartitie a pămîntului, faptul că țărănimea, care constituia marea majoritate a agricultorilor (99,18%), deținea mai puțin de jumătate din suprafața agricolă a țării, nivelul de trai scăzut, ca urmare a întinderilor minuscule de pămînt ce posedă și care în mare parte nu-i putea garanta nici minimul de existență ⁶². Adept al măsurilor ce se propuneau în vederea îmbunătățirii situației țărănimii, el critica, adeseori, „lipsa de dragoste a marilor proprietari de pămînt și mai ales lipsa de solitudine pentru clasa rurală” ⁶³, cum și „lupta lor împotriva exproprierii”, apreciînd că „le lipseau două argumente și singurele valabile : dovada îndeplinirii datoriei lor culturale și rostului lor social” ⁶⁴.

De o mare însemnătate pentru perioada pe care o cercetăm este studiul său referitor la reforma agrară publicat în 1920 ⁶⁵, în care pledează pentru necesitatea legiferării reformei agrare. El aproba în lucrarea sa *Reforma agrară în România* principiul exproprierii, dar pleda pentru

⁶⁰ *Ibidem*, p. 180.

⁶¹ *Ibidem*, p. 184.

⁶² Gh. Ionescu-Sisești, *Politica agrară cu privire specială la România*, București, f.a., p. 86.

⁶³ *Idem*, *Actuabilități agricole*, București, 1913, p. 179.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁶⁵ *Idem*, *Reforma agrară în România*, București, 1920.

despăgubirea proprietarilor, motivînd că: „Confiscarea proprietății, sub orice formă, ar da naștere la grave resentimente sociale, ar fi scăzut cuantumul muncii generale și deci bunăstarea tuturor”⁶⁶. De asemenea, el combătea pe aceia care considerau că reforma ar putea duce la scăderea productivității în exploatarea țărănească, ar avea drept consecință înrăutățirea calității, reducerea exportului etc. O mare parte a lucrării este afectată analizei modului de înfăptuire a reformei agrare.

Constant Georgescu a întreprins și el un succint istoric al chestiunii agrare din cele mai vechi timpuri, analizînd situația repartiției proprietății, demonstrînd, cu date statistice certe, că soluția expropriării se impunea cu necesitate. „Numai exproprierea — scria el — poate trece în mod efectiv și imediat o mare întindere de pămînt în stăpînirea sătenilor”⁶⁷. După opinia lui, situația expropriării avea avantajul că era generală, puținindu-se aplica pe toate proprietățile latifundiare, în al doilea rînd, era și științifică, căci pleca de la principiul că porțiunile din proprietățile latifundiare ce depășeau un anumit minimum nu se puteau supraveghea și cultiva în mod intensiv. De asemenea, el argumenta că și din punct de vedere social exproprierea era îndreptățită, țărănimea procurînd statului cea mai mare parte din venituri, ea fiind, în același timp, și cel mai mare consumator al țării.

★

Poziția cea mai înaintată în problema agrară, ca și în multe alte probleme, au avut-o reprezentanții mișcării socialiste. Soluțiile preconizate în problema agrară de liderii mișcării muncitorești se caracterizau printr-o subliniere tot mai pronunțată a necesității lichidării mării proprietăți. Încă în programul publicat în 1912 Partidul Social-Democrat preconiza „exproprierea silită a mării proprietăți și împărțirea ei la țărani în arendă pe termene lungi”⁶⁸. Revendicînd exproprierea totală a mării proprietăți, Partidul Social-Democrat a adus o contribuție esențială la dezvoltarea luptei pentru rezolvarea problemei agrare în țara noastră; el a pus, pentru întîia oară, pe un front larg și hotărît problema expropriării mării proprietăți, a lichidării ei. În moțiunea adoptată, de pildă, la mitingul ținut la 24 noiembrie 1913, în sala „Dacia”, deci imediat după ce Partidul național-liberal a pornit campania în legătură cu reforma agrară, se arată că „orice reformă agrară care n-ar lovi în temelia mării proprietăți este un mijloc paleativ, care ar amîna fără să rezolve chestia agrară”, cerînd „exproprierea totală a mării proprietăți și închirierea ei la țărani pe termene lungi și cu prețuri foarte mici”⁶⁹.

La congresul din aprilie 1914 al Partidului Social-democrat în legătură cu problema agrară, deși delegația din Iași ceruse o expropriere parțială, majoritatea delegaților s-a pronunțat însă pentru exproprierea totală fără despăgubire a moșiilor. Rezoluția adoptată în problema expo-

⁶⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁷ Constant Georgescu, *Exproprierea, din punct de vedere juridic, economic și social*, Iași, 1914, p. 25.

⁶⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești, 1910—1915*, Edit. Politică, București, 1968, p. 433.

⁶⁹ *Ibidem*, 541—542.

prierii preciza că datoria Partidului social-democrat era să arate interesele comune care legau clasa țărănească de proletariat și care erau menite „să ducă lupta comună împotriva clasei marilor proprietari, împotriva întregului sistem agrar existent și să convingă țărănimea că numai cu ajutorul proletariatului va putea căpăta exproprierea totală a marii proprietăți și arendarea prin comune la obști și individual pe termene lungi și arende mici”⁷⁰.

După votarea reformei agrare militanții socialiști nu au încetat o clipă de a arăta maselor țărănești că aceasta nu putea rezolva chestiunea țărănească, că singura soluție de rezolvare a problemei agrare era „exproprierea totală a marii proprietăți în folosul acelor care muncesc pământul”⁷¹, — cum se preciza într-una din rezoluțiile congresului regional al organizațiilor socialiste și sindicale din Moldova din iulie 1918.

OPINIONS CONCERNANT L'HISTORIOGRAPHIE DE LA QUESTION AGRAIRE DE ROUMANIE (1913—1921)

RÉSUMÉ

L'étude examine de manière critique une partie de la riche littérature agraire concernant la légifération de la nouvelle réforme agraire promise par le chef du parti national libéral, I. I. C. Brătianu en 1913, aussitôt après la campagne militaire de Bulgarie et puis pendant la première guerre mondiale. On analyse amplement les opinions de certains spécialistes bien connus du problème agraire de la période soumise à l'étude, dont G. D. Creangă, C. Garoflid, Mihail Șerban, Radu Rosetti, Gh. Ionescu-Sisești etc.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 761—762.

⁷¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 94.

PRIMUL DECENIU INTERBELIC ÎN NOI INVESTIGAȚII ISTORIOGRAFICE

DE

DAMIAN HUREZEANU

Nu a fost deloc ușoară integrarea primului deceniu interbelic în preocupările istoriografiei noastre în anii puterii populare. Destule obstacole se aflau în calea perspectivei istorice de judecată, a demersului de tip istoric privind epoca. Apropierea de timpul nostru, apoi prezența unor personalități, care s-au aflat în avanscena vieții politice interbelice, și în luptele politice de după 23 August 1944, necesitatea delimitărilor hotărâte de stările de lucruri anterioare, în contextul marilor transformări revoluționare de după cel de-al doilea război mondial, ca și greutatea în sine a descifrării caracteristicilor unei epoci, proces teoretic de durată, propunând stăruitoare documentări, decantări și aproximări succesive — toate acestea s-au răsfrânt o bună bucată de vreme asupra nivelului calitativ al studiilor și cercetărilor întreprinse.

Nu vrem, desigur, să negăm cituși de puțin rolul și importanța muncii de defrișare a terenului, utilitatea cercetărilor care inaugurau activitatea științifică vizând cunoașterea unei secvențe istorice extrem de importante din trecutul țării noastre. Vrem numai să observăm limitarea obiectivă a acestor studii și necesitatea depășirii lor, ca o condiție a realizării unui progres științific cu adevărat semnificativ în care cercetarea să se elibereze de corsetul schemelor comode și facile, al unor formule stereotipe, consacrate prin uz și abuz, provenind din documente mai vechi, unde erau folosite preponderent ca instrumente polemice de circumstanță.

Intrată în zona studiului temeinic și aplicat, istoriografia primului deceniu postbelic a cunoscut o ascensiune ușor de remarcat în lucrările ultimului deceniu și jumătate. Spiritul aprecierilor conținute în documentele de partid, în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, a fost un factor esențial de potențare și de valorizare științifică a perioadei.

S-a scris cu râvnă și seriozitate, s-a scris bine și documentat, încît această perioadă e susținută astăzi de lucrări la nivelul general al istoriografiei noastre, chiar dacă o anumită lipsă de experiență persistă încă. O serie de cercetători — de vîrstă medie sau tineri — s-au format ca specialiști și s-au afirmat profesional cultivînd anume această perioadă. Faptul se cuvine consemnat cu atît mai mult cu cît n-a existat, anterior, o tradiție a studierii deceniilor trei-patru, istoricii consacrați dedicîndu-se perioadelor mai vechi. A trebuit să se formeze o generație de

cercetători care să-și asume răspunderea tratării epocii, cristalizării imaginii acesteia. O generație nevoită să lucreze pe un teren, s-ar putea spune nedestelenit, lăsată forțelor proprii, cu avantajele și dezavantajele care decurg dintr-o asemenea stare.

Cu excepția, poate, a aspectelor ideologice, aproape că nu e domeniu al istoriei primului deceniu interbelic care să nu fi fost supus cercetării. S-au examinat intens problemele mișcării muncitorești, în special activitatea Partidului Comunist Român. S-au investigat fenomenele economice și sociale, relevându-se unele cercetări dedicate reformei agrare din 1918—1921 (în special lucrarea lui D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*. Edit. Academiei R.S.R., 1975). S-au realizat studii speciale, sau cu caracter de sinteză, de politică externă în care se examinează detaliat aspectele primului deceniu.

Între toate preocupările, se pare că prevalează cele dedicate studierii vieții politice. După apariția a două ediții ale lucrării lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România—1918—1921* (Edit. politică, 1971 și 1976) a tezei de doctorat a lui Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea partidului țărănesc (1918—1926)* (Edit. „Litera”, 1975) a cărții lui M. Rusenescu și I. Saizu, *Viața politică în România 1922—1928*, (Edit. politică, 1979), au apărut recent alte două lucrări consacrate analizei fenomenului politic. E vorba de cartea lui Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne 1922—1926* (Edit. științifică și enciclopedică, 1981) și cercetarea lui S. Cutișteanu și Gh. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici. Mișcarea muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică*. (Edit. Dacia, 1981). Dacă la cele amintite menționăm și faptul că deceniul de după primul război mondial ocupă spații întinse în lucrări care îmbrățișează cronologie perioade mai mari—cum este recenta cercetare a lui Ioan Scurtu, *Viața politică din România de la marea unire din 1918 la revoluția de eliberare socială și națională din August 1944* (Edit. Albatros, 1982) sau sinteza pentru uz universitar *Istoria României între anii 1918—1981* (Edit. didactică și pedagogică, 1981) atunci vom avea o imagine, fie și sumară, a dimensiunii preocupărilor și a rezultatelor care materializează studierea fenomenului politic din primul deceniu interbelic.

Concomitent cu interesul pentru cronica vieții politice se relevă preocupări recente și pentru alte fațete ale istoriei acestui deceniu. Menționăm, astfel, lucrarea lui Marin C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924—1928* (Edit. științifică și enciclopedică, 1981), a lui Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928* (Edit. Academiei R.S.R., 1981), ca și cercetarea lui Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929* (Edit. Junimea, 1981).

Din perspectiva istoricului literar, Z. Ornea ne propune un demers asupra deceniului trei în masiva sa lucrare *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (Edit. Eminescu, 1980).

Cu mențiunile de mai sus sîntem, firește, departe de a epuiza lista, oricît de selectivă, a preocupărilor și realizărilor istoriografice consacrate primului deceniu interbelic. Bibliografiile înregistrează studii de sinteză, culegeri tematice, numeroase articole din revistele de specialitate tratînd diverse aspecte—politice, sociale, economice—ale istoriei deceniului trei; prevalează, după toată evidența, studiile de istorie a mișcării

muncitorești. Însemnările de față nu țintesc, nici pe departe, să refacă tabloul istoriografic al deceniului; vrem numai să semnalăm pătornicul aflux de contribuții recente și sporul substanțial pe care ele îl aduc la cercetarea acestei perioade, novatoare și contradictorie, totodată, complexă și extrem de interesantă.

La scurtă vreme de la apariția monografiei amintite a lui Mihail Rusenescu și Ioan Saizu, prof. Ion Bitoleanu reia studiul vieții politice între 1922—1926 în lucrarea *Din istoria României moderne*. Intenția publicistică a titlului e fără dubiu: se vrea, pe de o parte, distanțarea de lucrarea predecesorilor săi, după cum se sugerează că e vorba de o radiografie globală a istoriei României sub guvernarea liberală—ianuarie 1922—martie 1926. Nu negăm că autorul ține să examineze cât mai multe aspecte ale realității românești în perioada dată; în centrul preocupărilor se situează însă tot problemele vieții politice, cu accentul pe acțiunea liberalilor ca deținători ai puterii. Avem de-a face, astfel, cu o monografie a vieții politice, centrată pe activitatea Partidului Național Liberal.

Aceasta nu înseamnă că cercetarea lui I. Bitoleanu e lipsită de originalitate și relevanță; așa spune, dimpotrivă; ea poate revendica un loc central în peisajul studiilor dedicate perioadei. Autorul peroepe adecvat fenomenul politic, cultivă detaliul cu iscusință, știe să pună în mișcare datele unor evenimente pentru a sugera dinamismul specific al acestora, surprinde just profilul unor lideri politici și caracterizează în general corect esența strategiei și tacticii principalelor formațiuni care se agitau pe arena vieții politice românești. Remarcăm, de asemenea, documentarea temeinică a lucrării și valorificarea reușită a informațiilor documentare. Caracteristic pentru maniera cercetării lui Ion Bitoleanu, tinzind spre aglomerarea a cât mai multor elemente informative pentru a da tabloului senzația cuvenită de nuanțare și suplete descriptivă, este paragraful „Formarea guvernului național-liberal de sub președinția lui Ion I. C. Brătianu. Alegerile parlamentare din 1922”.

O monografie consacrată guvernării unui partid e de la sine înțeles că trebuie să acorde deplină atenție inițiativelor și măsurilor legislative. Mai ales când e vorba de o perioadă bogată în acte legislative de reală importanță, așa cum a fost adoptarea Constituției din 1923, legea minelor și alte legi economice, măsurile de unificare administrativ-instituțională, ca și legislația socială și politică cu vădit caracter antimuncitoresc, între care pe prim-plan se înscrie ilegalizarea Partidului Comunist Român.

Prin domeniile pe care le-a îmbrățișat și prin deschiderile pe care le-a realizat, opera legislativă a guvernării liberale din 1922—1926 a fost una dintre cele mai însemnate din perioada interbelică. Sensul ei de ansamblu este evident: operind unele modificări în organismul juridic instituțional și social-economic al țării, liberalii urmăreau să conserve baza structurilor existente, să stabilizeze aceste structuri, asigurând dominația intereselor de clasă ale burgheziei, în ansamblu, și ale fracțiunii bancaro-industriale în special. În acest cadru al adaptării și readaptării la noile condiții se înscrie și problema neoliberalismului ca ideologie, proiect programatic și acțiune practică politică. Din păcate, nici prin această lucrare și nici prin toate cele apărute recent, ea și prin

cercetările de dată mai veche, nu avem încă un examen cuprinzător sub raport teoretic-ideologic și practic-politic al neoliberalismului în România interbelică.

Studierea fenomenului comportă, desigur, unele dificultăți, atât de tratare, întrucât el trebuie analizat în raport cu reperele mondiale, pe de o parte, și cu situația liberalismului român dinaintea primului război mondial, de altă parte. De asemenea, trebuie văzut în ce măsură neoliberalismul a infuzat realmente politica liberală după 1918. Fapt e că dacă liberalii erau dispuși să reconsidere rolul statului—in sensul activării lui în viața economică, să valorifice ideea armonizării intereselor sociale și a libertății de inițiativă în cadrele permise de „promovarea interesului general”, ei au fost permeabili la îndemnul venit din partea unor ideologi neoliberali D. Drăghicescu, St. Zeletin etc.—de a da politicii sociale o mai largă deschidere, de a fructifica mai eficient ideea participării, de a vădi o mai mare sensibilitate față de aspirațiile straturilor de jos ale societății. Dintre liderii liberali mai apropiat de ideile neoliberale în politica economică se pare a fi fost Vintilă I. C. Brătianu ale cărui concepții s-ar cuveni analizate cândva mai temeinic. (Unele remarci în acest sens găsim la Gh. Buzatu despre a cărui lucrare va fi vorba mai jos). Oricum, Constituția din 1923 reflectă neoliberalismul într-o măsură mai redusă decât e înclinat să creadă I. Bitoleanu (v. p. 111).

Lucrarea sa, ca și alte scrieri explică forța de afirmare a liberalilor după primul război mondial prin situația obiectivă a burgheziei în ansamblul raporturilor socio-economice și de clasă, cât și prin întărirea poziției economice a burgheziei în împrejurările postbelice. Ambele constatări sînt, desigur, pertinente. Ar fi, însă, excesiv să supralicităm cele două circumstanțe. În fond, Partidul Liberal era atins de o anume „scleroză istorică”, în ciuda „solidității” sale, iar capacitatea burgheziei române de a răspunde la solicitările epocii a fost limitată. Fără să joace același rol în viața politică interbelică, este neîndoios că Partidul Țărănesc apoi, din octombrie 1926, Partidul Național-Țărănesc, se baza pe forțe ascensionale mai numeroase și mai însemnate ca liberalii, avea, potențial, un mai mare dinamism și o mai mare deschidere spre ceea ce am putea numi regimul democrației burgheze. Nu trebuie pierdut din vedere că unele curente de gândire democratică cu rol atât de important în fertilizarea culturii românești au pornit din mediile de orientare țărăniști.

În ce privește țărănismul ca mișcare politică și curent de idei dispunem, e drept, de lucrări temeinice — se cuvine să subliniem studiile lui Ioan Scurtu și Z. Ornea — așa încît I. Bitoleanu putea să discute mai în treacăt problemele mișcării țărăniști. Ceea ce s-ar putea pretinde cărtii este că ea să fi zugrăvit, poate într-o mai mare măsură, atmosfera vieții politice, să fi caracterizat succint presa politică, dar mai ales să fi selectat ca probleme de discuție o serie de noțiuni cheie cu largă circulație în epocă, cum a fost, de pildă, conceptul de „regim oligarhic” (liberalii fiind considerați drept purtătorii lui), „oligarhie financiară” ș.a. Sînt și inadvertențe de alt ordin: de ce, de exemplu, se socotește corectă următoarea formulare a art. 5 (titlul II) din Constituția anului 1923: „românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie se bucură de toate libertățile și drepturile stabilite prin legi (p.91.—92)?

Formula era, evident, eronată sub raport științific și discriminatorie politic pentru naționalitățile conlocuitoare.

Cît privește afirmația că în raport cu suprafața expropriată și cu relațiile create între marea proprietate și celelalte categorii de proprietari agricoli, reforma agrară realizată în România a fost „cea mai radicală din întreaga Europă a perioadei interbelice” (p. 136), observăm, deocamdată, că această afirmație a devenit un fel de loc comun în istoriografie, regăsindu-se în alte două lucrări din cele menționate de noi. Aceasta nu înseamnă că ea e și corectă. Riguros vorbind, reforma din România a fost *cea mai întinsă ca suprafață* în țările din centrul și sud-estul Europei, și a prezentat în acest sens o mare importanță în ansamblul reformelor agrare de după primul război mondial. Ea nu a fost însă și *cea mai radicală*, criteriul radicalității implicând structura raporturilor de proprietate anterioare și posterioare reformei. Cea mai radicală reformă a fost cea înfăptuită în Bulgaria de guvernul Uniunii agrare condus de Stamboliski, deși prin ea s-a înstrăinat cea mai redusă suprafață de pământ (cca 200.000—300.000 ha.). Totul depinde de baza raporturilor de proprietate de la care s-a pornit. Mai hotărâte au fost, apoi, reformele din țările baltice (care au mers cu exproprierea pînă la 90° din marea proprietate moșierească). În raport cu reformele din Cehoslovacia și Polonia, reforma agrară din România a fost, în adevăr, mai întinsă și mai radicală. (vezi Costin Murgescu și Damian Hurezeanu, *Reformele agrare din Europa după primul război mondial*, raport prezentat la cel de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice, București, 11—17 august 1980, în „Revista de istorie” tom. 33, 1980, nr. 11, p. 2047—2070). Dar aceasta este, desigur, o chestiune tangentă în economia cărții lui I. Bitoleanu. În ansamblu, lucrarea *Din istoria României moderne 1922—1926* este o cercetare temeinică, solid documentată, cu certe calități de analiză și nu fără o notă de distincție stilistică, deși se poate observa că autorul este încă în curs de a-și cristaliza stilul științific ca semn al deplinei maturități de creație.

O caracteristică a vieții politice în epocă a fost, așa cum subliniază I. Bitoleanu, tendința de grupare și regrupare a forțelor politice; dat fiind caracterul de „început de drum” al perioadei, de start într-o fază evolutivă, fenomenul este explicabil și normal. Ceea ce se poate observa este că „logica obiectivă” a regrupărilor, în funcție de natura și conținutul politicii formațiunilor existente, s-a impus, în cele din urmă, dincolo de considerentele sau înjghebările efemere de moment. De pildă, faptul că Partidul poporului a gravitat în jurul liberalilor nu este o chestiune de simplă preferință subiectivă a „șefilor”, ca și faptul că naționaliștii transilvăneni nu s-au putut asocia cu Partidul naționalist-democrat al lui Iorga, în timp ce acesta și-a deschis porțile unor grupări conservatoare. Fuziunea cea mai spectaculoasă — realizată în octombrie 1926 între naționaliști și țărăniști — nu e produsul unor simple aranjamente de culise politice; ea are o rațiune mai adîncă, semnificînd întocmirea unei formațiuni capabile, pe de o parte, să-și cristalizeze profilul distinct în raport cu celelalte formațiuni politice — în special cu Partidul Liberal — iar, pe de altă parte, să devină o forță redutabilă în sistemul de guvernămînt al țării.

Procesul de grupare a forțelor politice după criterii cu valoare tactică — strategică diferă, evident, de alianțele și fuziunile electorale, sau cu altă destinație limitată, fenomen frecvent în epocă. Aspectul electoral al vieții politice din România între cele două războaie a atras, inițial, mai puțin atenția, însă, în ultima vreme, temei i s-au găsit semnificații și disponibilități revelatoare în citeva lucrări de marcă despre perioadă. S. Cutișteanu și Gh. Ioniță urmăresc în *Electoratul din România în anii interbelici (Mișcarea muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică)* mai ales problemele participării formațiunilor politice ale clasei muncitoare — ale P.C.R. și P.S.D. — la campaniile și alegerile electorale. Nu este, însă, un studiu tehnico-statistic al electoratului.

Tratarea temei permite, pe de o parte, să se reconstituie în fapt întreaga desfășurare a alegerilor în România între cele două războaie mondiale, deci să se înfățișeze viața politică în acele momente spectaculoase și caracteristice ale înfruntării forțelor politice, iar pe de altă parte, să se analizeze o latură a activității P.C.R., nu numai importantă în sine, dar care relevă pozițiile tactice cele mai realiste ale Partidului Comunist. Este, într-adevăr, un fapt că platformele electorale și tactice adoptate și promovate de partid în timpul campaniilor electorale sînt probabil cele mai echilibrate, mai adecvate la pulsul condițiilor vieții politice reale, decît erau alte documente cu sens tactic — strategic adoptate la congresele, plenarele sau consfăturile Partidului Comunist. Cum tendințele stîngiste și sectare grevau serios viziunea și tactica partidului în primul său deceniu de activitate — acestea au fost, credem, principalul inconvenient în calea maturizării sale politice, — experiența dobîndită în înfruntările electorale, cu nenumăratele posibilități pe care le oferea pentru verificarea propriilor poziții și lozinci, a formelor și mijloacelor de acțiune, s-au dovedit extrem de utile ca factor ponderator la excesul de frazeologie revoluționară în care se instala nu o dată comod discrepanța dintre realități, fapte și vorbe.

Acuitatea observației, mulțimea datelor noi și interesante, calitatea analizei, fac din cartea lui S. Cutișteanu și Gh. Ioniță o cercetare care se impune în peisajul studiilor privind viața politică și mișcarea muncitorească din perioada considerată.

Un studiu monografic detaliat al mișcării muncitorești din România între 1924 — 1928 a realizat, recent, Marin C. Stănescu. Cu un deceniu în urmă autorul publica în Editura politică lucrarea *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921 — 1924*. Noua cercetare apărută în Editura științifică și enciclopedică continuă, așadar, preocupările autorului polarizate în limitele primului deceniu interbelic și concretizate în două lucrări care constituie, pentru perioada dată, puncte de referință ale istoriografiei mișcării muncitorești. Marin Stănescu ține să fie sistematic, urmărește pas cu pas problemele subiectului, vroidnd parcă să dea toate informațiile necesare, să nu omită ceva care ar crea un gol în țesătura expunerii. Înaintează, de aceea, metodic, cu oarecare prudență, și nu fără o anume satisfacție că poate să spună tot despre materia care îi stă în față.

Tabloul mișcării muncitorești, al activității Partidului Comunist Român, în epocă, este adînc marcat de tensiunile și dramatismul isto-

riei. Un organism politic încă tânăr trebuia să facă față unor încercări dure și de cele mai diferite proveniențe. Acțiunea necruțătoare a forțelor represive era, desigur, principalul obstacol în calea dezvoltării și consolidării Partidului Comunist; de altă parte, greutatea intrinsecă ale cristalizării unei tactici și strategii adecvate situației din țară, la care se adăuga nu odată intervenția intempestivă și derutantă sub raport teoretic și practic a forurilor internaționale, explică multe din dificultățile perioadei.

Partidul Comunist trebuia să făurească o linie tactică și strategică, să creeze o conștiință teoretică adecvată, să cristalizeze o tradiție și să asigure o continuitate în desfășurarea activității și a formării cadrelor. Or, condițiile în care activa, îngreunau considerabil procesul de realizare a acestor obiective. Totuși, așa cum arată M. Stănescu, acțiunea și gândirea comunistă au continuat să pulseze ca element mobilizator al muncitorilor, ca factor de propulsare a unor țeluri și idealuri care orientau clasa muncitoare spre înțelegerea și împlinirea rolului său creator în istorie. Sub aspect organizatoric, la capătul perioadei studiate de M. C. Stănescu situația era din cele mai sumbre; în adâncurile mișcării germinau însă mereu forțe proaspete care aveau să dea, peste numai câțiva ani, noi impulsuri și o nouă forță de afirmare Partidului Comunist Român și mișcării muncitorești.

Lucrare complexă, deși are în centrul său activitatea P.C.R., ea rezervă spații cuprinzătoare problemelor istoriei social-democrației, activității mișcării de tineret, și sindicale, luptei revendicative a muncitorilor. Nu este neglijată nici componenta ideologică a activității P.C.R. și P.S.D. Considerațiile sînt totuși sumare, punctînd mai degrabă domeniul ideologic, decît procedînd la o efectivă analiză a lui. Apoi, poate tocmai datorită excesivei conciziuni, unele aprecieri îndeamnă la replici. Este, de pildă, corect să consideri că structurile agrare postbelice nu mai conțineau elemente vechi—în raporturile de proprietate, în formele de producție—încît răpeau orice legitimitate conceptului de neoibăgie? (p. 62—63). Riguros vorbind, neoibăgia — ca elaborat teoretic — este o imagine excesivă a condițiilor social-agrar românești chiar pentru situația premergătoare primului război mondial. Cu atît mai mult ea își dîmînua operativitatea analitică după reforma din 1921 cînd peisajul agrar a suferit modificări importante.

Din păcate, ideea de neoibăgie continua, totuși, să-și păstreze un anumit sens activ. Căci specificul evoluției rurale românești interbelice consta în faptul că deși sistemul agrar suferise transformări însemnate după 1921, totuși elementele vechilor structuri continuau să persiste alcătuiind nu reziduuri insignifiante, ci realități cu care agricultura se confrunta încă serios (în lucrarea lui I. Saizu, asupra căreia vom stărui mai jos, se menționează că 25% din numărul proprietarilor și 71,7% din marea proprietate apela la dijmă (vezi *op. cit.*, 76). Altfel ar fi lipsit de sens caracterul de sine stătător al sarcinilor desființării marii proprietăți și înlăturării moșierimii ca clasă, sarcini ce ocupau un loc de frunte în programele, cît de cît radicale — nu numai comuniste și social-democrate, dar, și ale unor tendințe în interiorul țărănismului —, vîzînd transformarea societății românești.

În ce privește poziția lui S. Timov și ideile sale din *Antineoioabăgia* (p. 110—111) trebuie spus că ele nu au însemnat o critică constructivă și fecundă a interpretării fenomenelor românești din „*Neoioabăgia*”. Timov a eliminat integral valoarea analitică a operei lui Gherea, a situat polemica sa în mică măsură pe terenul dezbaterilor ideii, recurgând în schimb la etichetări dure, și, ceea ce credem că este mai important, n-a situat istoric teoria elaborată de Dobrogeanu-Gherea. În propriul său demers teoretic, Timov a recurs la destule șabloane și formule lipsite de acoperire, la exagerări și construcții artificiale dintre care cea mai frapantă este explicația dezvoltării economice a țărilor române prin impactul „capitalismului comercial”.

Pe de altă parte, se cuvine amintit că poziția efectivă a lui Timov în dezbaterile de idei din preajma Congresului al V-lea al P.C.R. nu îngăduie concluzia că el ar fi negat rolul clasei muncitoare și al partidului său, așa cum s-a afirmat la congres, văzînd în țărănire și în Partidul național-țărănesc forța motrice principală a desăvîrșirii procesului revoluției burghezo-democratice în România (vezi p. 110).

Cît privește preocupările socialiștilor — Lotar Rădăceanu și Șerban Voinea — pentru fundamentarea conceptului de „oligarhie” sau „regim oligarhic” (vezi p. 153—154), ele nu trebuie socotite simple formule artificiale. Era vorba, în fond, de aproximarea specificului evoluției societății românești, a „civilizației române moderne”, cum se exprima Eugen Lovinescu. Că nu totul era descifrat adecvat, că s-au operat disocieri neconvingătoare între „oligarhia politică” și structurile social-economice capitaliste e, desigur, adevărat. Problema specificului evoluției moderne a României era însă o problemă reală și analiza ei rămîne și azi o sarcină a gândirii noastre sociale. La fel, preocuparea social-democrației române pentru a denunța fenomenul fascist încă de la primele manifestări ale acestuia este un merit care trebuie subliniat special, chiar dacă unii militanți acuzau pe nedrept cutare forțe politice — de ex. Partidul poporului — de metode dictatoriale fasciste. Sesizarea fenomenului, denunțarea lui, dezvăluirea pericolului pe care îl reprezenta, apărarea valorilor democrației se cuvin puse în lumină în toată amplexarea semnificațiilor lor și abia după aceea rectificate erorile de apreciere în unele documente ale social-democrației române. Cît privește concluzia finală a cărții lui Șerban Voinea, *Marxismoligarhic*: „România va fi deci un stat democratic, sau va vedea periclitîndu-se însăși bazele existenței ei” nu e chiar atît de opusă sarcinii proletarietului de „a schimba orînduirea capitalistă existentă”, cum pare să vadă Marin Stănescu (p. 154).

Dar, așa cum am spus, momentul teoretic-ideologic nu intră special în preocupările autorului; lucrarea lui aduce și așa numeroase contribuții substanțiale la studiul istoriei mișcării muncitorești între 1924—1928. Pentru destule aspecte ale temei este cea mai detaliată și documentată lucrare asupra perioadei.

Cercetarea curentelor de gîndire în epocă rămîne pe mai departe o sarcină care își așteaptă rezolvarea și care se face tot mai resimțită.

Că este așa o dovedește și cartea lui Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, apărută la finele anului 1981, în Editura Academiei R.S.R. E o lucrare despre dezvoltarea economică și totodată despre politica economică a guvernelor și formațiunilor politice ale

timpului. Cum era de așteptat, Ioan Saizu dezbate larg formula cheie a liberalilor în materie de politică economică, „prin noi înșine”. Tendința analizei e mai degrabă laudativă decât critică, în sensul că autorul proiectează acest concept pe fundalul intereselor obiective de ordin național și social al țării; mai puțin dezvăluie Ioan Saizu interesele de clasă ale burgheziei românești, și mai ales ale liberalilor, implicate în conceptul „prin noi înșine”. Or, tipul construcției economice propuse de Partidul Liberal în formula „prin noi înșine” era strâns asociat cu perspectiva obținerii unui maximum de foloase de către liberali și cercurile burgheziei reprezentate de ei. Ca modalități de mobilizare a forțelor interne în atingerea obiectivelor urmărite, de a dinamiza resursele și energiile proprii, liberalii puteau să facă efectiv încă mai puțin decât național-țărăniștii, datorită caracterului de clasă foarte pronunțat al politicii lor.

Trebuie, apoi, spus că teza „prin noi înșine” avea atunci mai mult o valoare ideologică decât practic economică, datorită acutei nevoi de credit cerut de necesitățile refacerii economiei după război și de accelerarea demarării acesteia. În sfârșit, se cuvine subliniat că politica „prin noi înșine” nu era un produs al epocii următoare primului război mondial; ea a figurat permanent în ideologia politică a liberalilor. Într-un articol comemorativ dedicat lui Ion C. Brătianu, gazeta „Viitorul” sublinia la 5 mai 1916: „*Totul prin noi* a fost un credo al întregii lui activități politice”. Este drept, formula „prin noi înșine” a fost relansată cu deosebită vigoare după primul război.

Nevoia de sistematizare a punctelor de vedere exprimate de diferitele formații politice și curente de gândire nu i-a oferit, credem, lui Ioan Saizu și cea mai bună soluție a expunerii. Grupind opiniile și punctele de vedere în funcție de principalele domenii economice — agricultură, industrie, transporturi, comerț, finanțe, credit etc., sau de sarcinile așa-zis cardinale — se fărâmițează, inevitabil, caracteristicile de ansamblu ale ideologiei și politicii economice a partidelor și curentelor de gândire din epocă.

Altfel Ioan Saizu e un cercetător atent al fenomenului economic românesc în epocă, preocupat de detaliu, foarte scrupulos în materie de semnalare a surselor de informare. Dacă ar fi apelat mai puțin la unele aspecte tehnice ale proceselor economico-financiare, nu îndeajuns clarificate, în favoarea punctării esențialului, lucrarea, și mai ales cititorul, ar fi avut de câștigat. Bogată în informații, erudită pînă la exces, preocupată să îmbrățișeze toate laturile vieții economice, cartea lui Ioan Saizu înscrie o contribuție de netăgăduit interes la descifrarea fenomenului economic și a politicii economice în intervalul 1922—1928.

Tot proceselor economice, dar cu o arie de investigație vizînd mai ales economia petrolieră și raporturile acesteia cu monopolurile internaționale, este dedicată și lucrarea lui Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929* (Edit. Junimea, 1981). Rod al unor îndelungate cercetări, lucrarea dă o cuprinzătoare imagine a evoluției industriei petroliere din România pînă la criza mondială din 1929—1933. Peste două treimi din economia cărții, bazată pe o excelentă documentare de arhivă din țară și străinătate (S.U.A., Anglia, U.R.S.S.), se referă la situația industriei petroliere în perioada postbelică (1918—1928) și la relațiile sale cu marea finanță mondială. Într-o interpretare nuanțată se reiau unele aspecte ale politicii economice de după război (în special

politica „prin noi înșine” unde se relevă rolul lui Vintilă Brătianu în fundamentarea ei), examinându-se mai ales felul în care ea se materializa în industria petrolieră — sector de bază, cu semnificație internațională, al vieții noastre economice.

În cartea lui Gh. Buzatu avem cea mai bună și mai completă analiză a legii minelor și a rezultatelor aplicării prevederilor acesteia în industria petrolieră pînă la 1928 (în ciuda unor discrete accente idilice). Cîmpul preferat de investigație al autorului rămîne totuși disputa între și cu trusturile internaționale, în jurul „aurului negru” românesc. Unele părți din lucrare care prezintă lupta trusturilor petroliere pentru a-și „promova interesele” refac parcă atmosfera tensionată a romanelor de acțiune. Uimesc mulțimea și tenacitatea demersurilor în care sînt folosite toate pîrghiile de acțiune și toate mijloacele de influențare — de la persuasiune la amenințare — pentru atingerea obiectivelor urmărite de trusturi și satisfacerea goanei lor după profit. Istoriografia noastră recuperează, astfel, la un nivel științific ridicat, unul din episoadele cele mai semnificative ale luptei de interese în jurul petrolului românesc. Publicarea lucrării într-o limbă străină, cu mici retușuri — ar fi, credem, o inițiativă cu ecou.

O viziune globală asupra economiei românești și a raporturilor sale cu economia mondială, în perioada dintre cele două războaie mondiale, ne propune I. Puia în lucrarea *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, Edit. Academiei, 1982. După numeroasele studii parțiale de specialitate, după unele analize tinzînd să integreze studierea situației economice a României în contextul fenomenului mondial, lucrarea lui I. Puia este, probabil, demersul cel mai cuprinzător de acest fel din ultima vreme. Oricine citește lucrarea observă cu ușurință valoarea sa cognitivă prin faptul că oferă o perspectivă favorabilă aprecierii fenomenelor din economia României — pe baza metodei comparate —, a dimensiunii și semnificației lor, a tendințelor și caracteristicilor lor.

Utilizînd o gamă largă de izvoare — unele dintre ele de arhivă — prof. I. Puia construiește un tablou bine articulat al evoluției economice românești și al etapelor acesteia în perioada dintre cele două războaie mondiale. Viziunea sa s-ar putea denumi moderat-optimistă sau realist-lucidă și cred că exprimă avizat și în cunoștință de cauză realitatea.

Perspectiva însăși în care tratează tema îi impune examenul atent al politicii monetar-financiare-valutare și comerciale a României în epoca considerată. Analiza domeniului este indispensabilă reconstituirii mișcării economice a țării, ca și pe plan mondial, în întreaga ei complexitate, în palpitul ei concret. Trecerea acestei probleme oarecum în subsidiar în cercetările anterioare ducea la un anume schematism al înfățișării dezvoltării economice, lipsindu-ne de posibilitatea de a percepe mecanismul concret al surselor și nivelului acumulărilor, (și deci al creșterii economice), al contradicțiilor și disfuncțiunilor între anumite sectoare (mai ales industrie-agricultură), al rolului crescînd al statului în viața economică, al dinamicii datoriei externe și mijloacelor de acoperire a acesteia etc.

Se cuvine subliniat caracterul judicios al aprecierii stadiului dezvoltării economice a României în specie (cu unele tendințe, poate, de

uşoară diminuare a ponderii uniunilor de monopol), al structurii economiei şi al ritmurilor dezvoltării ei (deşi pe ani încă nu dispunem de coeficienţi clari) al locului economiei româneşti (şi al diferitelor ramuri) în ansamblul economiei europene şi mondiale.

Sînt de observat, poate, că exceptînd petrolul, preocupările pentru dezvoltarea industriei extractive au fost reduse, aşa încît cu greu o putem socoti un sector dinamic al dezvoltării economice în perioada 1934—1939. Dincolo de datele referitoare la investiţii, se pot constata încă atunci anumite semnale despre resursele relativ restrînse de materii prime şi surse de energie şi de nevoia crescîndă a unor importuri de materii prime care caracterizează structura comerţului ţării în anii 1935—1939.

De asemenea, dacă sub aspect tipologic este justă aprecierea autorului că „industria României deţinea în preajma celui de-al doilea război mondial, o poziţie care situa ţara noastră la nivelul unor ţări vecine (Ungaria, Iugoslavia, Polonia, p. 161) în cadrul unei analize detaliate se constată că ea încă nu se alinia Poloniei şi Ungariei (ţinînd seama de o serie de parametri : ponderea forţei de muncă, a economiei industriale în economia naţională, înzestrare tehnico-economică, venit naţional etc.). Este drept, România dispunea de un sector economic de importanţă internaţională — industria petrolieră — aflat încă în mare măsură sub înriurirea capitalului străin (cca. 70%).

Sînt şi inadvergente în folosirea unor date. Astfel, la p. 158 se menţionează că agricultura şi silvicultura participa între 1932—1937 cu circa 55% la formarea venitului naţional, iar în tabelul statistic de la p. 159 ele apar cu numai 38,5%. Exemple s-ar mai putea aduce. Dar ce pot să însemne atari exemple faţă de miile de date interesante pe care le foloseşte autorul !

În ansamblu, sîntem în faţa unei cărţi de mare interes — mai puţin realizat amplu *Cuvînt înainte* — bogată în idei şi sugestii, scrisă cu simţul ponderii şi echilibrului, concepută într-o perspectivă cuprinzătoare şi capabilă să impulsioneze noi cercetări ştiinţifice asupra fenomenului economic românesc.

Diferită tematic dar îmbrăţişînd tot un aspect al istoriei deceniului trei este voluminoasa lucrare a lui Z. Ornea, *Tradiţie şi modernitate în deceniul al treilea*. E de fapt prima încercare de a descifra caracteristicile fenomenului cultural-literar al epocii din perspectiva şi cu ochiul cercetătorului de azi. Ca orice lucrare care deschide un larg cîmp de investigaţie, cartea lui Z. Ornea poate fi, desigur, susceptibilă de discuţii, mai cu seamă că incită simţul polemic uzînd de o accepţie cam schematică a raportului tradiţionalism — modernitate. Critica pamfletară din paginile unor publicaţii la adresa autorului lucrării este însă stranie nu numai prin extravaganţa ei şi prin acuzele executorii vizînd o carte care atestă un îndelung travaliu documentar şi eforturi oneste de interpretare, dar şi prin ideea însăşi că o conştiinţă critică asupra unui moment istoric de o atare complexitate se poate întemeia pe fandări şi piruete care coboară în artificiu şi cabotinaj probleme istorice şi fenomene social-politice sau cultural-ideologice ce se cuvin a fi asimilate teoretic la nivelul şi adîncimea dimensiunii lor.

România postbelică dobîndise o nouă înfăţişare, potrivită fiinţei sale etnice; în căutarea unei noi înfăţişări se afla şi societatea româ-

nească. Toate modificările care s-au produs și tendințele care au traversat-o, în infinitatea manifestărilor lor, și în toate planurile existenței sociale, se pot subsuma, credem, acestei idei. În ce chip avea să se soldeze raportul între tensiunea novatoare și inerția vechilor structuri, între năzuința unei reorientări hotărâte a dezvoltării și păstrarea acesteia în vechile făgașe evolutive — iată o 'sarcină a istoriografiei noastre preocupată să reconstituie profilul unei epoci în datele sale caracteristice și în detaliile sale individualizatoare.

Lucrările trecute mai sus în revistă alcătuiesc puncte temeinice de pornire spre o sinteză a epocii.

NOUVELLES INVESTIGATIONS HISTORIQUES CONCERNANT LA PREMIÈRE DÉCENNIE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

RÉSUMÉ

L'intégration de la décennie qui a suivi la première guerre mondiale dans l'historiographie roumaine s'est heurtée à des difficultés extérieures et intrinsèques du processus de connaissance historique. Pendant une période relativement longue, les études dédiées à cet intervalle ont subi l'influence du schématisme de la vision d'ensemble et même de certains aspects partiels de l'époque.

Ces derniers temps, une suite de recherches ont rénové l'examen de la période aussi sur le plan interprétatif que sur celui informatif-documentaire.

On constate d'intenses préoccupations pour l'analyse des problèmes se rattachant à la vie politique intérieure et extérieure, de l'évolution économique et de la politique économique, du mouvement ouvrier de Roumanie.

Le présent article cherche à grouper les résultats des investigations des dernières années — 1980—1982 — examinant notamment les caractéristiques de la démarche historiographique sur la période en question. L'article signale la substantialité de l'analyse et le bien fondé de l'information, l'effort évident d'adapter la recherche à la réalité de fait des situations.

Nous considérons que grâce à ces recherches, l'historiographie roumaine a atteint un point qui lui permet de cristalliser une vision globale de la période mentionnée, l'une des plus complexes et des plus contradictoires de l'époque moderne où la tension novatrice et l'inertie des vieilles structures connaissent une interpénétration inextricable.

DURATA ISTORIEI: METAMORFOZELE UNUI CONCEPT

DE

LUCIAN BOIA

S-au succedat în gândirea istorică trei concepții fundamentale privind durata și sensul evoluției istorice a omenirii: timpul nedefinit și ciclic, caracteristic gândirii primitive și Antichității; durata scurtă, liniară și precis măsurată, predominantă în gândirea medievală; timpul lung și evolutiv, în epoca modernă și contemporană. În cele ce urmează ne propunem să prezentăm originea, trăsăturile și evoluția acestor trei structuri mentale, esențiale pentru înțelegerea raporturilor dintre om și istoria sa, a viziunii pe care au avut-o diferitele epoci și civilizații asupra condiției umane în ansamblu.

1. ANTICHITATEA: UN TIMP NEDEFINIT ȘI CICLIC

O trăsătură frapantă a istoriografiei antice este neputința de stăpânire a dimensiunilor cronologice ale istoriei. Cei mai de seamă istorici ai acestei epoci, cele mai sigure și mai „științifice” realizări ale lor, privesc aproape exclusiv istoria contemporană. Thucydides (460—395 î.e.n.) a fost participant la *Războiul Peloponeziac* (și mărturisește în lucrarea sa că nu cunoaște aproape nimic despre secolele anterioare)¹, iar evenimentele analizate de Polybios (200—120 î.e.n.) în *Istoriile* sale, sînt fie strict contemporane, fie premerg cu puțin nașterea autorului. Trecutul mai îndepărtat stă sub semnul mitului, așa cum ne apare de pildă, încărcat de tot felul de tradiții legendare, în *Biblioteca istorică* a lui Diodor din Sicilia (sec. I î.e.n.). Timpul istoric este vag, confuz, și măsurat extrem de diferit de la un autor la altul, de la o tradiție istorică la alta.

Herodot (485—425 î.e.n.) a aflat de la preoții egipteni că de la primul lor rege pînă pe la anul 700 î.e.n. trecuseră 11.340 de ani; mai înainte stăpîniseră zeii, mii de ani la rînd². Potrivit lui Diodor din Sicilia, zeii și eroii ar fi domnit aproape 18.000 de ani, apoi regii care se trăgeau din neamul omenesc aproape 5000; Egiptul ar fi avut astfel o vechime de 23.000 de ani, afirmație față de care Diodor își exprimă dealtfel scepticismul³.

¹ Thucydides, *Războiul Peloponeziac*, I, 1.

² Herodot, *Istorie*, II, XLIII și CXLII

³ Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, XXVI.

Aceste cifre sînt însă modeste în comparație cu cele privitoare la istoria Mesopotamiei. Berossos (începutul sec. III î.e.n.) a transmis o schemă cronologică, cuprinzînd o primă epocă de 259.000 de ani, apoi o alta de 432.000 de ani, în care se succed zece regi, ultimul domnind 64.800 ani și încheindu-și stăpînirea odată cu Potopul. După aceea au urmat încă multe mii de ani pînă în vremurile istorice cunoscute⁴. Diodor, la rîndul lui, afirma că potrivit astronomilor chaldeeni, aceștia ar fi cercetat mersul astrelor vreme de 473.000 de ani (și, din nou istoricul grec nu acceptă această versiune)⁵.

La rîndul lor, cronicile chineze se referă la intervale de sute de mii de ani; după constituirea cerului și pămîntului, ar fi domnit mai întîi 12 sau 13 suverani ai cerului, fiecare cîte 18.000 de ani, apoi 11 suverani ai Pămîntului, tot cîte 18.000 (unele calcule duc la suma de 432.000 de ani, identică cu cea transmisă de Berossos, ceea ce pune problema unor posibile influențe dinspre apus); 9 suverani ai omului au urmat apoi vreme de 45.600 ani etc. Se întîlnește și afirmația că de la separarea cerului și pămîntului, considerată identică cu începutul istoriei omenestii, s-ar fi scurs, pînă la 481 î.e.n., 3.276.000 ani (sau potrivit altei redactări, 2.267.000 ani)⁶.

Toate acestea pălesc însă în comparație cu timpul insondabil și practic infinit al indienilor. S-a ajuns aici, după expresia lui Mircea Eliade, la o „orgie de cifre”, un singur ciclu cosmic fiind treptat amplificat pînă la suma de 4.320.000 de ani și asemenea cicluri repetîndu-se la nesfîrșit!⁷ Chiar omul ar fi trăit inițial 80.000 de ani, apoi vîrsta sa a scăzut la 40.000, diminuînd treptat pînă în epoca noastră.

Fără să meargă atît de departe, grecii și romanii erau ei înșiși dezorientați în delimitarea cronologică a trecutului îndepărtat, propunînd datări absolut fictive. Platon (428—348 î.e.n.), de pildă, plasează civilizația Atlantidei cu 9000 de ani înaintea epocii sale; Cicero, apoi Tacitus (55—120), în *Dialogul despre oratori*, acceptă „anul mare” de 12.954 de ani, reprezentînd un ciclu al evoluției umane⁸ etc.

Toate aceste exemple—la care s-ar putea adăuga multe altele asemănătoare—sînt desigur rezultatul unor calcule savante relativ tîrzii, dar ele își au originea într-o mentalitate profundă, comună epocii primitive și Antichității: imposibilitatea de a cuprinde timpul în desfășurarea lui concretă.

Pierderea de sub control a timpului, dilatarea sa, ilustrează în fond lipsa de semnificație a acestei dimensiuni, pentru noi fundamentală, a istoriei. Evoluția istorică a Antichității (și cu atît mai mult a epocilor anterioare) a fost prea lentă, pentru a fi putut fi percepută, și în plus

⁴ L. Delaporte, *La Mésopotamie. Les civilisations babylonienne et assyrienne*, Paris, 1923, p. 21—22.

⁵ Diodor din Sicilia, *op. cit.*, II, XXXI.

⁶ *Les mémoires historiques de Se-Ma Ts'ien*, traduits et annotés par Edouard Chavancs, Paris, 1967, p. 18—21.

⁷ Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Éternel Retour*, Paris, 1949 (lucrare ale cărei date și concluzii sînt utilizate în mai multe rînduri în acest capitol).

⁸ Tacitus, *Dialogul despre oratori*, XVI.

întretăiată de numeroase perioade de stagnare sau de declin, de prăbuşirea unor civilizaţii chiar. În acest context istoric, sorgerea⁹ timpului nu putea să aibă o semnificaţie reală, în orice caz nu semnificaţia pe care o are astăzi, când este asociată cu noţiunile de „evoluţie” sau „progres”. Ideea adinc înrădăcinată că „istoria se repetă” îşi are originea în acest context istoric de evoluţie foarte lentă, de timp aparent uniform.

Acest timp egal şi extensibil la infinit se asociază logic cu o concepţie ciclică a istoriei, a devenirii umane. Originile ei se găsesc în gândirea primitivă, fiind o caracteristică generală a societăţilor aflate în această fază⁹. Din acest punct de vedere, filozofia antichităţii nu a inovat prea mult şi ne apare incomparabil mai aproape de mentalitatea primitivă decât de concepţiile moderne. Nici „primitivii”, nici anticii, limitaţi de însăşi condiţia obiectivă a vieţii lor materiale, nu puteau concepe un mers ascendent şi continuu al istoriei.

Ideea distrugerii lumii—prin Potop în cele mai multe cazuri, dar şi prin incendiu, cutremure sau alte cataclisme—şi a refacerii ei consecutive este extrem de răspîdită la popoarele primitive. Ea implică şi credinţa în degradarea progresivă a omenirii, de la „vîrsta de aur” iniţială şi pînă la sfîrşitul ciclului. Sînt foarte rare — aproape complet absente — miturile unde nu întîlnim după „sfîrşitul lumii”, refacerea, reînnoirea acesteia. Concepţia aproape universal răspîdită este aceea a unor cicluri care se înlănţuie fără vreun termen final.

Antichitatea nu a făcut în general decât să precizeze, să sistematizeze ideea unei istorii ciclice nesfîrşite. Şi aici India a atins perfecţiunea maximă; există cicluri complete (mahâjuga) care cuprind în interior alte cicluri mai mici (yuga); cele dintîi, durind iniţial 12.000 ani, au fost amplificate cu timpul la 4.320.000 ani. O mie din aceste cicluri constituie un *Kalpa*, iar 14 *Kalpa* un *manvantâra*. Ciclurile se repetă astfel la infinit, lumea sfîrşindu-se şi fiind recreată fără oprire.

La rîndul lor, babilonienii au formulat doctrina *marelui an*, constituind un ciclu complet al universului. Astronomi pasionaţi, ei au calculat aceste perioade în funcţie de mersul planetelor. La sfîrşitul unui mare an — a cărui durată varia de la o şcoală de gîndire la alta — toate planetele urmau să se reunească în aceleaşi poziţii, iar lumea se sfîrşea prin apă sau prin foc. Berossos a răspîdit în întreaga lume elenică această concepţie. Mai înainte însă, întîlnim la Heraclit, apoi la Platon (în *Politica*, în *Timeus*), o concepţie similară (pentru Platon durata unui ciclu fiind de 72.000 de ani); după aceea stoicismul a vulgarizat ideea marelui an. În cultura greco-romană, sfîrşitul lumii şi mitul eternei reîntoarceri au devenit teme frecvente, în mod deosebit în perioadele de oriză socială şi politică, de pildă în lumea romană a secolelor II—I î.e.n., dinainte de epoca lui Augustus¹⁰. Lucretius (98—55 î.e.n.), în vestitul său poem, *De rerum natura*, se referă la cataclismele anterioare — prin foc şi apă — şi prevesteşte că cerul şi pămîntul vor avea un sfîrşit; deja, pentru el, semnele decadenţei se fac simţite, pămîntul însuşi a secătuit, nu mai are forţa de creaţie din trecut.

⁹ Mircea Eliade, *op. cit.*; idem, *Aspecte ale mitului*, Edit. Univers, Bucureşti, 1978, p. 52—70.

¹⁰ Santo Mazzarino, *The End of the Ancient World*, London, 1966, p. 17—31 (ediţia italiană: *La Fine del Mondo Antico*, 1959).

Mircea Eliade subliniază faptul că, în fond, viziunea ciclică a anticilor era oarecum optimistă, ținând seama de caracterul normal, obiectiv, al catastrofei finale și mai ales de faptul că sfârșitul nu era definitiv, ci mai curînd un punct de plecare pentru regenerarea, ameliorarea lumii. Dimpotrivă, istoricul englez J. B. Bury, care a scris o carte remarcabilă despre ideea progresului, conchidea asupra caracterului fundamental pesimist al gândirii istorice antice; după părerea sa, nici o perioadă din istoria Greciei nu poate fi considerată optimistă, iar odată cu constituirea imperiului roman (care a însemnat în multe privințe o dureroasă restructurare politică și socială) pesimismul a sporit. Chiar cei care nu credeau într-o vîrstă inițială de aur, nu erau totuși capabili să conceapă ideea progresului și considerau că viitorul va aduce cu sine ruina lumii; timpul apărea ca un dușman al omenirii. Necunoscut rămînea doar momentul, mai apropiat sau mai îndepărtat, al încheierii ciclului¹¹. Cînd Tacitus sublinia inevitabilul declin al Imperiului, faptul că „zeii nu caută mîntuirea, ci pierzania noastră”¹², nu ne aflăm în fața unei dovezi de clarviziune istorică, ci a uneia din numeroasele manifestări ale pesimismului istoric al antichității. În fond însă, pesimism sau optimism, cele două teze sînt complementare, nu se contrazic, după cum nu se contrazic, ci merg împreună, ideea sfârșitului și cea a unui nou început.

2. DE LA ANTICHITATE LA EVUL MEDIU

Dacă viziunea ciclică a istoriei era net predominantă, au existat totuși în antichitate și concepții privind o istorie limitată în timp, avînd un singur început și un singur sfîrșit, încadrate în eternitatea atemporală. Mazdeismul, religia vechiului Iran, acorda universului o durată de 9000 de ani, urcată apoi la 12.000 de ani, sfîrșitul fiind provocat de un cataclism după care urma „judecata de apoi”. La fel și evreii limitau durata lumii la șapte milenii, calamități cosmice și istorice urmînd să anunțe apropierea sfîrșitului. Cel mai important istoric al lor, Flavius Josephus (sec. I e.n.) stabilea data creerii lumii într-un moment care corespunde cu anul 4163 î.e.n. O istorie scurtă, cu o cronologie bine definită, în locul istoriei lungi, prea puțin marcată de scurgerea timpului. Creștinismul va prelua această formulă și o va răspîndi în primele secole ale erei noastre în tot spațiul cultural greco-roman. Ceea ce nu înseamnă că a dispărut complet înțelegerea ciclică a istoriei; cele două concepții vor coexista în ultima parte a antichității, dar balanța va înclina tot mai mult, odată cu expansiunea creștinismului, spre cea de a doua. (De remarcat că viziunea ciclică va străbate, într-o formă sau alta, prin secole, dovedindu-se o structură mentală extrem de rezistentă, avîndu-și desigur punctul de plecare într-o serie de analogii cu vîrstele omului, mișcarea planetelor și anul calendaristic, regenerarea periodică a naturii etc. Ea se manifestă în evul mediu prin ideea — tot de origine antică — a succesiunii celor patru monarhii, este prezentată și în vremea Renașterii¹³,

¹¹ J. B. Bury, *The Idea of Progress*, London, 1920, p. 8—20.

¹² Tacitus, *Istoriei*, I, 3.

¹³ Un exemplu tipic la Machiavelli, *Istoriile florentine*, V, 1, unde ideea succesiunii ciclurilor este prezentată pe larg („Natura, nelgăduind lucrurilor omenești să se oprască, etc, de îndată ce ajung la ultima lor desăvîrșire, nemaiavînd unde să urce, trebuie să coboare.”).

după cum se va manifesta, în forme noi, în epoca modernă, inclusiv în secolul nostru).

Ideea unei istorii scurte, care presupunea nu numai o origine recentă, dar și un *sfârșit apropiat și definitiv*, ne transpune într-un nou context mental. Generalizarea acestei idei, care insista în mod deosebit asupra sfârșitului lumii, trebuie pusă în legătură cu marea criză a societății antice, din secolele care au premers prăbușirea imperiului roman, criză care a favorizat de altfel răspîndirea creștinismului în general. Perioadele de mari restructurări sociale și politice, au provocat pe plan mental, teama, nu numai față de prăbușirea unei anumite societăți sau civilizații, ci, prin extindere, chiar față de sfârșitul lumii în ansamblu. Cu atât mai mult în epoca la care ne referim, cu cît Imperiul Roman se identifica pentru locuitorii săi practic cu întreaga lume. Între dezintegrarea lumii romane și pieirea lumii se putea pune relativ ușor semnul egalității.

Doctrina creștină a contribuit în chip esențial la stabilirea unei echivalențe între sfârșitul Romei și sfârșitul lumii. Pe la anul 180, un poet creștin anunța tot felul de calamități și chiar avansa data sfârșitului : anul 948 al Romei, deci 195 al erei noastre, ceea ce însemna într-un viitor extrem de apropiat. Cîteva decenii mai tîrziu, un preot, Hippolit, investiga la rîndul lui sfârșitul Imperiului și al lumii, plasîndu-le la anul 500 (teoria sa fiind aproape exactă, însă numai în ceea ce privește Imperiul !). Iar Cyprian, unul din părinții bisericii latine, prezenta, pe la mijlocul secolului al III-lea (chiar în momentul marelui crize a Imperiului Roman), în cuvinte frapante, îmbătrînirea și secătuirea Pămîntului și a speciei umane, semn să sfârșitul nu era departe. Ideea că lumea era bătrînă se impunea din ce în ce mai mult. În anul 410, cînd vizigoții conduși de Alaric ocupă Roma, pentru mulți contemporani acest eveniment simbolic anunța cu adevărat apropierea sfârșitului. „Sfârșitul unei lumi, dar poate chiar al lumii întregi”¹⁴.

3. EVUL MEDIU : UN TIMP SCURT ȘI MĂSURAT

Istoriografia europeană medievală a preluat și a generalizat schema creștină a istoriei. Fără nici o excepție, ea ne pune în fața unei istorii scurte, măsurată cu atenție în scurgerea ei liniară spre momentul final, chiar dacă începutul și mai ales sfârșitul nu apar chiar atât de clar definite din punct de vedere cronologic. Odată cristalizată societatea feudală și odată instalată la cîrma treburilor spirituale și chiar lumești, biserica oficială a încetat să mai insiste, în aceiași măsură ca înainte, asupra sfârșitului lumii. Acesta rămîne ca un moment vag, într-un viitor probabil nu prea îndepărtat, dar nu mai este vorba în general de iminența sfârșitului, așa cum era percepută în timpul crizei finale a societății romane. Odată prăbușită vechea lume, și o lume nouă, tînără, cu structuri bine încheiate, instalată pe ruinele ei, panica istorică încează sau cel puțin se diluează într-un sentiment vag de nesiguranță și provizorat, determinat de condiția precară a omului în epoca medievală. Vechile idei care au circulat în istoriografie asupra panicii anului

¹⁴ Santo Mazzarino, *op. cit.*

1000, văzut ca moment de așteptare a sfârșitului lumii, s-au dovedit mai curînd un mit. Aproape nicăieri în izvoarele epocii (exceptînd unele accente dramatice din cronică, ceva mai tirzie, scrisă spre mijlocul secolului al XI-lea, a lui Raoul Glaber) nu se observă o asemenea atitudine. Cei care insistau asupra momentului final erau mai curînd „ereticii”, nemulțumiți de biserica oficială și de societatea în care trăiau și înclinați în consecință spre ideea „sfârșitului” (o anumită răspîndire au avut concepțiile *milenariste*, care anunțau un mileniu de pace și fericire generală, premergător sfârșitului general). De altfel această idee, în viziunea medievală, ne apare mai curînd ca o concepție optimistă, ca un moment de triumf al dreptății (de unde și împletirea sa, adesea, cu „contestăția” politică și religioasă).

Calculul mai minuțios s-au întreprins însă pentru stabilirea precisă a celeilalte limite a istoriei: începutul ei, precum și pentru periodizarea sa, toate fiind în fond marcate și de o anumită obsesie a momentului final, evoluția omenirii apărînd ca un proces unitar, liniar, de la creare și pînă la sfârșit. Măsurarea precisă a timpului scurs putea arunca o oarecare lumină, în concepția medievală, asupra timpului care mai rămînea încă de parcurs.

Stabilirea datei creerii lumii a dat naștere în istoriografie, de la sfârșitul antichității și pînă în plină epocă modernă la o multitudine de calcule și variante. Toate porneau de la textul Bibliei, dar acesta nu prezenta o precizie cronologică absolută pentru perioada cea mai veche, și în plus apăreau deosebiri apreciabile între varianta sa ebraică și cea grecească (Septanta). Se explică astfel numeroasele deosebiri cronologice care variază, în ce privește începutul lumii și al istoriei, între aproximativ 3700 î.e.n. (variante ebraică, cea mai scurtă) și 7000 î.e.n. Diferența, considerabilă pentru contemporani, este minimă din punctul nostru de vedere. Fără excepție, schemele istorice propuse erau de scurtă durată, la scara cîtorva milenii¹⁵.

O influență deosebită asupra istoriografiei medievale au avut-o cercetările cronologice ale lui Eusebius din Cezarea (265—340). *Cronica* sa, alcătuită la începutul secolului al IV-lea, în limba greacă, și tradusă în anul 379 în limba latină de Hieronymus, a stabilit o cronologie completă a istoriei universale, crearea lumii fiind așezată în anul 5199 î.e.n. (mai există și alte variante puțin diferite). Isidor din Sevilla (560—636) a urmat aceeași schemă, în timp ce Beda Venerabilul (673—735), preferînd versiunea ebraică, a scurtat timpul istoric, începînd de la anul 3952 î.e.n. Aceste două versiuni principale, lungă și scurtă, au fost preluate apoi de ceilalți cronicari medievali, cu diferite variante, rezultate fie dintr-o dorință de ameliorare a calculelor, fie, uneori, pur și simplu din erori de transcriere¹⁶. În ce-i privește pe bizantini, ei au utilizat așa numita eră constantinopolitană, potrivit căreia lumea a început în anul 5509 î.e.n., adoptată în întreaga Europă ortodoxă, în țările slave (în

¹⁵ O prezentare detaliată a diferitelor sisteme cronologice, în partea introductivă a lucrării *L'Art de vérifier les dates* (am folosit ediția a III-a, vol. I, Paris, 1783); vezi și articolul *Chronologie* în: Louis Moréri, *Le grand dictionnaire historique*, vol. III, Paris, 1759, p. 673—674.

¹⁶ Bernard Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 1980, p. 150—152.

Rusia acest sistem de datare s-a utilizat pînă la 1700, în vremea lui Petru cel Mare), ca și în țările române.

Preocupările pentru periodizarea istoriei porneau de la împărțirea ei în șapte sau șase epoci. Ultima, a șaptea sau a șasea, începea odată cu era creștină. De mare influență s-a bucurat, în lumea occidentală, periodizarea, în șase epoci, apăsînd sfîntului Augustin (354—430), a cărui operă a marcat profund gîndirea medievală. Din toate acestea rezulta, chiar dacă nu se stabilea o dată finală pentru istoria omenirii, că lumea era bătrînă, că se apropia inevitabil de sfîrșit. Durata istoriei apare astfel scurtă, limitată, fie că ne îndreptăm privirile spre trecut sau spre viitor, și mai limitată chiar spre viitor decît în trecut, odată ce o singură vîrstă a mai rămas, față de cinci sau șase care s-au consumat.

O concepție asemănătoare întîlnim și în istoriografia arabă. Din punctul de vedere al duratei istoriei, Coranul, influențat de altfel puternic de Biblie, nu propunea nimic diferit. Era preluată de fapt întreaga schemă biblică, începînd cu crearea lumii în șase zile, cu Adam, continuînd cu Potopul lui Noe etc. Nu exista o cronologie precisă; Al-Biruni (973—1048) reproșa evreilor diminuarea numărului anilor de la Creație, dar neclaritățile cronologice, pe care le-am întîlnit și la europeni, nu schimbau nimic din faptul că lumea era considerată recentă și durata ei limitată. Termenul existenței ei ar fi fost fixat dinainte de divinitate, după care va urma „reînvierea”¹⁷. Astfel, prin cele două mari istoriografii ale epocii — europeană și islamică — evul mediu este profund marcat de conștiința unei istorii scurte, măsurate, și a unui sfîrșit relativ apropiat.

De aici decurge interesul pentru timp, element prețios și semnificativ pentru istoricul medieval, care se deosebește din acest punct de vedere de predecesorul său din antichitate. „Istoriografia medievală — scrie Bernard Guénée — este mai întîi de toate marcată de obsesia datei. Marele său merit este cu siguranță cucerirea timpului”¹⁸. Cu remarcă pe care o facem, că această cucerire a *timpului* s-a realizat în detrimentul *duratei*, și nici nu ar fi fost posibilă fără limitarea temporală considerabilă a istoriei. Spiritul medieval, ca și cel antic, nu putea concepe progresul, evoluția nedefinită; în plus era prizonierul unor concepții religioase care stabileau un termen absolut al istoriei. Incapacitatea de a lua în considerare o istorie lungă a avut însă, printre consecințe, și posibilitatea unui anumit control cronologic asupra unei istorii scurte, care s-a lăsat mai ușor periodizată și datată.

4. RENAȘTEREA ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE: PUȚINE INOVAȚII

Renașterea (sec. XV—XVI) a inaugurat fără îndoială o etapă nouă în evoluția istoriografiei și a gîndirii istorice în general. Ar fi însă greșit să exagerăm, sub toate aspectele, „modernitatea” acestei epoci.

¹⁷ *Encyclopédie de l'Islam*, 4 vol., Leyde-Paris, 1908—1934, mai ales articolele *Adjal* (vol. I, p. 142), *Adam* (vol. I, p. 129—130), *Khalik* (vol. II, p. 944—946), *Nuh* (Noe), vol. III, p. 1013—1014, *Tarikh* (vol. IV, p. 705—706).

¹⁸ Bernard Guénée, *op. cit.*, p. 147—148.

Lucien Febvre scotea în evidență, cu multă dreptate, elementele de gândire arhaică, primitivă, care străbat și prin aceste secole, iar mai recent Jean Delumeau propunea la rîndul lui o altă Renaștere decît cea tradițional cunoscută, dominată de teamă și de tot felul de sentimente obscure¹⁹. Fenomen istoric complex, Renașterea reprezintă în anumite privințe o ruptură față de evul mediu, dar în același timp și o continuare a unor straturi mentale și ideologice mult mai vechi.

O continuitate deplină se observă în concepția despre durata istoriei, domeniu unde nu se inovează practic nimic. Mai mult chiar, sfîrșitul secolului al XV-lea, secolul al XVI-lea și chiar al XVII-lea corespund unei reactivări a credinței într-un sfîrșit foarte apropiat al lumii. Se repetă într-un fel — în Europa Occidentală — panica întilnită în perioada de sfîrșit a Imperiului Roman. Ca și atunci — și urmînd perioadei relativ stabile a evului mediu — societatea intră într-o perioadă de restructurare radicală; o lume nouă, lumea modernă, se înalță pe ruinele medievale. Această naștere nu a fost lipsită de dureri, cu atît mai mult cu cît numeroase elemente ale societății au fost dezrădăcinate, mărind rîndurile „marginalilor”. Nemulțumirea socială a întărit credința în sfîrșitul binemeritat al unei lumi nedrepte (sau al lumii în general). Concepțiile milenariste iau acum o mare amploare, la toate adăugîndu-se și Reforma religioasă și conflictele care au urmat între biserici. „În toate modurile — prin predici, prin teatrul religios, prin cîntecele bisericesti de asemenea, prin imprimerie, prin gravură și prin tot felul de imagini — Occidentalii de la începutul epocii moderne se aflau împresurați de amenințări apocaliptice”²⁰. Mai puțin biserica catolică, dornică să-și păstreze pozițiile într-o societate stabilă, cît bisericile protestante, care combăteau ordinea stabilită, lumea așa cum era, au contribuit la difuzarea acestei panici. Pentru Luther, de pildă, pînă la sfîrșitul lumii mai erau cîteva generații cel mult, fără a fi exclusă nici posibilitatea ca evenimentul să se petreacă în timpul vieții sale. Un anume Johan Stofler a prezis un nou Potop, pentru anul 1524, stîrnind panică într-o bună parte a Europei²¹. În Anglia, aceste temeri se prelungesc și chiar se amplifică pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Istoria fiind atît de scurtă spre viitor, nu și-a adîncit perspectiva nici în trecut. Cronologia, ca știință auxiliară a istoriei, a înregistrat mari progrese, în ce privește precizia calculării datelor istorice, dar în trecutul mai îndepărtat s-a lovit de aceleași limite. Una din lucrările clasice de cronologie, *De emendatione temporum* (1583), opera lui Joseph Scaliger (1540—1609) stabilea începutul lumii la anul 3950 î.e.n. Un alt savant, Denis Pétau (1583—1652) l-a combătut pe Scaliger în *De doctrina temporum* (1627), fixînd și o altă dată a începuturilor: 3984 î.e.n. Dintre numeroasele sisteme cronologice propuse, cel mai apreciat a fost însă opera unui episcop irlandez, James Usher — sau Usse-rius, în forma latinizată (1586—1656), care în *Annales Veteris et Novi Testamenti* (1650) a fixat primul an al lumii la 4004 î.e.n. Această dată

¹⁹ Lucien Febvre, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle: la religion de Rabelais*, Paris, 1942; Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe — XVIIIe siècles)*, Paris, 1978.

²⁰ Jean Delumeau, *op. cit.*, p. 211.

²¹ Detalii despre acest eveniment, la Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, vol. III (ediția consultată: Amsterdam, 1720), articolul *Jean Stofler*.

a fost preluată de mulți alți autori, printre ei numărându-se și Jacques Bossuet (1627—1704) în al său vestit *Discours sur l'histoire universelle* (1681), multă vreme manualul clasic de interpretare în sens teologic a istoriei²². Se constată o anumită predilecție pentru cronologia foarte scurtă, aproape de limita inferioară posibilă. Limitarea istoriei spre viitor mergea împreună cu o limitare similară în trecut.

Și totuși, unele elemente noi apar, încet și timid. Ele nu vor influența în această perioadă concepția asupra duratei istoriei, dar aveau să pregătească terenul interpretărilor viitoare. Astfel, ideea, încă vagă, a progresului, detectabilă în forme incipiente, la Jean Bodin (1530—1596), apoi, în secolul al XVII-lea, la Francis Bacon (1561—1626) sau, în Franța, în contextul disputei dintre „anciens et modernes”. Se imprimă în sfârșit ideea că modernii au progresat în comparație cu Antichitatea, și dacă din aceasta Bacon trăgea încă concluzia că lumea se afla deja în faza bătrâneții, spre sfârșitul aceluiași secol, Fontenelle (1657—1757) își exprimă încrederea în viitor (în *Digression sur les Anciens et les Modernes*, 1688) susținând ideea că progresul științelor nu are un termen final.

În același timp, geologia făcea primii săi pași. Mai ales cochiliile marine fosilizate descoperite pe uscat îi intrigau pe savanți, dovedind faptul că raportul dintre mări și continente s-a schimbat de-a lungul istoriei Pământului. Mai târziu, aceste dovezi vor pleda în favoarea unei vechimi a planetei noastre incomparabil mai mare decât cea dedusă din Biblie. Pentru început însă, geologia nu numai că nu se rupe de teologie, dar încearcă chiar să aducă noi argumente, de ordin științific, în sprijinul interpretării biblice, mai ales prin integrarea Potopului în istoria naturală a Pământului. Astfel concepute, lucrările savanților englezi Thomas Burnet (1635—1715), *Telluris Theoria Sacra* (1681) și John Woodward (1665—1728), *An Essay towards the Natural History of the Earth* (1695) au avut o largă audiență pe plan european. Prima cronologie geologică propusă în 1669 de danezul Nicolas Stenon (1638—1687) nu îndrăznește să coboare în timp înaintea anului 4004 î.e.n. Știința epocii se acomoda încă cu datele biblice, și probabil că cel mai semnificativ exemplu este cel al lui Isaac Newton (1642—1727) care, pe lângă lucrările sale științifice, s-a interesat atît de „sfârșitul lumii”, încercînd să interpreteze Apocalipsul, cît și de începuturile istoriei, scriind în ultimii ani ai vieții o lucrare de cronologie (*The Chronology of Ancient Kingdoms Amended*, publicată în 1728), cu concluzia că lumea era de fapt cu 500 de ani mai tinără decât apărea în sistemul lui Usher; și însuși Voltaire (1694—1778) — la începutul carierei sale pe atunci — care va ironiza mai târziu „cronologia scurtă”, considera că „acest sistem pare adevărat”²³.

5. O PERIOADĂ DE TRANZIȚIE SPRE CONCEPȚIA MODERNĂ: 1750—1850

Secolul al XVIII-lea, și mai ales a doua jumătate a sa, reprezintă o linie de demarcație esențială în istoria umanității. Acum, după evoluția lentă a secolelor și mileniiilor anterioare, se declanșează un proces de

²² Jacques Benigne Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, Paris, 1681, p. 9.

²³ Voltaire, *De la chronologie reformée par Newton*, în *Collection complète des oeuvres de Mr. de Voltaire*, vol. IV, 1756, p. 179—185 (textul face parte din *Lettres philosophiques* (ediție engleză 1728, franceză 1735).

creștere și de transformări rapide. Revoluția demografică, revoluția industrială, marile revoluții politice, pornesc din acest moment al istoriei, împreună cu o intensificare corespunzătoare a progreselor științei și ideologiei, cu o modificare a mentalităților. Este drept, în multe privințe, dezvoltarea științifică a secolului al XVII-lea a premers și a susținut evoluția secolului ulterior, dar ea s-a petrecut într-o societate care nu avea încă baza materială și mentală petru a-și integra și a fructifica pe deplin cuceririle științei. Acum însă, în secolul al XVIII-lea, lumea începe să se transforme vizibil, iar știința, tehnica, ideologia, devin factori activi, dinamici, ai acestei transformări. Pentru prima dată în istorie, *progresul* poate fi constatat, măsurat, chiar la scara unei generații, iar ideea progresului va avea un impact considerabil asupra înțelegerii istoriei, inclusiv a dimensiunilor sale cronologice.

Două texte fundamentale marchează, chiar prin titlul lor, difuzarea ideii de progres în „epoca luminilor” și integrarea sa în concepția istorică: discursul lui Turgot (1727—1781), pronunțat în 1750, *Sur les progrès succesifs de l'Esprit humain*, și mai ales lucrarea scrisă de Condorcet (1743—1794) în 1793, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*. Despre trecutul îndepărtat Condorcet nu cunoaște prea multe, în orice caz se ferește să pornească de la datele biblice; în schimb viitorul se deschide larg în fața lui, el crede într-un progres nedefinit, fără termen, al speciei umane²⁴. Cel puțin spre viitor, bariera timpului era astfel pe deplin înlăturată. Este semnificativ că, în aceeași vreme, și literatura utopică — pînă atunci avînd drept cadru tot felul de societăți „insulare” atemporale sau plasate în prezent sau trecut — începe să fie pătrunsă de dimensiunea timpului, a progresului. Chiar dacă utopiile de tip vechi rămîn, numeric, predominante, o serie de lucrări ne îndreaptă spre viitor²⁵, cea mai cunoscută fiind cea a francezului Louis-Sébastien Mercier (1740—1814), intitulată *L'An deux mille quatre cent quarante*, publicată în 1770. Desigur, din punctul nostru de vedere, anul 2440 nu reprezintă un viitor prea îndepărtat, iar transformările politico-sociale și progresele științifico-tehnice pe care ni le înfățișează scriitorul ni se par foarte modeste, nu este însă mai puțin adevărat că în epocă acest *control* al viitorului, inaccesibil spiritelor de pînă atunci, apărea ca o dimensiune nouă, revoluționară, a gândirii umane.

Desigur, ideea progresului se afla abia la început, ea nu se va generaliza decît în cursul secolului al XIX-lea. Alături de exemplele amintite, se întilnește încă în secolul al XVIII-lea un anumit scepticism sau cel puțin o rezervă care contrastează cu încrederea aproape absolută în progres a perioadei 1850—1900. Foarte multe soluții utopice propun o întoarcere la natură! Chiar istoria cuvîntului *progres* este semnificativă. Renumita *Encyclopédie*, condusă de d'Alambert și Diderot, unul din instrumentele ideologice ale luptei pentru progres în epocă, nu reține, la articolul *Progrès*, semnificația modernă a cuvîntului (în sens de progres al civilizației)²⁶. Aceeași

²⁴ Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, seconde édition, Paris, l'an III de la République, cap. X: *Des progrès futurs de l'esprit humain*.

²⁵ O prezentare detaliată a utopiilor secolului XVIII, la Raymond Trousson, *Voyages aux pays de nulle part. Histoire littéraire de la pensée utopique*, Bruxelles, 1975, p. 121—181.

²⁶ *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, vol. XIII, Neufchastel, 1765, p. 430.

lipsă, și mai târziu, în *Dictionnaire de l'Académie française*, atât în ediția a V-a din 1798, cât și, destul de curios, și în ediția a VI-a, din 1835. Abia un supliment la această ediție, publicat în 1842, înregistra, în sfârșit, progresul, în sensul său absolut, ca „mouvement progressif de la civilisation” (accepțiune în care va apare în ediția a VII-a din 1879)²⁷. Se vede deci cât de greu se difuzează și se impune o idee nouă, chiar la nivelul superior al vieții intelectuale.

Dacă drumul spre viitor, cu toate ezitățile și prudențele epocii, se deschide tot mai larg, obstacole mult mai serioase stăteau în fața adâncirii istoriei spre trecut. Un obstacol obiectiv, de ordin științific: necunoașterea, absolută, a ceea ce va constitui mai târziu epoca preistorică, și chiar informațiile foarte limitate privitoare la civilizațiile vechi ale Orientului. Orice opinie nouă despre o mai mare vechime a istoriei decât cele câteva milenii admise, se putea baza doar pe argumente logice, dar nu pe probe concrete, iar istoria este, orice s-ar spune, o știință a concretului. Se adăuga un obstacol ideologic și mental, la fel de puternic: influența bisericii, a interpretării teologice a istoriei, autoritatea sistemelor deja stabilite.

În aceste condiții nu ne vom mira că prea puțin se schimbă în stabilirea datei de început a istoriei. Ultima ediție — din 1759 — a Dicționarului istoric al lui Moréri, se referă în articolul *Chronologie*²⁸, la existența a 70 de opinii diferite privind anul creerii lumii (toate pornind însă de la interpretarea Bibliei) și prezintă chiar variantele privind ziua precisă a creației (2 mai, 25 mai, 23 octombrie...). Acest dicționar este, fără îndoială, de proveniență clericală, dar chiar în amintita *Encyclopédie* — operă fundamentală a luminismului francez —, la articolul respectiv nu ni se oferă nimic diferit²⁹, preluându-se fără critică informația cuprinsă în dicționarul Moréri. Așadar, chiar pentru majoritatea spiritelor luminate ale epocii, lumea nu era mai veche de câteva mii de ani.

Încep să se pună însă unele întrebări, să se manifeste un anumit scepticism în legătură cu valoarea datelor biblice. Cunoașterea, chiar imperfectă, a civilizațiilor Orientului antic, precum și a Chinei, care venea cu o tradiție istorică multimilenară, ridica problema dacă existența unor culturi atât de vechi nu contrazice cumva cronologia scurtă în vigoare. Contactele cu populațiile primitive dovedeau, în general, cât de lung era drumul de la primitivism la civilizație și trezeau îndoieli asupra parcurgerii lui într-un timp atât de scurt. Procesul de diferențiere a raselor, a limbilor, presupunea de asemenea un timp îndelungat. Cu ironia sa necruțătoare, Voltaire a combătut, în repetate rânduri, cronologia scurtă a Bibliei, legenda Potopului etc, insistând asupra necesității unui „timp prodigios” pentru explicarea cristalizării civilizației. Desigur că, negînd tradiția biblică, el nu avea încă ce să pună în loc, dar era dispus să accepte o vechime oricît de mare a lumii și a omului în locul tradiționalei

²⁷ *Dictionnaire de l'Académie française*, ed. V, Paris, 1798, vol. II, p. 373; ed. VI, Paris, 1835, vol. II, p. 513; ed. VII, Paris, 1879, vol. II, p. 516; *Complément du Dictionnaire de l'Académie française*, Paris, 1842, p. 991.

²⁸ L. Moréri, *op. cit.*, vol. III, p. 673—674.

²⁹ *Encyclopédie...*, vol. III, Paris, 1753, p. 390—400.

cronologii. Aceste idei sînt prezente în *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* (1756), ca și, într-o formă încă și mai combativă, în *Dictionnaire philosophique* (articole publicate între 1764—1772)³⁰. Și în Anglia, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, tradițiile biblice privind vîrsta lumii încep să-și piardă din credit.

Se constată și un alt fenomen: utilizarea tradiției, dar „raționalizarea” ei, așa cum procedează Nicolas-Antoine Boulanger (1722—1759), care în *L'Antiquité dévoilée par ses usages* (lucrare publicată postum în 1766) a încercat (ca și în articolul *Déluge* din *Encyclopédie*, care îi aparține), pe baza unui studiu comparat al tradițiilor referitoare la Potop, să determine existența reală a acestuia și rolul lui în istoria omenirii. El nu urma însă argumentația biblică, considerînd, dimpotrivă, că teama față de zei a fost o urmare a acestui cataclism care a ruinat o veche civilizație, ajunsă la un înalt grad de înflorire. Teoria lui catastrofică ne propune o istorie lungă și ciclică, întretăiată de cataclisme de origine naturală, nu providențială. El considera în orice caz că omul este foarte vechi pe pămînt, chiar dacă specia umană de dinainte de Potop nu era identică cu specia actuală.

Geologia a contribuit substanțial la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la crearea unei noi imagini despre trecutul lumii. Este perioada cînd se angajază disputa dintre „neptuniști” și „plutoniști”, dintre partizanii acțiunii apei și cei a „focului central”, prima școală fiind reprezentată de germanul Abraham Werner (1750—1817), cealaltă de scoțianul James Hutton (1726—1797). Indiferent de opoziția punctelor lor de vedere, geologii explică acum istoria pămîntului prin factori naturali și printr-o evoluție care nu mai putea fi redusă la cîteva mii de ani.

Este semnificativă și concepția marelui naturalist francez Buffon (1707—1788). În *Théorie de la Terre*, lucrarea publicată în 1749, el nu vedea încă evoluția Pămîntului în mod propriu-zis istoric, ci mai curînd într-o eternitate ciclică. Cîteva decenii mai tîrziu, cînd publică *Epoques de la Nature* (1778), viziunea devenise pronunțat istorică, remarcabilă fiind tendința de datare a fenomenelor, în perspectiva unei cronologii cit mai largi cu putință. Și mai semnificativă este însă existența a două cronologii, una prezentă în versiunea publicată, cealaltă considerată de autor prea îndrăzneată, rămasă în manuscris (calculule porneau de la procesul de răcire a unei sfere metalice incandescente, repetînd în condiții de laborator răcirea treptată a Pămîntului). „Cronologia scurtă” (dar, oricum, incomparabil mai lungă ca cea a Bibliei!) arăta că Pămîntul avea o vechime de 75.000 de ani, iar viața apăruse cu 40.000 de ani în urmă; sfîrșitul ei, ca urmare a încheierii procesului de răcire, se va petrece în 168.000 de ani de la data începuturilor. „Cronologia lungă”, pentru acceptarea căreia Buffon nu îi considerase suficient de pregătiți pe contemporanii săi (deși îi avertizase în lucrare: „Bien loin d'avoir

³⁰ Voltaire, *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, vol. I, Genève, 1769, p. 6: „Pour qu'une nation soit rassemblée en corps de peuple, qu'elle soit puissante, aguerrie, savante, il est certain qu'il faut un temps prodigieux” (capitolul *De l'antiquité des nations*). *Dictionnaire philosophique*, Paris, 8 vol., 1825—1826, articolele *Antiquité*, I, p. 491—508; *Déluge universel*, III, p. 526—532, etc. La sfîrșit, o datare umoristică a vîrstei lumii („selon Scaliger 5722... selon les Egyptiens 370000, selon les Chaldéens 165.102, selon les brames 780.000, selon les philosophes ∞, VIII, p. 525—526).

augmenté sans nécessité la durée du temps, je l'ai peut-être beaucoup trop raccourcie"), considera că Pământul avea deja o vechime de 2.993.000 de ani, viața apăruse în perioada 700.000—1.000.000, iar sfârșitul avea să survină la capătul a 7 milioane de ani!³¹ O cronologie încă scurtă din perspectiva actuală, dar cât de lungă, ținând seama de contextul mental al epocii lui Buffon. În ce privește omul, el nu a îndrăznit să contrazică pe față Biblia, arătând că acesta ar fi apărut ultimul pe scara creației. Dar în paginile manuscrise nepublicate, apare ideea că și omul este la fel de vechi ca alte specii animale, deci Buffon îl includea și pe el în cronologia sa lungă. Ezitățile și prudența lui ilustrează bine această fază de tranziție care rămâne totuși, pentru marea majoritate a autorilor și cititorilor, atașată de interpretarea tradițională a începuturilor istoriei.

După 1800 devine evidentă cel puțin „eliberarea” geologiei și detașarea ei de istorie. Orice s-ar fi spus despre data apariției omului—lipsind încă probe concrete ale vechimii sale—, istoria geologică, bine argumentată prin succesiunea straturilor, nu mai putea avea nimic comun cu crearea lumii în șase zile. S-a încercat însă o depășire a obstacolului, susținându-se că zilele respective reprezintă de fapt „epoci”. Dar istoria nu a beneficiat încă de această lărgire a cadrului temporal. Numeroase istorii universale care se publică acum continuă să aibă punctul de plecare în momentul biblic al creerii omului, diferind doar anul, odată cu înmulțirea în continuare a sistemelor cronologice care ating suna de 200! În 1829, un reputat cronologist englez, H. F. Clinton (1781—1853), propunea anul 4138 î.e.n., preluat și de istoricul francez Charles Dreyss, într-o *Chronologie universelle*, apărută în 1852 și ajunsă la a cincea ediție, fără nici o modificare, în 1883. Karl von Rotteck (1775—1840), în *Allgemeine Weltgeschichte* (primul volum apărut în 1813), apela încă la sistemul lui Pétau, pornind de la anul 3983, iar istoricul italian Cesare Cantù (1804—1895), în a sa *Storia Universale* (1838—1846), de mare notorietate în epocă, conchidea că vechimea de 7—8000 de ani a omului ar fi fost pe deplin confirmată de datele științei (el calcula, tot „științific” și capacitatea corabiei lui Noe, apreciind-o la 42.413 tone!)³²

Diferențierea între un trecut geologic îndelungat și o istorie umană recentă, care nu contrazice datele biblice, apare și la marele naturalist francez Georges Cuvier (1769—1832), a cărui concepție privitoare la revoluțiile globului—asemănătoare într-un fel cu cea a lui Boulanger, dar cu concluzii mult mai conformiste privind vechimea omului—s-a bucurat de o deosebită influență la vremea ei. După cum reiese din *Discours sur les révolutions de la surface du globe* (1821), ultima „revoluție” (nu mult mai veche de 5—6000 ani) ar fi fost Potopul, după care, pornindu-se de la puținii oameni cruțați, ar începe de fapt istoria omenirii, sau cel puțin istoria pe care o cunoaștem; Cuvier făcea abstracție de orice istorie anterioară a omului, a cărui prezentă, în erele precedente, nici nu o nega nici nu o afirma. Potopul apare astfel ca linia despărțitoare dintre o istorie geologică lungă și o istorie umană scurtă.

³¹ Buffon, *Les époques de la nature*, édition critique par Jacques Roger, Paris, 1962, *Introduction*, p. LXV. Întreaga introducere este fundamentală pentru istoria științelor naturii în secolul al XVIII-lea.

³² César Cantù, *Histoire universelle*, ed. II, vol. I, Paris, 1858, p. 97—99, 127—128.

Și totuși, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, chiar dacă nu s-a desăvârșit „revoluția cronologică” așteptată, s-au înfăptuit descoperiri care au pregătit-o nemijlocit. Orientul Antic a intrat pe deplin în istorie, grație descifrării hieroglifelor (prin Champollion, 1822), apoi a cuneiformelor, punind în lumină existența unor civilizații anterioare datării obișnuite a Potopului. Și tot acum încep să apară primele mărturii ale preistoriei, mai ales prin cercetările entuziaste ale lui Boucher de Perthes (1788—1868), care debutează în deceniul 1830—1840; neluate inițial în considerație sau chiar ridiculizate, ele au pregătit însă terenul pentru cea mai importantă schimbare de perspectivă cronologică din întreaga istorie.

6. TIMPUL LUNG ȘI EVOLUTIV AL ISTORIEI: MOMENTUL 1860

Modificarea radicală a concepției cronologice, și istorice în general, se petrece într-un termen relativ scurt, în jurul anului 1860. Ea se bazează, firește, pe o serie de descoperiri arheologice care au produs mare senzație, dar nu poate fi înțeleasă în afara contextului epocii, a atmosferei sale științifice și mentale. Două idei devin acum dominante: *progresul*, cu rădăcini în secolul anterior, dar acum implantat pe deplin în conștiințe³³, o adevărată „religie” a epocii, și în strânsă legătură cu acesta, *concepția evoluționistă*, care și-a găsit cea mai strălucită și mai influentă întruchipare în lucrarea lui Darwin, *Originea speciilor*, apărută în 1859. Se contura astfel imaginea cuprinzătoare a unei vieți și a unei umanități care vin de departe, perfecționându-se progresiv de-a lungul unor ere îndelungate și care au încă înaintea lor o istorie imensă de parcurs, pe calea unor noi perfecționări, a unui progres continuu. Indiferent deci de descoperirile concrete care au dus la crearea preistoriei, mentalitatea însăși a vremii a impus spargerea limitelor înguste ale istoriei și înlocuirea duratei scurte prin timpul lung al evoluției umane. Nu întâmplător în 1859, anul când apare și lucrarea lui Darwin, ipotezele și probele aduse de Boucher de Perthes, vreme de peste două decenii ținute la periferia vieții științifice, intră brusc în dezbateră științifică internațională.

Savantul francez își formulase teoria—a prezenței omului din vremuri imemorabile, cu mult înaintea Potopului (în a cărui realitate continua să creadă)—încă din 1836—1837; în 1838 prezentase unei societăți științifice din micul oraș Abbeville din nordul Franței, unelte preistorice de silex pe care le descoperise pe valea fluviului Somme. În 1846 îi apăruse primul volum din seria *Antiquités celtiques et antédiluviennes*, cu subtitlul *Mémoire sur l'industrie primitive et les arts à leur origine*; următoarele volume aveau să fie publicate în 1857 și 1864. Boucher de Perthes nu era transformist și nu a combătut religia. Ca și Cuvier, ca mai înainte Boulanger, el credea într-o succesiune de cataclisme, ultimul fiind Potopul biblic. Dorea însă să dovedească faptul că omul a existat din timpuri foarte vechi (fără să propună vreo datare) și a urmat o isto-

³³ Întreaga evoluție a ideii este prezentată detaliat la J. B. Bury, *op. cit.* O carte semnificativă pentru spiritul epocii și al momentului 1860 la care ne referim: Edmond About, *Le Progrès*, Paris, 1864.

rie ciclică. „Sub ruinele Babilonului—scria el în 1863—am descoperit securea antediluviană; dar sub această secure, acest sceptru al barbariei, vom regăsi poate o civilizație anterioară și un alt Babilon”³⁴. Sînt idei care nu s-au verificat, ceea ce a rămas însă este vechimea omului, încadrarea sa în istoria geologică, naturală, spargerea definitivă a cadru- lui cronologic tradițional.

În același timp, arheologul danez Christian Thomsen (1788—1865) realizează cunoscuta periodizare a timpurilor preistorice în epoca pietrei, a bronzului și a fierului (1836). El a fost continuat de alt savant danez Johan Worsaae (1821—1885), în aceeași direcție înscriindu-se lucrările suedezului Sven Nilsson (1787—1883). În același timp, în Egipt, săpăturile aduceau la lumină straturi din ce în ce mai vechi conținînd elemente de cultură umană. Sondajele întreprinse aici de Leonard Horner, în anii 1851—1854, au dus la concluzii semnificative; vechimea unui fragment de ceramică a fost apreciată la 13.000 de ani, ceea ce depășea considerabil crearea omului după datele biblice. Pe de altă parte, în 1857 este descoperit craniul de la Neanderthal, iar în 1863, Boucher de Perthes care, foarte norocos în privința uneltelor, căutase pînă atunci zadarnic urme nemijlocite ale omului, găsește în sfîrșit, tot lângă Abbeville, un maxilar uman.

În 1859 la Abbeville începe un adevărat pelerinaj științific, care continuă în 1860. Printre vizitatori, numeroși geologi și naturaliști britanici (inclusiv nume celebre: Charles Lyell, John Lubbock), care vin să se convingă și pleacă pe deplin convinși de autenticitatea și semnificația descoperirilor de aici. Se poate considera că în 1860 bătălia era deja cîștigată de Boucher de Perthes și de noua știință a preistoriei. La consolidarea și difuzarea ei au contribuit substanțial în anii următori lucrările savanților englezi, care au îmbrățișat pe deplin ideile colegului lor de la Abbeville. Astfel, Charles Lyell (1797—1875), unul dintre marii geologi ai secolului, a publicat în 1863 lucrarea *Geological Evidences of the Antiquity of Man*, iar naturalistul John Lubbock (1834—1913), în 1865, *Prehistoric Times* (în care introducea și distincția între paleolitic și neolitic).

O datare, chiar și aproximativă, a vechimii omului, nu era ușor de întreprins. Charles Lyell, luînd în considerare vîrsta aluviunilor din valea fluviului Somme, avansa vechimea de 100.000 de ani. Mai tîrziu aceasta a crescut aproape fără încetare. În jurul anului 1900 se propunea deja un total de 230—240.000 de ani, după cum rezultă din sinteza lui Gabriel și Adrien de Mortillet, *La Préhistoire*³⁵. De aici se va ajunge la un milion sau chiar la cîteva milioane de ani potrivit estimărilor actuale privitoare la apariția omului. Dar acestea sînt simple adausuri cantitative; din punct de vedere calitativ, al unei noi concepții despre trecutul și evoluția omului, momentul 1860 își păstrează întreaga semnificație.

Desigur triumful nu a fost deplin din primii ani. În unele lucrări (chiar exceptîndu-le pe cele scrise de oameni ai bisericii sau tratînd „isto-

³⁴ Boucher de Perthes, *Antiquités: calliques et antédiluviennes*, vol. III, Paris, 1864, p. 178.

³⁵ G. et A. de Mortillet, *La Préhistoire*, Paris, 1910, p. 661—664..

ria sfântă”), cronologia scurtă inspirată de biblie se mai menține un număr de ani sau chiar de decenii. De asemenea, alți autori, fără a accepta transformismul și insistând asupra faptului că omul s-ar fi prezentat din cele mai vechi timpuri sub aspectul său actual, au încercat să împace din nou progresul științei cu cuvântul Bibliei, subliniind că nicăieri nu apare acolo vreo dată fixă a începuturilor³⁶. Dar chiar faptul că interpretările vechi, teologice, tindeau să se alinieze după cele noi, științifice, reprezenta în sine o victorie de necontestat a științei.

Descifrarea îndelungatei evoluții biologice și intelectuale a omului impunea o nouă perspectivă și asupra viitorului, dat fiind că, în mod logic, transformarea și progresul speciei umane nu se puteau opri într-un anumit punct al istoriei. Gîndirea istorică își integra astfel și viitorul. Dacă ne întoarcem iarăși spre literatură, putem pune în fața amintitei utopii atât de „prudente”, a anului 2440, caracteristică îndrăznelii limitate a secolului al XVIII-lea, un șir nesfîrșit de utopii anticipatoare, care de care mai îndrăznețe, rod al fanteziei scriitorilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Desigur, nu este vorba de știință, ci de literatură, sau cel mult de literatură cu substrat științific, dar și aceasta, nu în mai mică măsură decît istoria, reflectă mentalitatea unei epoci, conștiința omului asupra condiției sale. În *La fin du monde* (1894), Camille Flammarion (1842—1925), unul din cei mai citați autori de știință popularizată la sfîrșitul secolului trecut, se referea la marile perfecționări științifice, sociale și chiar biologice care vor interveni în următoarele milenii, iar sfîrșitul planetei noastre îl plasa departe în timp, peste vreo 10 milioane de ani. În aceeași vreme, H. G. Wells (1866—1946), scria *The Time Machine* (1895), în care cea mai mare parte a acțiunii se petrece în anul 802.701 ! Apoi, scriitorul avansează încă și mai mult în viitor, pînă în momentul cînd viața planetei se apropie de sfîrșit, peste vreo 30 milioane de ani. Aceste cifre sînt mult depășite în perioada interbelică de Olaf Stapledon (1886—1950) care în *Last and first Men* (1930) ambiționa să scrie istoria oamenilor pe parcursul a 2 miliarde de ani ! Fantezii, desigur, dar care își au toate originea în noua concepție asupra duratei istorice.

„Timpul lung” era cucerit în ambele sensuri ale istoriei. Trecutul și viitorul ne apar astfel, în gîndirea oamenilor, simetrice în raport cu prezentul. După neclaritatea temporală a Antichității și dramatismul unei istorii excesiv de scurte în viziunea medievală, secolul trecut a cristalizat concepția fundamental optimistă a unei istorii îndelungate și evolutive, mărturie a progreselor speciei umane. Unele elemente de pesimism au apărut totuși începînd din ajunul primului război mondial ca o reflectare a contradicțiilor crescînde ale societății capitaliste din epocă. Progresul însuși a început, în jurul anului 1900, să fie pus sub semnul întrebării, odată ce dăduse naștere la atîtea nedreptăți sociale, la războaie etc. Mai tîrziu, pericolul atomic, degradarea ecologică, au apărut ca noi elemente ale unor interpretări pesimiste privind viitorul. Se constată și o revenire spre interpretarea ciclică a istoriei, preconizată de

³⁶ Pentru această încercare de punere de acord a preistoriei cu Biblia, vezi Louis Figuier *Le Déluge*, Paris, 1862, și *L'Homme primitif*, Paris, 1870 (sînt citate mai multe lucrări ale unor clerici care acceptau deja vechimea omului, dar negau, desigur, evoluția sa naturală, concepția evoluționistă).

Friedrich Nietzsche (1844—1900) și cristalizată apoi în lucrări ca cele ale lui Oswald Spengler (1880—1936), *Der Untergang des Abendlandes* (1918—1922) și Arnold Toynbee (1889—1975), *A Study of History* (1934—1961). Nu mai este vorba de „sfârșitul lumii” în sens absolut, ci de perisabilitatea civilizațiilor, mai ales de îngrijorarea în fața declinului civilizației occidentale. Sint simptome ale unei crize, ale sfârșitului unei lumi, acea lume burgheză europeană care se simțea în siguranță în atmosfera de „belle époque”. Cu toate acestea, schema istorică stabilită în secolul trecut s-a menținut și chiar s-a amplificat, în ciuda unor interpretări divergente. Mesajul optimist străbate printre umbre: Credem și astăzi într-o istorie larg deschisă spre timp, marcată de progres nedefinit și capabilă să ofere omului, mult timp de acum înainte, prilejul afirmării sale depline.

LA DURÉE DE L'HISTOIRE : LES MÉTAMORPHOSES D'UN CONCEPT

RÉSUMÉ

L'auteur définit et analyse trois conceptions fondamentales qui se sont succédées dans la pensée historique concernant la durée et le sens de l'histoire : 1. Le temps indéfini—extensible à l'infini—et cyclique, caractéristique à la pensée primitive et à l'Antiquité ; dans un monde où l'évolution historique n'était pas encore sensible, l'écoulement du temps n'avait pas une signification concrète et l'histoire était comprise comme une longue série de destructions et transformations du monde et de l'humanité. 2. La durée courte (quelques milliers d'années) linéaire et mesurée avec précision, prédominante dans la pensée médiévale et associée à l'idée d'une fin relativement proche du monde ; la chronologie historique courte se prolonge aussi dans la première partie de l'époque moderne, jusqu'au XIXe siècle. 3. La conception moderne d'un temps long et évolutif—allant de pair avec l'idée du progrès historique et du perfectionnement constant de l'humanité—qui commence à se frayer la voie pendant la période 1750—1850 et qui s'impose au milieu du siècle passé, le moment décisif étant constitué par l'année 1860 (en étroit rapport avec la conception évolutionniste dans les sciences de la nature, avec les découvertes préhistoriques et avant tout avec la conviction générale du progrès, à une époque marquée de rapides et profondes transformations). Certaines tendances pessimistes de retour à l'interprétation cyclique de l'histoire au XXe siècle n'ont pas affecté cependant cette conception dans son ensemble. A remarquer également la symétrie passé—avenir : l'histoire cyclique de l'Antiquité ou la courte histoire du moyen-âge limitaient aussi la perspective d'avenir ; la longue série des deux derniers siècles ouvre également la perspective d'un long développement futur.

„STEAGURILE ROMÂNEȘTI”
DIN OASTEA LUI JAN SOBIESKI
ÎN CAMPANIA PENTRU ELIBERAREA VIENEI (1683),
DUPĂ UN NOU IZVOR POLON

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Fără îndoială, asediul Vienei din 1683 de către forțele otomane conduse de marele vizir Kara Mustafa pașa, în cadrul apogeului expansiunii otomane în Europa, a constituit unul din momentele de vîrf ale istoriei europene a ultimului mileniu, și a fost socotit ca atare nu numai de către contemporani, ci și de către urmașii lor, numărîndu-se, împreună cu luptele care i-au pus capăt, printre evenimentele militare cele mai studiate din epoca modernă¹.

Este bine cunoscută participarea silită a celor cîteva mii de oșteni români la compania otomană, cu rolul unor trupe auxiliare—de „geniu”²— în virtutea relațiilor celor trei țări românești cu Înalta Poartă, și participarea directă a domnilor: Țării Românești, Șerban Cantacuzino (1678—1688) și Moldovei, Gheorghe Duca (1678—1683), la asediul Vienei, în tabăra lui Kara Mustafa pașa³. Pe bună dreptate, izvoarele⁴ și istorio-

¹ Cf. Heinrich Kábdebo, *Bibliographie zur Geschichte der beiden Turkenbelagerung Wien's 1529 und 1683*, Viena, 1876, p. 43—128; Walter Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*, Graz-Köln, 1955, p. 60—333, cuprînd 4.270 de referiri pînă la data apariției, fără a aminti aproape deloc bibliografia turcă, polonă și română. Cf. Sobiesciana. *Bibliografia jubileuszowego obchodu dwóchsetnej rocznicy potrzeby wiedeńskiej z r. 1683...* (Sobiesciana. Bibliografia sărbătoririi a două sute de ani de la eliberarea Vienei în anul 1683...), Liov, 1884; Ludwik Finkel, *Bibliografia historii Polskiej*, II—III, Varșovia, 1955 etc.

² *Cronici turcești privind fările române*, II, ed. M. Guboglu, București, 1974, p. 359—361; M. Guboglu, *Crestomație turcă*, București, 1977, p. 861, 873, 876; N. Iorga, *Știri nouă despre luptele turco-polone și turco-germane din anii 1671 și următorii*, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XI, București, 1906, p. 135—137; I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 93.

³ Principele Transilvaniei Mihail Apafi n-a participat la asediul Vienei, fiind însărcinat de la 2 septembrie 1683 cu paza podului de lingă Győr. La 4 noiembrie, de la Deva și-a licențiat oastea (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, XI, București, 1939, p. 197—198). În armata sa se aflau și români cu obligații militare din Făgăraș (*ibidem*, p. 194—197).

⁴ Cf. Virgil Cîndea, *Asediul Vienei în scrierile românești vechi*, în „Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena”, XXI—XXII (1982—1983), Viena, p. 176—182; Cf. și József J., *Bécs ostroma a XVII. Századbeli moldavai krónikás megvilágításában* (Asediul Vienei în redarea unui cronicar moldovean din secolul XVII), în „A Ilirnök”, XXXV (1938), p. 43—44.

grafia românească și străină a problemei au reliefat orientarea hotărât filocreștină și ajutorul acordat pe ascuns celor asediați îndeosebi de către Șerban Cantacuzino⁵, ale cărui merite au fost, de altfel, recunoscute de imperiali⁶.

În schimb, participarea efectivă din punct de vedere militar a oștenilor români la eliberarea Vienei, la bătălia decisivă din 12 septembrie 1683 și la cele două lupte de la Parkany, din octombrie 1683, în oastea regelui polon Jan Sobieski, sînt cu mult mai puțin relevate. Cu toate acestea, o seamă de izvoare oficiale polone, necunoscute pînă acum istoriografiei românești, privitoare la componența oștii polone și socotelile pentru plata ei, prezentate seimului varșovian din 1683, arată că „steagurile românești” constituiau, cum vom vedea, singura cavalerie ușoară din armata lui Sobieski în campania de la Viena.

Istoriografia polonă, inclusiv cea militară, a problemei, folosește de obicei pentru „steagurile românești”, termenul, de altfel consacrat în epocă, de „cavalerie ușoară” (*jazda lekka*), uneori precizînd că e de „tip românesc” (*typu woloskiego*), socotind-o sub aspectul structurii organizatorice, parte integrantă a „oastei angajate” a Coroanei⁷. În ceea ce privește observatorii apuseni, atenți după 1683 la fenomenul militar polon, aceștia se referă de obicei, în secolele XVII-XVIII în ceea ce privește călărima, doar la husari și cel mult la panțirii-cazaci⁸, organizarea și componența oastei polone rămîind mai departe puțin cunoscută Occidentului. La rîndul ei, literatura istorică românească menționează existența oștenilor români — moldoveni — angajați în armata polonă, chiar în vremea lui

⁵ I. Radonić, *Situațiunea internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în „Analele Academiei Române”, S. II, M.S.I., t. XXXVI, 1914, p. 953—954; I. Grămadă, *Die Rumänen bei der Belagerung Wiens im Jahre 1683*, București, 1915, p. 14—24; V. Zaborovschi, *Politica externă a celor trei principate Țara Românească, Transilvania și Moldova de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu (1688)*, București, 1925, p. 34—40; I. I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. III, t. XII, 1932, p. 62—64; I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 93—95; I. C. Karadja, *Ceva despre crucea lui Șerban vodă Cantacuzino*, în „Revista istorică”, IX (1923), p. 182—183; S. Reli, „Crucea Moldovenilor” din Viena, în „Codrul Cosminului”, VI (1929—1930), p. 465—480; J. Stoye, *The Siege of Vienna*, New York, Chicago, San Francisco, 1965, p. 186, 280; V. Ciobanu, *Munteni și moldoveni la asediul Vienei*, în „Magazin istoric”, IV (1970), nr. 1, p. 52—56; D. Buciumeanu, *La Drobeta Turnu-Severin: un manuscript italian din 1683 despre participarea românilor la asediul Vienei*, în „Revista bibliotecilor”, XXV (1975), nr. 7, p. 424—425; S. Vajda, *Felix Austria. Eine Geschichte Östereich*, Viena, 1980, p. 305; M. M. Braniste, *Românii la apărarea Vienei (1683)*, în „Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena”, XXI—XXII (1982—1983), p. 168—172.

⁶ Cf. Mihai Cantacuzino banul, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 213, 248.

⁷ Cf. Fr. Kluczycki, *König Johann III. vor Wien. Historische Darstellung des glorreichen Feldzuges im Jahre 1683...*, Cracovia, 1883, p. 46; Jan Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku* (Armata polonă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), Varșovia, 1965, p. 204—205, 269—271; idem, *Wyprawa wiedeńska 1683 r.* (Expediția de la Viena din anul 1683), Varșovia 1957; idem, *Historia piechoty polskiej do roku 1864* (Istoria pedestrimii polone pînă în anul 1864), Varșovia, 1978, p. 253—254; *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864* (Schită a istoriei armatei polone pînă în anul 1864), II, Varșovia, 1966, p. 43.

⁸ Cf. De Hauteville, *Relation historique de la Pologne...*, Paris, 1687, p. 232; Camillo Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo primo imperadore e de'principi collegati contro il Turco Dall'Anno 1683 fino alla Pace*, Venetia, 1740, p. 173—174 etc.

Jan Sobieski, citind însă doar exemple izolate⁹, fără a putea preciza efectivele, organizarea lor și locul pe care-l ocupau în structura organizatorică a armatei polone, considerându-i uneori eronat drept „voluntari”¹⁰.

Cu prilejul cercetărilor întreprinse în ultimul deceniu în arhivele polone semnalam însă existența aici a unui mare număr de liste nominale de plată și întreținere a oștenilor români și a condicilor care înregistrau steagurile lor în compunerea armatei polone și chiar lituane, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pînă în prima parte a secolului următor, necunoscute istoriografiei românești¹¹. Între acestea se numără și „steagurile românești” care au participat în oastea lui Sobieski la bătălia Vienei din septembrie 1683¹².

Listele amintite din a doua jumătate a secolului al XVII-lea menționează mii de nume de oșteni români, care grupați în „steaguri românești” (*chorągwi wotolski*), au alcătuit chiar un *tip de călărime ușoară: românească (wotolski)* integrată în structura organică a armatei polone. Nu era vorba propriu-zis de o categorie ocazională de mercenari, ci de un *tip de luptători* cu armament și fel specific de luptă, folosit nu numai în bătălii ci și pentru acțiuni de recunoaștere și hărțuire a inamicului, care a fost adoptat atît de bine de oastea polonă și chiar de cea lituană, încît s-a păstrat și în veacul al XVIII-lea, cînd în „steagurile românești” au ajuns să slujească în cele din urmă, în loc de români, poloni, cazaci și lituani¹³.

Oșteni români — călărime ușoară — au existat și în cadrul formelor mai vechi de organizare a oastei polone, în secolele XIV—XVI¹⁴, dar abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea ele au fost *integrate „oficial”* în organica armatei polone, înlocuind începînd din 1648, din vremea războiului polono-căzăcesc, călărimea ușoară căzăcescă cunoscută sub numele de „lisovți” (*kozacy lisowczy*). Astfel, la 1648 apar în cadrul armatei polone primele două „steaguri românești”, sub conducerea lui Piotr Potocki, starostele de Camenița, și a lui Mariusz Jaskólski¹⁵, însumînd 110 călăreți (sau „cai” — după expresia polonă obișnuită), la un total al oastei plătite, rezultat din socotelile tezaurului, de 4036 de călăreți și pedestrași¹⁶. În anii următori, în epoca de mare răsunset militar din a

⁹ I. Grămadă, *op. cit.*, p. 24—26; I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 65—71 (citează, după I. Grămadă, și mărturia lui N. Diakowski despre „românii care se găseau în număr considerabil la stegulețele noastre ușoare” din armata lui Jan Sobieski în tabăra de lângă Viena); N. Iorga, *Românii în armatele apusene*, în „Revista istorică”, XX (1934), nr. 1—3, p. 8—9; C. A. Stoide, *Despre Alexandru Davidel*, în „Revista istorică română”, XIV (1944), nr. 3, p. 401—407; C. Turcu, *Știri noi despre pretendentul Alexandru Davidel*, Iași, 1948; L. Papoiu, *Oșteni români în armate străine (secolele XVII—XIX)*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 6 (1973), p. 122.

¹⁰ I. C. Băcilă, *Un trecut care retnvie. Soldatul român în armata polonă*, în Suplimentul revistei „Ilustrația”, București, XI (1922), nr. 8.

¹¹ Constantin Rezachevici, *Cercetări în arhive și biblioteci polone*, în „Revista de istorie”, XXVII (1974), nr. 6, p. 955.

¹² Idem, *Cercetări în arhive și biblioteci din R. P. Polonă*, în „Revista de istorie”, XXXIII (1980), nr. 3, p. 563.

¹³ Idem, *Cercetări în arhive și biblioteci polone*, loc. cit.

¹⁴ Cf. K. Górski, *Historia jazdy polskiej* (Istoria călărimii polone), Cracovia, 1894, p. 104; *Zarys dziejów wojskowości polskiej*, I, p. 273.

¹⁵ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, p. 269.

¹⁶ *Ibidem*, p. 34.

doua jumătate a veacului al XVII-lea, cînd au loc războaiele cu cazacii (1648—1655), luptele de apărare din vremea „potopului” oștilor suedeze, căzăcești etc. (1655—1660) și campaniile lui Jan Sobieski, numărul „steagurilor românești” crește considerabil¹⁷.

Conform organizării armatei polone din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, sistem definitivat după 1648, oștenii „angajați” — plătiți cu sune însemnate, de unde și numele generic al soldatului polon: *Żolnierz* (<germ. *Sold*=soldă) — erau grupați în următoarele categorii:

1) *husari*, călărime grea, în exclusivitate nobili¹⁸, socotiți la 1683 „elita armatei polone”¹⁹;

2) *panțirii*, călărime de tip căzăcesc, în majoritate semigrea, cu căști și cămăși de zale — „*pancerna*” (și doar în foarte mică măsură cu armament ușor)²⁰, cum apar și pe cîmpul de luptă de lângă Viena²¹, din rîndurile cărora făceau parte uneori și steaguri românești de panțiri²²;

3) *călărimea ușoară* (*jazda lekka*): românească („steagurile românești” — *chorągwie wołoskie*) și tătarască („*chorągwie tatarskie*”);

4) *călărimea cu echipament străin*: *archebuzierii* („arkabuzeria”) și *raiterii* („rajtaria”), de obicei germani sau francezi, în număr redus²³;

5) *pedestrimea de tip german*, majoritară în cadrul acestei arme în a doua jumătate a secolului al XVII-lea²⁴;

6) *pedestrimea de tip ungaro-polon*, puțin numeroasă²⁵, pe care J. Sobieski a încercat s-o reorganizeze²⁶;

7) *dragonii* („dragonia”), pedestrime aleasă, deplasîndu-se și acționînd adesea călare²⁷;

8) *artileria*²⁸.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea în armata polonă, numele călărimii românești (de „tip românesc — *typu wołoski*) devine aproape sinonim cu cel de „călărime ușoară”, fiind uneori mai numeroasă ca cea de „tip tătarăsc”, utilizată de obicei în luptele cu cazacii și sue-

¹⁷ Cf. și Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, București, 1973, p. 7—11.

¹⁸ J. Wimmer, *op. cit.*, p. 263—266; mai nou J. Cichowski, A. Szulczyński, *Husaria*, Varșovia, 1977, cu bibliografie. Cf. și C. Rezachevici, *Despre evoluția husarilor (hinsarilor) la români în evul mediu, în legătură cu instituția similară la popoarele vecine*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, București, 4—5 (1971—1972), p. 88.

¹⁹ *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, VI, ed. Fr. Kluczycki, Cracovia, 1883, p. 83.

²⁰ J. Wimmer, *op. cit.*, p. 266—269. Cf. și *Żolnierz polski, ubior, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960* (Soldatul polon, îmbrăcăminte, armament și echipament din secolul XI pînă la anul 1960), I, Varșovia, <1960>, fig. 199, 200, 234.

²¹ Cf. Camillo Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo primo*, p. 174.

²² Cf. între 1674—1676 steagul de panțiri al lui Constantin Șerban, fostul domn al Țării Românești, aflat în exil în Polonia (C. Rezachevici, *Cercetări în arhive și biblioteci polone*, p. 955).

²³ J. Wimmer, *op. cit.*, p. 274—278.

²⁴ *Ibidem*, p. 288—301.

²⁵ *Ibidem*, p. 286—288.

²⁶ Idem, *L'infanterie dans l'armée polonoise aux XVe—XVIIIe siècles*, în *Histoire militaire de la Pologne*, Varșovia, 1970, p. 92.

²⁷ Idem, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, p. 301—307.

²⁸ *Ibidem*, p. 313—329. Cf. și *Zarys dziejów wojskowości polskiej*, II, p. 21—24, 43—55; J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648—1655; 1655—1660; 1660—1667; 1673—1679; 1683—1690; 1690—1696* (Materiale asupra contabilității și organizării armatei coroanei în anii...), în „*Studia i materiały do historii wojskowości*”, Varșovia, IV, V, VI¹, VII¹, VIII¹, IX¹ (1958—1963).

dezii. Ca atare, „steagurile românești”, înlocuiesc aproape cu totul în oastea polonă călărima ușoară căzăcească, care, de altfel, atît cît mai rămîne, prin anii optzeci ai veacului al XVII-lea, îi adoptă echipamentul, slujind „românește” (*po wotoku*)²⁹.

Angajată indeosebi din Moldova, costînd mai puțin decît cea a pașărilor, călărima românească care participă la mai toate campaniile polone, de la Marea Baltică pînă la hotarele răsăritene³⁰, ajunge să numere la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, ca și spre sfîrșitul acestei perioade, aproape 3000 de oameni. În campania din 1683 pentru ajutorarea Vienei asediată de Kara Mustafa pașa, cînd din motive lesne de înțeles, în armata polonă n-au fost angajate steaguri tătărăști, *singura călărimă ușoară fiind cea românească, aceasta însu-mează 13% din totalul călărimii coroanei polone*³¹.

Organizarea „steagurilor românești” se încadra în cea a oastei polone, unitățile fiind conduse de rotmiștri (căpitani), porușnici (locotenenți) și stegari de același neam, de origine nobilă sau înnobilați în Polonia, dar mai ales, după obiceiul încetățenit în oastea coroanei, de ofițeri poloni. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, efectivul unităților de călărimă ușoară varia între 60—150 de călăreți. În privința armamentului, în vreme ce tătarii foloseau doar sabia și arcul, românii întrebuintau de obicei sabia și pușca, iar spre sfîrșitul secolului XVII, pistoalele³². La 1665 Sebastian Cefali menționa că „steagurile românești” din oastea polonă foloseau încă arcul, dar aveau deja în dotare pistolul și paloșul (*palasz*)³³.

În afara acestei călărimi ușoare românești în „oastea angajată” (*wojsko zaciężne*), în aceeași perioadă mai exista de obicei un *steag românesc* în garda regelui³⁴. Totodată, — știm din memoriile cavalerului de Beaujeu — că la garda veche Jan Sobieski a adăugat, plătindu-le „din punge sa”, între altele două companii de „ieniceri” (cu uniforme caracteristice, aprobate de rege), formate în bună parte din români, care au participat alături de rege și la campania pentru eliberarea Vienei. Compania I-a de ieniceri din gardă a fost alcătuită de Sobieski încă din vremea cînd era mare hatman (1668—1674), din turci angajați sau prinși de război, „*printre care sînt români* (valahi — din Țara Românească—C.R.) și *moldoveni*”. Compania a II-a de „ieniceri” a fost organizată în 1681 dintr-o unitate provenind din garnizoana turcă a Cămenitei, care sub conducerea unui moldovean a trecut în tabăra regală, compania cuprinzînd: „*în majoritate valahi și latini... ofițeri și trupă cu steag cu tot...*”. Credința acestora, ne asigură cavalerul de Beaujeu, „*nu s-a dezmințit pînă acum nici în campania de la Viena <1683>, unde M. Sa regele Poloniei i-a condus cu o severitate care făcea să tremure pe toți...*”³⁵.

²⁹ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, p. 267.

³⁰ *Ibidem*, p. 34, 76, 88, 92, 103, 118, 119, 122, 127, 134, 141.

³¹ *Ibidem*, p. 259, 270. În anii 1651, 1655, 1656, 1663, 1690, 1698, călărima ușoară ajunge să numere între 16%—20% din totalul călărimii polone.

³² *Ibidem*, p. 270—271. Comandanții steagurilor străine — căzăcești, tătărăști și românești — erau de obicei poloni, după cum arată listele cu numele lor, păstrate în arhivele polone, iar nu în majoritate de același neam cu membrii unităților respective, cum crede J. Wimmer.

³³ Cf. B. Gembarzewski—T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* (Istoria războiului și a armatei în Polonia), III, Cracovia, 1912, p. 297—298. Cf. și Ph. Dupont, *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom...*, Varșovia, 1885, p. 43.

³⁴ Membrii lui poartă în majoritate nume românești (K. Górski, *Historia jazdy polskiej*, p. 334).

³⁵ *Călători străini despre țările române*, VII, București, 1980, p. 491—492. Uniformele celor două companii de ieniceri, hotărîte de rege, erau, așa cum s-a văzut mai sus, se deosebeau doar în

Totodată este interesant de amintit că în campania pentru eliberarea Vienei, după însăși mărturia lui J. Sobieski, din oastea polonă n-a făcut parte decît un singur steag de călărime ușoară căzăcească — 150 de călăreți, aparținînd voievodului Voliniei —, și acela condus de moldoveanul Apostol Chigheci³⁶. Iar un alt român, Nicolae Hasdeu, nepotul de soră al voievodului moldovean Ștefan Petriceicu, a participat la campania din 1683 cu un steag de husari pentru întreținerea căruia a cheltuit 36.000 de zloți (galbeni)³⁷.

★

Declanșarea la 2 ianuarie 1683 a războiului între imperiile otoman și habsburgic, ca urmare a stăruințelor marelui vizir Kara Mustafa pașa și sub pretextul ajutorării rebelului ungar Emeric Tököly, care recunoscuse suzeranitatea Porții³⁸, a înlesnit apropierea imperialo-polonă. Regele Jan Sobieski atras mai demult de ideia luptei antiotomane, și sprijinit în această orientare de activa diplomație papalo-imperială³⁹, a cerut încă din 1682 sprijinul dietelor teritoriale pentru pregătirile de război⁴⁰, iar la stăruințele împăratului Leopold I, amenințat de invazia turcească, susținătorii săi din seimul general de la Varșovia au reușit să impună încheierea alianței „ofensive și defensive” cu Imperiul habsburgic la 31 martie (1 aprilie) 1683, alianță care la capitolul defensiv prevedea expres ajutorare reciprocă pentru apărarea Vienei și a Cracoviei⁴¹. Tocmai atunci sultanul părăsise Adrianopolul pentru a se apropia de hotarul împăratului creștin...

A doua zi după ratificarea tratatului cu Leopold I, sub presiunea directă a lui Sobieski⁴², la 17 aprilie 1683 seimul general consemna hotărîrea de mobilizare a armatelor polonă și lituană, considerînd că „*pacea cu Poarta otomană devine din zi în zi mai puțin sigură*”⁴³. Se prevedea ridicarea efectivelor peste cifra existentă de 24.000 de oameni în oastea coroanei și completarea pînă la 12.000 de oameni a celei lituane. În ceea ce privește oastea polonă aceasta trebuia să cuprindă :

4000 husari
16.000 paștîri (cu zale)
4.000 călărime ușoară (românească)
9.000 pedestrași
3.000 dragoni

Total : 36.000 de oșteni, care urmau să intre în servi-

ceea ce privește culoarea și forma bonetei, cea a companiei a doua fiind lungă, atîrnînd pe spată și tivită cu o fișie largă de blană (p. 492).

³⁶ *Acta historica*, VI, p. 362. Cf. și J. Wimmer, *op. cit.*, p. 208, nota 16.

³⁷ <B. P. Hasdeu>, *Un român apărător al Vienei la 1683. Document comunicat de Boleslas Petriceicu-Hasdeu*, în „Columna lui Traian”, iulie — octombrie 1883, p. 366 — 368.

³⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1876, p. 455 — 474; *Cronici turcești*, II, p. 357 și urm.; J. Stoye, *The Siege of Vienne*, p. 15 și urm.

³⁹ O. Halecki, *La Pologne de 963 a 1914*, Paris, 1933, p. 214 — 215; W. Sobieski, *Histoire de la Pologne des origines a nos jours*, Paris, 1934, p. 237; J.-B. Morton, *Sobieski roi de Pologne 1629 — 1696*, Paris, 1933, p. 164 — 166; *Historia Polski*, I², Varșovia, 1957, p. 709.

⁴⁰ *Acta historica*, VI, p. 5 — 10.

⁴¹ *Ibidem*, p. 63 — 70; cf. p. 68.

⁴² I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 90.

⁴³ *Acta historica*, VI, p. 80.

ciu (atit trupele vechi cit și cele noi) de la 1 mai 1683 ; a căror soldă urma să fie plătită de voievodatele teritoriale. La 1 iulie noua oaste trebuia să fie gata pentru trecerea în revistă și control, și hotărîrea seimului prevedea expres că nu va putea fi întrebuintată decît în „războiul sfînt” (*Święta wojnę*) împotriva turcilor, după care urma să fie licențiată, pentru a nu spori cheltuielile țării, rămînînd pentru apărarea frontierelor regatului 12.000 de oameni. Solda celor 36.000 de oameni era garantată pe șapte trimestre, pînă la următorul seim, fiind impuși pentru strîngerea sumei chiar și clerul și nobilimea. Prin „patente”, seimul de acord cu hatmanii urma să stabilească echipamentul și armamentul trupelor⁴⁴.

Ca urmare a acestei hotărîri, s-a trecut la alcătuirea listei unităților militare din „oastea angajată” care urmau să alcătuiască armata „Republicii”, în cadrul războiului cu turcii din 1683, precizîndu-se pe categoriile de oșteni — menționate și mai sus —, numele comandanților, efectivele unităților vechi (din timp de pace) și ale celor noi (completate în vederea războiului), precum și sumele ce urmau să fie plătite acestora. Pînă acum se cunosc în istoriografia polonă cîteva variante asemănătoare ale acestei liste destinate seimului, *cuprinzînd drept singură călărime ușoară doar „steagurile românești”*. Ele propun un total fie de 34.560 de călăreți și pedestrași (din care 2.860 călăreți români)⁴⁵, fie de 35.295 (din care 2.770 români)⁴⁶, în cele din urmă, după lungi discuții determinate de costul ridicat al soldei, ajungîndu-se la 33.660 de soldați (din care 26 steaguri românești, cu un efectiv de 2.170 de călăreți)⁴⁷. Împreună cu cîteva mii de oșteni, aparținînd categoriilor militare din afara „oștii angajate”, întreaga armată polonă urma să ajungă în 1683 pînă la 37.000 de oameni⁴⁸.

La Biblioteca Czartoryski a Muzeului Național din Cracovia într-un manuscris miscelaneu am aflat o nouă listă, cuprinzînd propunerile prezentate seimului general pentru compunerea armatei polone în vederea războiului din 1683. Ea cuprinde șase pagini detașate dintr-un registru de format mare⁴⁹; lista „steagurilor românești” aflîndu-se pe pagina a patra, după

⁴⁴ *Ibidem*, p. 80—86.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 335—341. Solda acestora se ridica la 5.449.920 de zloti. Cf. și Fr. Kluczycki, *König Johann III. vor Wien*, p. 46.

⁴⁶ J. Wimmer, *op. cit.*, p. 204. Propunerea marelui hatman Stanisław Jabłonowski.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 205—206. Pentru călărimea ușoară românească se prevedea:

<i>În vreme de pace:</i>	<i>În vreme de război (1683):</i>
11 steaguri — 560 călăreți	26 steaguri — 2170 călăreți
la un total al oastei de:	la un total al oastei de:
102 steaguri — 11.540 soldați	190 steaguri — 33.660 soldați.

Cf. și idem, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1683—1690*, în „*Studia i materiały do historii wojskowości*”, Varșovia, VIII¹ (1962).

⁴⁸ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, p. 208.

⁴⁹ Biblioteca Czartoryski, Cracovia, IV 428, p. 175—180 (numerotarea din registrul original, unde purta numărul de ordine 26, era: p. 209—214).

înșirarea steagurilor de husari, paștiri și a gărzii de arcebușieri a regelui. Reproducem din această listă doar partea privitoare la călărimea română și socoteala finală, în care aceasta e trecută doar sub numele devenit sinonim de „<călărime>ușoară”:

[No. 26] *Komput Woyska J° Kr Mci y Rzpltey Polskiego y Cudzoziemskiego < starego > y Nowego podlug Ordynacyi Rzpltey na Seymie Anno 1683 uczyniony y postanowiony*

		Starego	Nowego	Summa
		Zaciegu	Zaciegu	Koni
..... <i>Chorągwie Wołoskie</i>				
J	W Jm Pa. Wwdy Ruskiego II. W. Koron. pod Jm. Panem Pakaszewskim	80	70	150
J	W Jm Pa. Wwdy Wołyn. H. Pol. Koron	.	150	150
J	W Jm Pa. Andrzeja Potockiego Kasztelana Krakowskiego pod J Panem Eysmątem	.	70	70
J	W Jm Pa. Szczesnego Potockiego Wwdy Krakow. pod (?)	60	20	80
J	W Jm Pa. Hieronima Lubomirskiego Marszałka W.K.	.	80	80
J	W Jm Pa. Pieniżka Wwdy Sieradzkiego	.	60	60
W	Jm Pa. Bidzińskiego Strażnika Koronn. pod Jm. P. Bnickim	40	60	100
W	Jm Pa. Tamasza Karczewskiego Oboźnego Woyskowego	40	60	100
	Jm Pa. Michała Zbrożka, Strażnika Woyskowego	.	100	100
	Jm Pa. Dobraczyńskiego	60	20	80
	Jm Pa. Zaborowskiego	60	20	80
	Jm Pa. Ruszyca	40	40	80
	Jm Pa. Stefana Nickiego	40	60	100
	Jm Pa. Zbożka	50	50	100
	Jm Pa. Jeżowskiego	40	60	100
	Jm Pa. Pawła Drożdowskiego	40	60	100
	Jm Pa. Franckiewicza < Radziminskigo > ⁵⁰	50	30	80
	Jm Pa. Szymona Zawiszy	40	60	100
	Jm Pa. Sierakowskiego Stolnika Bielskiego pod P. Odockim	.	70	70
	Jm Pa. Marcina Bogusza Podkomorzego Nowodworskiego	.	90	90
	Jm Pa. Robulskiego	.	70	70
	Jm Pa. Modzelewskiego	.	80	80
	Jm Pa. Wilgi	.	70	70
	Jm Pa. Branickiego	.	100	100
	Jm Pa. Loszkowskiego	.	70	70
	Jm Pa. Gdeszyńskiego	.	60	60
	Jm Pa. Makolskiego	.	70	70
	Jm Pa. Inakiego	.	80	80
	Jm Pa. Jerzego Hasdewena	.	70	70
	Jm Pa. Komara	.	70	70
	Jm Pa. Usakowskiego	.	70	70
	Jm Pa. Samuela Krzeczewskiego	.	60	60
	Jm Pa. Ilia Druguszeskola	.	60	60
	Jm Pa. Koryckiego	.	60	60
	Facit koni	<640>	<2220>	<2860>
.....				

⁵⁰ *Acta historica*, VI, p. 339.

Usari Nro.	3500. po zlott.	178.	Facit	624750.—
Pancerne	11550. po „	147.	„	1697550.—
Arcabuzerow	500. po „	161.	„	80500.—
Lekkich	2930. „ „	<112> ⁵¹	„	328160.—
Pieszzych	17930. „ „	161.	„	2087730.—
Pracsidium Krakowa				
Labowle	200 po	126.		25200.—
Dragoniiy	4040	196.		791840.—
	35650		Summa	5630030.—

Traducere :

[No.26] *Compunerea oastei polone și străine <vechi> și noi a Milostivirii Sale Regelui și Republicii potrivit sistemului Republicii instruită și hotărâtă în Seimul din anul 1683*

	Vechi	Noi	Total
	Angajați	Angajați	Cai
<i>Steagurile românești</i>			
M.s.m.s.d. ⁵² voievod al Rusiei ⁵³ , mare hatman al coroanei ⁵⁴ , sub milostivirea sa domnul Pakaszewski	80	70	150
M.s.m.s.d. voievod al Voliniei, hatman de cimp al Coroanei ⁵⁵	150	150
M.s.m.s.d. Andrzej Potocki castelan al Cracoviei, sub domnia sa Eysmont	70	70
M.s.m.s.d. Szczesni Potocki ⁵⁶ voievod al Cracoviei, sub (?)	60	20	80
M.s.m.s.d. Hieronim Lubomirski mare mareșal al Coroanei	80	80
M.s.m.s.d. <Jan> Pieniązek voievod de Sieradz	60	60
M.m.s.d. ⁵⁷ <Ștefan> Bidziński strajnic al Coroanei, sub milostivirea sa domnul Bnicki	40	60	100
M.m.s.d. Tomasz Karczewski comandantul taberei armatei	40	60	100
M.s.d. ⁵⁸ Michal Zbrozek strajnic al armatei	100	100
M.s.d. Dobraczyński	60	20	80
M.s.d. <Ștefan> Zaborowski (Zahorowski)	60	20	80
M.s.d. Ruszyc (Rusiț?)	40	40	80
M.s.d. Stefan Nicki	40	60	100
M.s.d. Zbozek	50	50	100
M.s.d. Jeżowski	40	60	100
M.s.d. Pawł Drozdowski	40	60	100
M.s.d. Franckiewicz <Radziminski>	50	30	80
M.s.d. Szymon Zawisza	40	60	100
M.s.d. <Andrzej> Sierakowski stolnic de Belz, sub domnul Odocki	70	70
M.s.d. Marcin Bogusz subcămăraș de Nowodworsk	90	90
M.s.d. Robulski (Robul?)	70	70
M.s.d. Modzelewski	80	80
M.s.d. Wilg	70	70
M.s.d. Branicki	100	100
M.s.d. Lszkowski	70	70
M.s.d. Gdeszyński	60	60
M.s.d. Makolski	70	70

⁵¹ 112 zloti, cf. *ibidem*, p. 341.

⁵² Măriei sale milostivirii sale domnului.

⁵³ Ruteniei.

⁵⁴ Stanisław Jabłonowski.

⁵⁵ Mikołaj Sieniawski.

⁵⁶ Felix Potoeki.

⁵⁷ Măriei milostivirii sale domnului.

⁵⁸ Milostivirii sale domnului.

M.s.d. Inaki (Ienache)		80	80
M.s.d. Jerzy Iwaszew (Gheorghe Hasdeu)		70	70
M.s.d. Komar		70	70
M.s.d. Usakowski		70	70
M.s.d. Samuel Krzeczewski		60	60
M.s.d. Iliu Druguszeskol (Ilie Drăgușescu)		60	60
M.s.d. <Samuel> Korycki		60	60
Fac cai	<640>	<2220>	<2860>

Husari Nr.	3.500	drept	zloți	178.178	Fac	624.750. —
Panțiri	11.550	drept	„	147. „	„	1.697.550. — ⁵⁹
Archebuzieri	500	drept	„	161. „	„	80.500. —
Ușori	2.930 ⁶⁰	„	„	<112> „	„	328.160. —
Pedestrași	17.930	„	„	161 „	„	2.087.730. — ⁶¹
Garnizoana Cracoviei						
Labowle ⁶²	200	drept	„	126. „	„	25.200. —
Dragoni	4.040		„	196. „	„	791.840. —
	<u>35.650. —⁶³</u>				Total	<u>5.630.030. —⁶⁴</u>

Cum vedem lista înfățișează 34 de „steaguri românești”, însumind 2860 de călăreți. Aceste efective au fost obținute prin adăugarea a 2220 de noi angajați, atât prin completarea efectivelor celor 13 unități vechi, cuprinzând în timp de pace 640 de oameni, cât și prin înființarea a 21 de steaguri noi cu efective de război. Dacă în vreme de pace în componerea unităților nu intrau decât 40—80 de oameni, în vederea războiului din 1683 numărul călăreților din cadrul acestora variază între 60—150.

Ca și în cazul celorlalte categorii de călăreți, husarii și panțirii, în fruntea primelor nouă steaguri românești stau, după obicei, mari dregători ai coroanei, începând cu marele hatman Stanislaw Jabłonowski (1682—1702), urmat de Mikolaj Sieniawski, hatmanul de cîmp al coroanei (1682—1683), Andrzej Potocki, castelanul Cracoviei, Felix Potocki, voievodul Cracoviei, Hieronim Lubomirski, mareșalul coroanei, Jan Pieniżek, voievodul de Sieradz, Ștefan Bidziński, marele strajnic al coroanei (1668—1696)⁶⁵, Tomasz Karczewski, comandantul taberei armatei (1669—1688), și Michal Zbrożek, strajnicul armatei (1668—1691)⁶⁶. Cu excepția, poate, a voievodului de Sieradz, J. Pieniżek, care are în subordine la 1683 doar steagul de călăreți români, ceilalți mari demnitari asigurau conducerea unităților prin adjuncții lor.

Alți rotmiștrii (căpitani) ai steagurilor de călărime ușoară sînt poloni, unii ocupînd dregătorii relativ însemnate, ca Ștefan Zaborowski (Zahorowski), căpitan de Włodimir, deputatul Poloniei Mici în seim, în care calitate participă la negocierea tratatului polono-imperial din

⁵⁹ Corect : 1.697.850.

⁶⁰ În realitate 2.860. Este posibil ca la aceștia să se fi adăugat călăreții din suita rotmiștrilor, care nu intrau în calculul steagului.

⁶¹ Corect : 2.886.730.

⁶² Libowla (germ. Lüblau) din comitatul Scepus (Zips) E vorba de garnizoana localității.

⁶³ Corect : 40.650.

⁶⁴ Corect : 6.435.030.

⁶⁵ Cel care conducea asigurarea armatei în timpul marșului și al staționării (J. Wimmer, *op. cit.*, p. 345).

⁶⁶ Adjunctul marelui strajnic al Coroanei (*ibidem*), comanda avangarda (*Acta historica*, VI, p. 565).

31 marie (1 aprilie) 1683⁶⁷, Andrzej Sierakowski, stolnic de Belz și Marcin Bogusz, subcămăraș de Nowodworsk. Unii dintre rotmiștrii sînt însă sigur români după nume: Ienache (Inaki), și Ilie Drăgușescul (Ilia Druguszeskul) și tot de același neam par a fi Ruszyc (Rușiț) și Robulski (probabil Robul).

Este interesant de subliniat că unul din comandanții noilor steaguri românești de la 1683 e românul Gheorghe Hasdeu (Jerzy Hasdew), care avea în subordine un steag românesc încă din 1676⁶⁸. El făcea parte dintr-o veche familie moldovenească, înrudită prin căsătorii cu o seamă de domnitori ai Moldovei⁶⁹, din care provine și învățatul român din secolul al XIX-lea, Bogdan Petriceicu Hasdeu. Gheorghe Hasdeu a trecut în Polonia⁷⁰, foarte probabil în 1673, o dată cu domnitorul filo-polon al Moldovei, Ștefan Petriceicu, și cu fratele său Ștefan, cumnatul domnitorului⁷¹, ajungînd mare căpitan în corpul de gardă al curții regale polone, dîndu-și și viața în bătălia de la Viena din 1683⁷², cînd avea în subordine, cum am văzut, un steag de călăreți români.

Unii dintre comandanții steagurilor „vechi” românești, sau dintre cei care le aveau în subordine, apar cu mult înainte în aceste calități. Astfel Tomasz Karczewski, comandantul taberei armatei polone începînd din 1669, e amintit ca rotmistru al unui steag românesc încă de la 1 iulie 1655, pe vremea cînd era doar maestru de vînătoare de Helm, iar Ruszczyc (Ruszyc) e menționat în aceeași calitate din 1658⁷³. De asemenea, unii din marii dregători poloni amintiți la 1683 își păstrează comanda asupra steagului românesc de călărime ușoară pînă la moartea lui Jan Sobieski (1696), și tot pînă atunci sînt menționați și unii dintre ceilalți rotmiștri ai acestora⁷⁴.

Chiar dacă, în cele din urmă, cum aminteam, efectivele oștii polone mobilizate pentru războiul din 1683 au fost ceva mai scăzute față de propunerile prezentate seimului, din pricina costului ridicat al „oștii angajate”⁷⁵, acesta n-a afectat prea mult componența *steagurilor românești de călărime ușoară, care nu puteau lipsi dintr-o acțiune împotriva oștii otomane, bazată în exclusivitate pe călărime ușoară*. Ca atare, pentru campania de la Viena, au fost angajate și au participat efectiv aproape toate unitățile românești din lista reprodușă mai sus, cu un efectiv de

⁶⁷ *Acta historica*, VI, p. 66.

⁶⁸ Cf. C. Rezachevici, *Cercetări în arhive și biblioteci polone*, p. 955.

⁶⁹ Lucian Predescu, *Familia Hăjdăilor*, în „Arhiva”, Iași, XXXVI (1929), nr. 1, p. 33.

⁷⁰ Sever Zotta, *Spița neamului Hăjdeu*, în „Arhiva genealogică”, II (1913), p. 141–142.

⁷¹ *Ibidem*, p. 143.

⁷² Informație de la Traian Ionescu-Nișcov, cunoscut cercetător al genealogiei neamului Hasdeu.

⁷³ J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655–1660*, în „Studia i materiały do historii wojskowości”, IV (1958), p. 498, anexă. Ruszczyc poate fi Jerzy amintit din 1658 sau, cventual Roman, menționat spre sfîrșitul scolului (cf. nota urm.).

⁷⁴ Idem, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1690–1696*, în „Studia i materiały do historii wojskowości”, IX¹ (1963), p. 262–267.

⁷⁵ Numai solda acesteia s-a ridicat în 1683 la 5.433.274 de zloti (J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, p. 252). Polonii au primit însă mari sume de bani de la imperiali (*Acta historica*, VI, p. 112, 115 etc.) și din Italia (*Lettere militari...*, ed. Sebastian Ciampi, Florența, 1830, p. 33, 89).

2.422 călăreți, grupați în 31 de steaguri⁷⁶, singura călărime ușoară din oastea lui Sobieski în această expediție. Întreaga armată polonă destinată campaniei pentru despresurarea Vienei, concentrată în tabăra de lângă Cracovia, număra :

25 steaguri de husari	— 3.217 călăreți
77 steaguri de panțiri	— 8.061 călăreți
31 steaguri ușoare (românești)	— 2.422 călăreți
3 steaguri de archebuzieri	— 590 călăreți
37 unități de pedestrime	— 11.259 pedestrași
10 unități de dragoni	— 3.587 pedestrași

183 unități militare — 29.136 călăreți și pedestrași⁷⁷.

Pentru apărarea țării, în Polonia au rămas circa 7000 de oameni, din care doar 1650 făcând parte din cadrele oștii „angajate”, sub comanda lui Felix Potocki⁷⁸.

Asediul Vienei început de oastea otomană a marelui vizir Kara Mustafa la 14 iulie 1683, urmat curînd de asalturi continue⁷⁹ și de raidurile pustiitoare ale tătarilor în interiorul țării, ca și deruta care domnea în tabăra imperială de lângă Viena⁸⁰, au grăbit hotărîrea regelui de a porni în ajutorul capitalei imperiale, înainte de terminarea concentrării oastei Republicii în tabăra de la Cracovia. Oastea lituană n-a mai fost așteptată⁸¹, și la 11 august 1683, avangarda polonă părăsi Cracovia, urmată la 15 a lunii de restul armatei, căreia în cale i se adaugă noi unități⁸². Mai bine de jumătate din drum, armata polonă înaintă cu iuțeală pe două rute, la stînga, prin Bielsk — Olomouc (Olmütz) călărimea, la dreapta prin Tarnowskie Góry (22 august), Raciborz (Ratibor) (24 august), Olomouc, pedestrimea, după care oastea unită trecu prin Nikols-

⁷⁶ Deși cum am văzut mai sus, se aprobaseră doar 21 de steaguri de călărime ușoară, cu 2170 de oameni (J. Wimmer, *op. cit.*, p. 206).

⁷⁷ Din aceștia, circa 26.500 erau oșteni, restul fiind comandanți nobili, ofițeri și însoțitorii lor (J. Wimmer, *op. cit.*, p. 209). Oastea Lituaniei în campania de la Viena, sub marele hatman J. K. Chodkiewicz număra circa 10.000 de oameni (*ibidem*, p. 208; cf. și W. Semkowicz, *Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanii roku 1683* (Participarea oștii lituane a lui Sobieski la campania din anul 1683), în „Atencum Wileńskiego”, IX (1934); J. Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, p. 253—254; *Zarys dziejów wojskowości polskiej*, II, p. 35; *Historia Polski*, I², Varșovia, 1957, p. 709; Tadeusz Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* (Istoria războiului, și a armatei în Polonia), II, Cracovia, 1912, p. 503; și C. Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo primo...*, p. 167, afirmă că polonii erau în număr de 26.000.

⁷⁸ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, loc. cit.

⁷⁹ La 21 iulie 1683 marșalul H. Lubomirski anunță din tabăra imperială că „Orașul e formidabil blocat” și se fac continuu asalturi (*Acta historica*, VI, p. 182—183); Richard F. Kreutel, *Kara Mustafa vor Wien. Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, verfasst vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte*, Graz, Wien, Köln, 1960, p. 30—34; J. Stoyc, *The Siege of Vienna*, p. 150 și urm.; John P. Spielman, *Leopold I*, Londra, 1977, p. 103—111.

⁸⁰ *Acta historica*, VI, p. 183—184.

⁸¹ Abia la 18 septembrie 1683 hatmanii lituani, cu 10.000 de oameni, au ajuns la Cracovia (*ibidem*, p. 409).

⁸² *Ibidem*, p. 249, 580. Chiar și la 11 septembrie 1683, în ajunul bătăliei Vienei, din Cracovia mai porneau 2000 de oșteni spre armata lui Sobieski (p. 365).

burg (30 august), ajungînd la 4 septembrie lîngă Tulln, pe malul stîng al Dunării, la apus de Viena⁸³.

Aici în ziua următoare a avut loc joncțiunea cu forțele imperiale conduse de Carol de Lorena⁸⁴, care la 1 septembrie 1683 se concentra- seră la Krems, la vest de Tulln, reprezentînd circa 18.000 de oșteni ai lui Leopold I și 28.000 de saxoni, bavarezi și franconi, întreaga armată creștină numărînd circa 70.000 de luptători, sub conducerea supremă a regelui Jan Sobieski⁸⁵. La 8 septembrie trupele imperiale încep trecerea Dunării, urmate de cele polone, în condiții dificile, a doua zi armatele creștine aflîndu-se pe malul drept încolonate pentru executarea marșului asupra taberei turcești de la Viena⁸⁶. „O mulțime de principii sosesc din toată Europa și vin zi și noapte” — scria Jan Sobieski la 9 septembrie⁸⁷.

În această perioadă de început de septembrie au loc două episoade „românești”, din care cel dintîi a rămas necunoscut istoriografiei românești. Astfel, în jurnalul său de campanie, comandantul artileriei polone, Marcin Kazimierz Katski nota la 2 septembrie, că principele Lubomirski, sosit din tabăra imperială, a înfățișat regelui Sobieski *un român* care a ieșit din Viena asediată în aceeași zi, făcînd totodată și doi prizonieri: un turc și un tătar, care au declarat că cetatea e încolțită și nu va rezista mult timp. La rîndul său, românul declară că comandantul acesteia a fost informat de el de sosirea regelui polon. Tot el, menționa cu admirație comandantul artileriei polone, a făcut ulterior trei încercări de a reintra în Viena⁸⁸.

Al doilea episod, cunoscut din jurnalul altui participant la campanie, Nicolae Diakowski, este cel al călărașului moldovean din oastea lui Gheorghe Duca, care slujise mai demult în Polonia, cunoscînd limba țării, trimis ca atare de marele vizir pentru a se încredința că Sobieski și oastea sa sosiseră într-adevăr lîngă Tulln pe Dunăre. Kara Mustafa informat despre aceasta de hanul tătarilor Selim Ghirai, și nevroid să creadă, trimisese pentru a se convinge de sosirea personală a regelui pe amintitul călăraș, care, fapt semnificativ, a intrat nestîinjenit în tabăra polonă, prin *avanposturile înaintate ale acesteia, alcătuite din steagurile ușoare de călărime românească*⁸⁹, *echipamentul său de călăraș din oastea lui Duca fiind desigur asemănător dacă nu chiar identic cu cel al călăreților români din armata polonă*. Acest fapt i-a înlesnit pătrunderea pînă în cortul regal, unde a mărturisit lui Sobieski scopul misiunii sale, fiind trimis înapoi la marele vizir pentru a-l vesti că regele cu oastea sa: „Duminecă se va înfățișa la dejun!”⁹⁰, ceea ce vizirul n-a vrut să creadă nici acum, tăind capul trimisului.

⁸³ *Ibidem*, p. 342—347, 581—586; J. Wimmer, *Historia piechoty polskiej*, p. 254; J. Stoye, *op. cit.*, p. 204, 213—216; Fr. Kluczycki, *König Johann III. vor Wien*, p. 44—58. Oastea polonă a înaintat în medie 26 km. pe zi (M. Siuchniński, S. Kobylinski, *Ilustratouna kronika polaków*, Varșovia, 1971, p. 87).

⁸⁴ *Acta historica*, VI, p. 586. Cf. și Camillo Contarini, *op. cit.*, p. 173—174.

⁸⁵ J. Wimmer, *loc. cit.*; *Historia Polski*, I², p. 710. După Camillo Contarini, *loc. cit.*, 79.000 de oameni.

⁸⁶ *Acta historica*, VI, p. 349, 356—363, 588—589.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 360.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 585.

⁸⁹ Textul jurnalului lui N. Diakowski, la I. I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, p. 67—71.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 71. Duminecă 12 septembrie 1683 a fost într-adevăr ziua bătăliei hotărîtoare de lîngă Viena.

Episodul a avut loc, foarte probabil, la 4 septembrie 1683, cînd J. Sobieski sosit lîngă podul de la Tulln, scria reginei — desigur pe baza informației călărașului moldovean — că „turcii și ungurii (lui Emeric Tököly — C.R.) ignoră cu totul că sîntem aici, nîcicum nu vor să o creadă, ceea ce e foarte bine pentru noi”⁹¹.

Între 9—11 septembrie 1683, conform ordinului de luptă dat de Jan Sobieski în noaptea de 3/4 septembrie⁹², trupele polono-imperiale s-au deplasat în bună rînduială⁹³, de la Tulln spre Kahlenberg, peste înălțimile împădurite — Wiener Walt —⁹⁴, urmînd după obiceiul vremii ordinea de bătaie: avangarda — trupele principilor electori sub conducerea lui Carol de Lorena —, care va forma flancul stîng, dinspre Dunăre, centrul — unitățile imperiale sub ascultarea principelui von Waldeck —, și ariergarda — trupele polone destinate flancului drept, socotit cel mai amenințat, din pricina tătarilor, aflați înainte, la aripa stîngă a trupelor otomane⁹⁵. În seara de 11 septembrie o bună parte a trupelor creștine se afla pe înălțimea Kahlenberg, avînd în față tabloul magnific al taberei turcești, o pădure uriașă de corturi turcești, de care le despărțea un teren în pantă, acoperit cu vii în partea stîngă, spre Dunăre, de ripi și viroage în rest⁹⁶, care continua cu șesul Vienei. Pe acest teren, a doua zi, duminică 12 septembrie 1683, s-au înfruntat cele două imperii, al Occidentului și al Orientului⁹⁷, în ceea ce am putea denumi, la rîndul nostru, o adevărată „bătălie a națiunilor” *avant la lettre*⁹⁸.

După patru zile de frămîntări, neștiind pe unde vor veni oștile polono-imperiale⁹⁹, în sfîrșit, în zorii zilei de 12 septembrie, marele vizir Kara Mustafa pașa și-a rînduit oastea: la aripa dreaptă, spre Dunăre, trupele lui Kara Mustafa pașa de Diarbekir, ale lui Deli Bekir pașa, ale seraskerului Kogia Arnavut Ibrahim pașa și Binamaz Halil pașa, ale unor beilerbei și sangeacbei, iar dincolo de un braț al Dunării, pe o insulă, au rîmas trupele domnilor Țării Românești și Moldovei, așezate aici încă de la 10 septembrie, în locul celor ale beilerbeiului de Bosnia¹⁰⁰. La centru, „spre aripa stîngă a polonilor”¹⁰¹, se aflau marele vizir cu silahtarii și spahii, avînd înainte pe ieniceri, iar la aripa stîngă, beilerbeiul de Damasc, vizirul Abaza Șari Hüseyin pașa, hanul tătarilor și o seamă de beilerbei și sangeacbei¹⁰². Așadar, trupele domnilor români, Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca, au fost desigur în mod intenționat

⁹¹ *Acta historica*, VI, p. 347.

⁹² *Ibidem*, p. 333—335.

⁹³ *Ibidem*, p. 366; cf. și p. 588—589.

⁹⁴ Ph. Dupont, *Mémoires pour servir a l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom*, p. 129, 134.

⁹⁵ Cf. *Das Kriegsjahr 1683 nach Acten und anderen autentischen Quellen...*, Viena, 1883, p. 231—240, hărțile anexă III—IV; Fr. Kluczycki, *König Johann III vor Wien*, p. 58—63; J. Stoye, *op. cit.*, p. 249—255; *Historia Polski*, I², p. 710.

⁹⁶ *Acta historica*, VI, p. 371—375.

⁹⁷ După expresia lui Ph. Dupont, *op. cit.*, p. 135, inginer de artilerie în oastea polonă.

⁹⁸ În ambele tabere au participat trupe din trei continente: *Europa, Asia și Africa*.

⁹⁹ *Istoriile lui Alexandru Mavrocordat dragoman al Porții otomane 1682—1687*, în Hurmuzaki, *Documente*, XIII², București, 1914, p. 12.

¹⁰⁰ Jurnalul asediului Vienei al lui Kazaz-Zade Ahmed Aga (M. Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 881, 882. R. F. Kreutel, *Kara Mustafa vor Wien*, p. 107).

¹⁰¹ *Istoriile lui Alexandru Mavrocordat*, p. 13.

¹⁰² M. Guboglu, *op. cit.*, p. 882—883. Tunurile mari au fost așezate între unități.

așezate de turci, în preajma luptei hotărâtoare, într-o poziție izolată, relativ departe de centrul bătăliei, în partea opusă direcției de înaintare a oștii polone, marele vizir temându-se probabil ca ele să nu treacă de partea armatelor creștine¹⁰³. Dealtfel, *nici o mărturie contemporană nu înregistrează participarea lor la bătălia din 12 septembrie 1683*¹⁰⁴.

În schimb „steagurile românești” din oastea lui J. Sobieski, alături de restul călărimii polone, înaintează încă din seara de 11 septembrie spre localitatea Weidlingbach, ocupînd poziții de luptă pe înălțime, la flancul drept. În zori, după începutul bătăliei — la ora 4, în flancul stîng al armatei creștine —, trupele polone se împart în trei coloane. La stînga, cea a hatmanului de cîmp M. Sieniawski, în dreptul înălțimii Dreimarkstein, la centru regele J. Sobieski, pe înălțimea Grünberg, și la dreapta marele hatman S. Jabłonowski pe colina Rosskopf. „Steagurile românești” erau plasate între unitățile de husari și paștiri, unele—cele aflate sub comanda unor mari dregători, ca Michal Zbrożek, strajnicul armatei, sau Ștefan Bidziński, strajnicul coroanei — fiind menționate nominal în coloana hatmanului Jabłonowski¹⁰⁵.

După lupte și hărțuiri care durează pînă spre prînz, coloanele polone coboară în ordine spre centrul și flancul stîng al trupelor turcești, respingînd atacurile tătarilor. La flancul drept al turcilor, Ibrahim pașa de Buda cedează în fața oștilor imperiale, urmat curînd la flancul stîng de hanul tătarilor¹⁰⁶. Între timp, în jurul orei 18, regele Jan Sobieski dă ordinul de șarjă întregii călărimii polone, care se întindea între înălțimile Schafberg și Gallitzinberg. „Toate corpurile porniră în același timp”¹⁰⁷. Husarii, paștirii și călărima românească, aproape 15.000 de călăreți, conduși chiar de rege, șarjează impetuos, nimicînd aripa stîngă și centrul trupelor otomane, unde doar ienicerii s-au apărat pînă la ultimul om, provocînd pierderi oastei regale¹⁰⁸. Relatările vremii menționează în acest moment al bătăliei alături de poloni „călărima ușoară” (*Cavali leggieri*)¹⁰⁹, și probabil acum a căzut în luptă și Gh. Hasdeu, în fruntea unui steag românesc. Este momentul culminant al mării bătălii. Efectul produs de șarja oștii regale a fost impresionant. Un martor din tabăra otomană o descrie astfel: „*Ca un torent de smoală și catran s-au scurs ca niște valuri dinspre munte în vale. Tot ce era în fața acestui torent era călcat, strivit și incendiat. Și așa a atacat oastea musulmană din două*

¹⁰³ Alături de domniile români a rămas și Hasan pașa, visterul marelui vizir. Trupele transilvanece aflau la Győr (Raab) (*Istoriile lui Alexandru Mavrocordat*, loc. cit.), principala Transilvaniei Mihail Apafi, care declarase la începutul asediului că Viena nu va fi cucerită, fiind drept urmare îndepărtat de către marele vizir din tabăra asediatoare (M. Guboglu, *op. cit.*, p. 862).

¹⁰⁴ Ca atare, afirmațiile fanteziste, ulterioare, despre o presupusă trimitere a trupelor domnilor români împotriva polonilor, la sfîrșitul luptei (V. Zaborovschi, *Politica externă a celor trei principate*, p. 40), n-au nici un temei documentar. Dealtfel, aripa dreaptă a trupelor otomane, dinspre Dunăre, a cedat cea dintîi, și odată cu ea s-au retras desigur, și domniile Țării Românești și Moldovei.

¹⁰⁵ T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, II, Cracovia, 1912, p. 520; *Das Kriegsjahr 1683*, p. 235.

¹⁰⁶ *Istoriile lui Alexandru Mavrocordat*, loc. cit.

¹⁰⁷ Ph. Dupont, *Mémoires*, p. 137.

¹⁰⁸ *Acta historica*, VI, p. 378.

¹⁰⁹ <Gio. Battista Chiarello>, *Historia degl'avvenimenti dell'armi imperiali contro ribelli et ottomani*, Veneția, 1688, p. 74.

părți...”¹¹⁰. Înfringerea și deruta acesteia au fost complete. Marele vizir Kara Mustafa a fugit spre Győr și întreaga tabără turcească, plină de nenumărate bogății, ca și steagul profetului, au căzut în mina învingătorilor¹¹¹. În aceeași seară bătălia pentru Viena era cîștigată și orașul împăratesc eliberat¹¹².

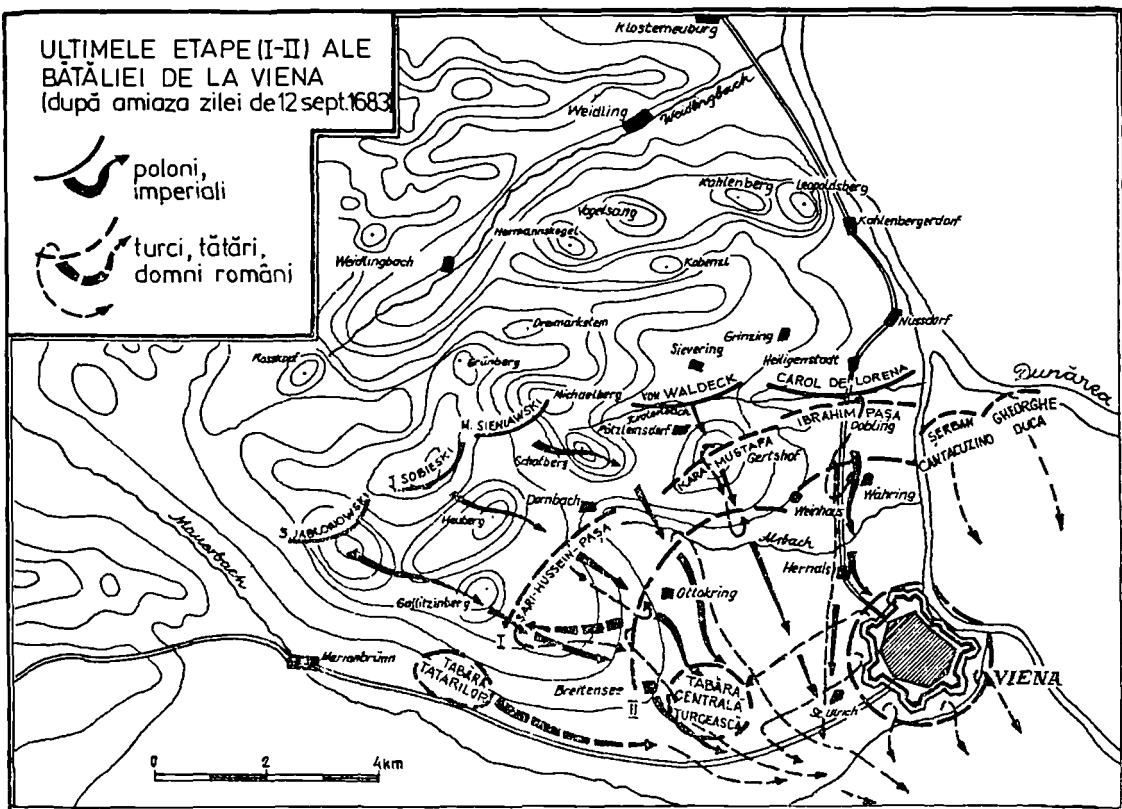

Fig. 2 : Harta dispunerii oștilor în bătălia de la Viena, din 12 septembrie 1683.

¹¹⁰ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 883. Cf. și *Cronici turcești privind țările române*, II, cd. M. Guboglu, București, 1974, p. 361.

¹¹¹ *Acta historica*, VI, p. 376–378, 383–384, 591–595, 621–622; Ph. Dupont, *op. cit.*, p. 135–138.

¹¹² Pentru reconstituirea bătăliei de la Viena, din 12 septembrie 1683, cf. J. Wimmer, *Wyprawa wiedeńska 1683 r.* (Expediția de la Viena din anul 1683), Varșovia, 1957; idem, *Historia piechoty polskiej*, p. 255–257; *Zarys dziejów wojskowości polskiej*, II, p. 126–130; J. Stoye, *The Siege of Vienna*, p. 258–264; *Das Kriegsjahr 1683*, p. 249–261; Fr. Kluczycki, *König Johann III. vor Wien*, p. 63–77; J.-B. Morton, *Sobieski roi de Pologne 1629–1696*, Paris, 1933, p. 210–219; R. Lorenz, *Turkenjahr 1683*, Viena-Leipzig, 1933, p. 237–245. Cf. și *Acta historica*, VI, p. 591–595, 621–622; Ph. Dupont, *op. cit.*, p. 135–138; 279–280 și pl. III; R. F. Kreutel, *op. cit.*, p. 106–111; *Les mémoires de Jean-Chryostome Pasek Gentilhomme Polonais (1656–1688)*, Paris, (1922), p. 306–308; P. Vaelckeren, *Vienne assiégée par les turcs et délivrée par les chrétiens. Journal du siège de Vienne*, Bruxelles, 1684, p. 177–188; J. B. de Rocoles, *Vienne Deux-fois assiégée par les Turcs...*, Leyda, 1684, p. 318 și urm.; Casimir Freschot B., *Ideea generală del regno d'Ungheria...*, Veneția, 1684, p. 294–308; Camillo Contarini, *op. cit.*, p. 183 și urm.

„Atît era mulțimea turcilor și cu atîta frică fugiau — scrie un alt martor ocular, încît dacă i-ar fi urmărit vreo cinci, șase mii de dușmani, le-ar fi făcut mare nenorocire și mulți s-ar fi înecat în rîu Sfet”¹¹³. Dar Sobieski nu i-a urmărit¹¹⁴, deși pierderile sale erau relativ scăzute¹¹⁵, dînd inamicului posibilitatea să organizeze noi rezistențe, și chiar să dea două bătălii la Parkany — Gran (Strigoniu) la 7 și 9 octombrie 1683¹¹⁶, cea dintîi constituind chiar o victorie pentru trupele otomane, în care însuși regele J. Sobieski era să-și piardă viața¹¹⁷. La aceste lupte participă și călărimea românească, jurnalul de campanie al lui Jacob Sobieski, fiul regelui, menționînd cu prilejul primei bătălii de la Parkany numele lui Makolský, rotmistru unui steag românesc¹¹⁸.

Bătălia pentru Viena a avut un imens răsunet în întreaga Europă, asemănător cu cel al luptei de la Lepanto¹¹⁹. Papa Inocențiu al XI-lea i-a acordat lui Sobieski titlul de „Apărător al credinței” (*Defensor della Fede*)¹²⁰ și chiar în îndepărtata Portugalia regele polon era cunoscut în 1683 „ca unul din cei mai mari căpitani ai secolului și în particular în războaiele contra turcilor”, victoria de la Viena fiind mult apreciată aici¹²¹. Pe bună dreptate, Sobieski evidențiază „serviciul pe care l-am făcut împăratului și întregii creștinătăți”¹²², dar să nu uităm că din oastea polonă care a contribuit la eliberarea Vienei au făcut parte și

¹¹³ *Istoriile lui Alexandru Mavrocordat*, loc. cit.

¹¹⁴ Pentru motivarea acestei hotărîri, cf. scrisoarea sa din 13 septembrie 1683 (*Acta historica*, VI, p. 378). Sobieski credea că ar fi fost în total 300.000 (!) de turci, fără tătari, dar a doua zi vorbește de 180.000 de inamici (p. 387). În general, relatările vremii prezintă efective turcești exagerate (296.000, la Gio. Battista Chiarello, *op. cit.*, p. 27; 168.000, la P. Vaelckeren, *op. cit.*, p. 159—167 etc.), ca dealtfel și istoriografia problemei (170.000, la I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 95 etc.). Exagerări în minus (28.000), la J. Stoye, *op. cit.*, p. 257.

¹¹⁵ În bătălia din 12 septembrie 1683 din oastea lui Sobieski au căzut circa 1300 de oameni (5%), pierderile în întreaga campanie fiind de circa 2500 de oameni (J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, p. 209—210; Ph. Dupont, *op. cit.*, p. 140.

¹¹⁶ J. Woliński, *Parkany (7 i 9 października 1683 r.)* (Parkany (7 și 9 octombrie 1683), în *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego* (Din istoria războiului și a politicii în epoca lui Jan Sobieski), Varșovia, 1960; Fr. Kluczycki, *op. cit.*, p. 91—98; *Zarys dziejów wojskowości polskiej*, II, p. 130—132; *Das Kriegsjahr 1683*, p. 282—283 și tabelul VI; *Acta historica*, VI, p. 450—459; *Les mémoires de Jean-Chrysostome Pasek*, p. 315—317; *Istoriile lui Alexandru Mavrocordat*, p. 15.

¹¹⁷ *Acta historica*, VI, p. 450—454.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 625.

¹¹⁹ J. P. Spielman, *Leopold I*, p. 111.

¹²⁰ *Lettere militari*, p. 76.

¹²¹ Ferrand Luis de Almeida, *Le Portugal et la bataille de Vienne (1683)*, în „Ante-murale”, Roma, Londra, XI (1967), p. 179, 180—182.

¹²² *Acta historica*, VI, p. 459. Un nobil polon afirma chiar că: „Poloni sunt genitores Germaniae” (*Les mémoires de Jean-Chrysostome Pasek*, p. 309).

steagurile românești de călărimă ușoară, calitățile militare ale călăreților români fiind mult apreciate pe plan european în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor ¹²³.

„LES DRAPEAUX ROUMAINS” DE L’ARMÉE DE JEAN SOBIESKI
PENDANT LA CAMPAGNE POUR LA LIBÉRATION DE VIENNE
(1683) D’APRÈS UNE NOUVELLE SOURCE POLONAISE

RÉSUMÉ

Si l’historiographie roumaine et celle étrangère ont souligné à maintes reprises les actions en faveur des chrétiens entreprises par les princes de Valachie et de Moldavie, Șerban Cantacuzène et Gheorghe Duca (1683), la participation effective, du point de vue militaire, des soldats roumains de l’armée du roi de Pologne Jean Sobieski à la libération de Vienne, à la bataille décisive du 12 septembre 1683, aux deux combats de Parkany (7,9 octobre 1683) n’est rappelée que par l’historiographie militaire polonaise, étant jusqu’à présent complètement inconnue à la littérature historique roumaine et allemande. Partant des sources officielles polonaises, dont certaines inédites, concernant le comportement de l’armée polonaise discuté dans le Séime général de Varsovie, en vue de la „Sainte Guerre” de 1683, la présente étude relève la participation des „drapeau roumains” (unités roumaines) pendant la campagne de Vienne, ceux-ci représentant 13% de l’effectif de la cavalerie de J. Sobieski et constituant en même temps l’unique cavalerie légère de celle-ci. Ces unités roumaines n’étaient pas une catégorie occasionnelle de mercenaires, mais, à partir de 1648, faisaient partie de la structure organique de l’armée polonaise sous la dénomination de „cavalerie légère”, constituant même un „type roumain” de cavalerie, possédant un armement et une tactique militaire spécifiques, qui, vers la fin de XVIIe siècle, a remplacé presque définitivement, la cavalerie légère cosaque de l’armée polonaise et c’est maintenue jusqu’au siècle suivant autant dans le cadre de celle-ci que parfois dans celle lituanienne. Des soldats roumains figuraient également dans „l’unité roumaine” de cavalerie ainsi que dans deux compagnies de „janissaires” de la garde royale de J. Sobieski, qui ont près part également à la campagne de Vienne. L’étude vise à établir les effectifs et la composition de l’armée polonaise destinés à la guerre antiottomane de 1683, dont faisaient partie également les „unités roumaines”, présentant également une liste inédite de celles-ci, se trouvant à Cracovie, et qui contient les noms des commandants, dont de grands dignitaires polonais et les effectifs des unités, relevant que finalement, à la campagne de Vienne ont participé 31 unités de cavalerie légère roumaine, comptant 2422 hommes, aux côtés de la cavalerie lourde des hussards et de celle semi-lourde des panzer.

¹²³ În a doua jumătate a secolului XVII, nunțiul Cefali îi considera „foarte viteji” (K. Górski, *Historia jazdy polskiej*, p. 106); la 1687 moldovenii erau socotiți : „mai buni oșteni decât plugarii” (N. Iorga, *O descriere olandeză a Principatelor (1687)*, în „Revista istorică”, XI (1925), p. 43), iar regele Poloniei, August de Saxonia, urmașul lui J. Sobieski, prefera vădit companiile românești de călărimă ușoară (G. Pherekide, *Notiță istorică*, în „Convorbiri literare”, XXX (1896), nr. 2, p. 268–269).

La marche de l'armée polonaise du camp de Cracovie vers Vienne (août-septembre 1683), la présentation de deux „épisodes roumains” (avec la participation de Roumains) moins connus, de l'époque de celui-ci, les préparatifs polono-impériaux et ottomans pour la bataille décisive, étant souligné que les troupes de Șerban Cantacuzène et Gheorghe Duca ont été écartées deux jours avant celle-ci du principal champ de lutte, ne participant donc pas au combat, constituent les éléments suivants de l'étude. En conclusion, on reconstitue dans ses grandes lignes, la bataille décisive du 12 septembre 1683, qui a conduit à la libération de Vienne assiégée, étant souligné la participation à celle-ci des unités roumaines de cavalerie de l'armée de J. Sobieski, la contribution roumaine à cet important acte étant donc plus importante que celle connue en général jusqu'à ce jour par l'historiographie européenne du problème.

ASEDIUL VIENEI DIN 1683 ÎN CONȘTIINȚA SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE XVII ȘI XVIII

DE

CONSTANTIN ȘERBAN

Asediul Vienei din 1683 și mai ales zdrobitoarea înfringere a oștilor otomane conduse de marele vizir Kara Mustafa, care au încercat să cucerască capitala Imperiului Habsburgic a fost un eveniment de cea mai mare însemnătate pentru contemporanii din acea vreme, nu numai de pe continentul european dar și pe celelalte continente ca Africa, Asia și America ținând seama că ecoul lui pătrunsese în conștiința acestora prin intermediul corespondenței diplomatice și particulare, prin ziarele epocii dar mai ales prin broșurile imprimare chiar din acelaș an în diferite limbi de mare circulație.¹ Și pentru faptul că la această confruntare între cele două mari imperii au luat parte și unități militare din țările române, alături de oastea otomană — în cadrul obligațiilor pe care principii din Țara Românească, Moldova și Transilvania le aveau față de Înalta Poartă² — era și firesc ca acest eveniment să fi avut un mare răsunet în conștiința societății românești la sfârșitul secolului al XVII-lea amplificat la proporții nebănuite în secolul al XVIII-lea. În acest sens ne stau mărturie în primul rînd corespondența lui Șerban Cantacuzino (1678—1688) și Constantin Brîncoveanu (1688—1714) domni ai Țării Românești, a lui Mihai I Apafi (1661—1690), principele Transilvaniei și a lui Gheorghe Duca (1678—1683), domnul Moldovei³, apoi cunoscuta sinteză privind *Istoria Imperiului otoman* scrisă de Dimitrie Cantemir, fostul domn al Moldovei (1710—1711)⁴ precum și multele

¹ H. Kapdebo, *Bibliographie zur Geschichte der beiden Türkenbelagerung Wien's 1529 und 1683*, Wien, 1876, p. 41—132; s-au înregistrat atunci 341 titluri privind această temă; W. Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerung Wien's 1529 und 1683*, Graz, Köln, 1955, p. 60—408; s-au înscris atunci 2547 lucrări privind această temă, așadar de 8 ori mai multe în timp de numai 79 ani.

² Vezi I. Grămadă, *Die Rumänen bei der Belagerung Wien's im Jahre 1683*, Bukarest, 1915, 62 p.; V. Zaborovschî, *Politica externă a celor trei țări românești Țara Românească, Transilvania și Moldova de la asediul Vienei 1683 pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și venirea la tron a lui Constantin Brîncoveanu 1688*, București, 1925, 151 p.

³ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1939, vol. XI, p. 193—482 (anii 1683—1690).

⁴ D. Cantemir, *Istoria imperiului otoman, creșterea și decăderea lui*, București, 1876; lucrarea a fost scrisă în anii 1714—1716.

însemnări ale contemporanilor păstrate pe filele unor manuscrise și cărți vechi ⁵; în fine relatările unor cronicari din cele trei țări românești din secolul al XVIII-lea ⁶.

În acest sens una din cele mai vechi și mai semnificative adnotări s-a păstrat pe un manuscris latin din secolul al XIV-lea ⁷ aparținând stolnicului Constantin Cantacuzino, reputat om politic și diplomat de valoare europeană, care în anii 1688—1714 a îndeplinit funcția de șef al cancelariei domnești în Țara Românească pe timpul domniei nepotului său Constantin Brîncoveanu ⁸, avînd următorul conținut: „Ciastă carte veche și grea este adusă de oștenii noștrii ce au oștit cu turcii la Beciu, dintr-acolo luată, mergînd la anul de la spășenia lumii 1683, mesișea mai, cîndu creștinătatea au bătut puterea turcească și i-au gonit cu mare rușine de-acolo, luîndu-le și toată avuția și armele, cap oștirilor tuturor creștinilor fiind Ioan al treilea craiul leșese din rodul Sobiștilor și Carol duce de Lotharinghiei ce era și cumnat, fiind prea înălțatul Francisc dîntii împărat al romanului iar a turcilor era vizirul Cara Mustafa iar împărat era (fiul) sultanului Ibrahim” ⁹.

Desigur că la vremea respectivă la curtea domnească din București sau la cea din Tirgoviște amănunțele privind desfășurarea asediului Vienei de către otomani și mai ales înfrîngerea acestora de către oștile aliate austro-polone, obținute de la ostașii și superiorii lor care luaseră parte efectivă la această campanie, au fost destul de suficiente pentru a-i convinge pe deplin pe Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești și principalul său colaborator, marele spătar Constantin Brîncoveanu, nepot de soră totodată, de adevăratele proporții ale dezastrului suferit de armata Înaltei Porți condusă de marele vizir Kara Mustafa. Drept urmare se știe că de îndată și în anii următori avea să se desfășoare o vie activitate diplomatică inițiată de domnul Țării Românești între București și alte capitale europene ca de ex. Viena, Varșovia, Moscova, Veneția, Constantinopol, în scopul reasezării unei apropieri cit mai mari față de statele din Liga sfîntă și la ajungerea la un consens cu acestea pentru trecerea fățișă, la momentul oportun, de partea adversarilor Înaltei Porți. ¹⁰

În contextul acestui climat nou politic a fost cunoscută în Țara Românească în traducere greacă făcută de învățatul Ieremia Căcavela, o broșură tipărită la Veneția în 1683 în limba italiană intitulată: *Raggualia storico della guerra tra l'armi cesarea e ottomane dal principio delle*

⁵ Bibl. Acad. ms. 296 f. 31 v „Să-s știe de cînd au mers Duca vodă cu turcii la Beciu și i-au bătut nemșii leat 7189 (gresit în loc de 7191); I. Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, 340 p.

⁶ Johann, Filstich, *Încercare de istorie românească*, București, 1979, p. 211; lucrarea a fost scrisă în 1728—1729.

⁷ Bibl. Acad. ms. latin 2, in folio, 271 p. (445 × 320 cm.), Guiliemus Durantus, *Rationale divinorum officiorum*;

⁸ Constantin Șerban, *Constantin Cantacuzino (1640—1716)*, în vol. *Diplomați iluștri*, II, București, 1970, p. 69—114; C. Dima Drăgan, L. Bacăru, *Constantin Cantacuzino*, București, 1971, 336 p.; V. Căndea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, 179 p.

⁹ Bibl. Acad. ms. latin 2 f.1r; vezi și Al. Ciorănescu, *Un manuscris latin adus de la asediul Vienei în Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, în „Cercetări literare”, I, 1934, p. 120.

¹⁰ M. Malița, *Negocierile unui principe român după asediul Vienei (1683—1688)*, în „Revista română de studii internaționale”, 4/1974, p. 344—353; vezi și V. Zaborovschi, *ap. cit.*, p. 57—65, 75—103, 112—116, 127—142.

ribellione degl' Ungaria fino l'anno corrente (Înștiințare istorică despre războiul dintre armata imperială și cea otomană de la începutul războaielor Ungariei pînă la sfîrșitul anului curent 1683). Traducerea fusese făcută la îndemnul și cererea marelui spătar Constantin Brîncoveanu,¹¹ așa cum rezultă și din notița aflată pe una din copii aparținînd papei Necula („a lui Constantin Brîncoveanu vel spătar scoasă de Jeremia Cacavela dascălul și egummenul Plavicenilor dupe limba frîncească pe limba grecească și scrisă de popa Necula, la noiembrie 1 leat 1686”).¹²

Din introducerea anexată la acest „raport” despre asediul renumitei cetăți Viena de către otomanii cei nelegiuți și înșelători¹³ cum a caracterizat traducătorul conținutul broșurei italiene, rezultă că unii „împărați creștini nemaiputînd îndura tirania cea turcească graoaznică și diabolică” au ridicat armele pentru „a zdrobi capul veninos al tiranilor agarieni (adică otomani); iar acum „orgoliosul stăpîn zace la pămînt sub ghiarele creștinilor și este gata să-și dea duhul” Totodată se mai arată că Șerban Cantacuzino, căruia de fapt îi era închinată această traducere grecească, „domnitor peste o țară mică” și „de origină imperială” este gata să „urmeze exemplul strămoșilor săi” pentru a-i apăra pe creștini, deoarece „sărmanii greci ajunși în stare de robie așteaptă de la el eliberarea lor”.¹³

Ce cuprindea în sine această traducere grecească a lui Jeremia Cacavela despre asediul Vienei? Mai întii o amplă expunere analitică asupra relațiilor politice și militare dintre Înalta Poartă și Imperiul habsburgic și unele state europene între anii 1660—1683, urmată de o prezentare a principalelor cauze care au determinat deteriorarea păcii dintre cele două imperii începînd cu răscoala antiaustriacă a lui Emeric Tököly, principele Ungariei, numit de otomani în această funcție numai pentru a dobîndi pe calea armelor teritoriile din nordul Ungariei pînă atunci stăpînite de Casa de Habsburg. În continuare se arată cum a fost constituită alianța austro-polonă la care aveau să adere ulterior și alte state europene, ca de ex. Veneția, Saxonia, Rusia, etc.¹⁴

De un interes deosebit sînt apoi amănuntele relativ la pregătirile de război ale principalilor beligeranți, otomanii și austriecii, la clauzele secrete ale unui tratat semnat de Emeric Tököly în 8 puncte prin care acesta se declara vasal Înaltei Porți,¹⁵ precum și relatarea zi de zi a desfășurării ostilităților austro-otomane începînd cu 1 mai 1683 și încheind cu sfîrșitul lunii octombrie același an, cînd de fapt urma în toată amploarea campania austriacă în Ungaria. Aceste ostilități sînt consemnate mai pe larg în sensul că expunerea cuprinde date privind efectivele principalilor beligeranți (de ex. otomanii ar fi avut 241300 ostași iar austriecii dispuneau inițial numai de populația Vienei și un corp de armată de numai 34000 ostași),¹⁶ inclusiv armamentul de care

¹¹ A. Camariano Cioranu, *Jeremia Cacavela et ses relations avec les Principautés roumaines*, în „Revue des études du sud-est européen”, 1—2/1965, p. 165—190.

¹² J. Cacavela, *The siege of Vienna by the Turks in 1683 translated from an italian work published anonymus in the year of the siege by... F. H. Marshall*, Cambridge, 1925, p. 179.

¹³ *Idem*, p. 3—5.

¹⁴ J. Cacavela, *op. cit.*, p. 5—21.

¹⁵ *Idem*, p. 22—25.

¹⁶ *Idem*, p. 26—53.

dispuneau aceștia de ex. arme de foc (piese de artilerie grea și ușoară, puști, arcebuze), arme albe (arcuri cu săgeată).¹⁷ Printre altele sînt incluse date relativ la modul cum otomanii bombardau orașul, cum minau zidurile pe de o parte iar pe de alta cum asediații sub comanda generalului Ernst Rudiger von Starhemberg efectuau incursiuni zi și noapte în tabăra otomană pentru a captura provizii (vite, cai, cereale) și prizonieri.¹⁸ Se dau deasemenea știri privind legăturile secrete pe care le-au întreținut asediații cu armata polonă a lui J. Sobieski. În text este inclusă deasemenea o scrisoare a lui Emeric Tököly din 9 august 1683 adresată marelui vizir Kara Mustafa, capturată de agenți austrieci, privind operațiile militare la care luase parte pînă atunci.

Un loc important în manuscris îl ocupă descrierea atacului armatelor aliate împotriva lagărului otoman din jurul Vienei din ziua de 12 septembrie, care avea să pună capăt asediului și să elibereze pe cei asediați; autorul anonim include în expunerea sa date privind prada de război capturată de eliberatori ca de ex. 40 catapulte, 5000 muschete pentru ieniceri¹⁹, 10000 spade, 18000 grenade de mînă, 18000 proiectile de tun etc, precum și știri despre ecoul pe care l-a cunoscut victoria trupelor aliate în Italia la Venetia și Roma. Expunerea se încheie cu o profecție făcută de autor lui Leopold I, împăratul Austriei potrivit căreia prin fapte de vitejie acesta urma să zdrobească într-un viitor apropiat pe toți dușmanii săi inclusiv pe otomani²⁰.

Traducerea lui J. Cacavela a cunoscut un deosebit succes la vremea respectivă ea fiind copiată în zeci de exemplare răspindite apoi în întreaga Europă menite să răspîndească mai ales în țările aflate sub dominația sau stăpînire otomană (Grecia, Bulgaria, Serbia, Croația, etc.) ideea sfîrșitului invincibilității puterii otomane și să anunțe apropiata eliberare a popoarelor din sud-estul continentului nostru de asupra Înaltei Porți și chiar restaurarea într-o formă nouă a fostului Imperiu de pe malurile Bosforului sub conducerea lui Șerban Cantacuzino, descendent al vechilor împărați ai Bizanțului. În anii în care oștile otomane, izgonite de la Viena, se apărau cu îndirjire în Ungaria făcînd cu greu față armatei austriace conduse de ducele de Lorena, care obținuse victoria de la Buda (1686) și Mohaci (1687)²¹, se redacta o cronică a Țării Românești de către Stoica Ludescu, fost vornic de Tirgoviște, omul de casă al Cantacuzinilor, cuprinzînd printre altele și o serie de date privind asediul Vienei și anume că la campania otomană au participat și domnii din cele trei Țări românești cu oastea lor, că la Viena otomanii au înconjurat orașul și au început bombardarea acestuia („neîncetînd nici ziua, nici noaptea“), că tătarii care-i însoțeau pe otomani au efectuat raiduri de pradă în interiorul Austriei („au tot prădat și au robit și au ars toate orașele și satele ce le-au ieșit înainte“), că după 63 de zile au sosit în ajutorul asediaților din Viena oștile austriace și polone („la 12 septembrie deteră război mare cu turcii și tătarii la Beci și bătură 7 ceasuri și cînd fu în deseară, neputînd nimic

¹⁷ *Idem*, p. 51.

¹⁸ *Idem*, p. 81—83, 97—99; despre rechetetele lăminose folosite de asediați p. 101.

¹⁹ J. Cacavela, *op. cit.*, p. 138—140.

²⁰ *Idem*, p. 173—174.

²¹ I. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, III, Paris, 1844, p. 211—216.

turcii să folosească, numaidecît cu mare frică dederă dosul și începură a fugi cu mare frică numai călări cu trupurile iar avuția lor, cu corturile lor, cu tunuri, cu zaharele, toate au rămas acolo pe seama nemților... de au fost izbînda creștinilor iar turcii ciți au scăpat de acolo fugiră, cu mare rușine”), obținînd o victorie fără precedent contra Înaltei Porți²². Această cronică avea să fie răspîdită în mai multe copii în celelalte țări românești în secolul următor. Așa de ex. una din ele copiată în 1725 de Florea Donie a aparținut unei familii de negustori din tîrgul Ciuc, în Transilvania, anume Dumitru din Dumitru Brătășan²³; în schimb o alta care inițial se spune că a aparținut lui Constantin Brîncoveanu pe cînd era mare dregător s-a aflat în 1732 în Moldova în posesia boierului Iordache Balș.²⁴ În felul acesta știrile despre asediul Vienei din 1683 au circulat după patru decenii în prima jumătate a secolului al XVIII-lea atît în Transilvania cît și în Moldova prin intermediul acestei cronici muntene în medii sociale diferite, într-un mediu urban din ambianța unei familii de negustori și într-unul rural din ambianța unei familii boierești. Dar nu numai atît. În amintirea contemporanilor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea din țările române lupta antiotomană declanșată în cadrul unui mare război european, la care participaseră mai multe state în frunte cu Austria, Polonia Rusia și Veneția era încă vie, mulți dintre participanți la această conflagrație din părțile centrale și sud-est ale continentului nostru aflîndu-se încă în viață; mulți își mai aminteau de încheierea păcii generale după 18 ani de lupte²⁵, pacea de la Carlovitz. Un cronicar muntean anonim, a considerat această pace drept un moment de izbăvire după mulți ani de suferință și amenințări pentru că de data aceasta încetau pentru o vreme expedițiile militare însoțite de jaf, distrugerii și masacre, luaseră sfîrșit zilele și nopțile petrecute în cea mai mare nesiguranță în timpul căroara fusesse nimicită fără milă populața nevinovată (femei, copii, bătrîni) „după întuneric vine și lumina — scria acesta — după întuneric soare adică după multe tulburări ce au avut turcii cu nemții în 18 ani cu multe osteneți și cu multe pagube de oameni și altele, iată și dorita pace”.²⁶ Din păcate această convingere avea să dureze foarte puțin pentru că războiul contra otomanilor a fost reluat de unii din foștii aliați din cadrul Ligii sfinte, după un deceniu dar pe teritoriul Principatelor române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea încheiat cînd cu victoria otomanilor prin pacea de la vadul Hușilor (1711) sau pacea de la Belgrad (1739) cînd cu a trupelor austriace prin pacea de la Pasarovitz (1718).

Un factor pozitiv totuși a fost realizat în sensul că însuflețit de ideea că puterea otomană putea suferi înfrîngerii epocale, poporul român va participa cu arma în mîină în aceste războaie alături atît de trupele austriace cît și de cele rusești prin unități de voluntari care s-au distins cu eroism în bătăliile cele mai importante.²⁷ Totodată în rîndul boierimii

²² *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, București, 1960, p. 178.

²³ Bibl. Acad. ms. 5022 f. 1—193 v.

²⁴ Bibl. Acad. ms. 940, f. 1—67.

²⁵ de fapt războiul nedeclarat între Austria și Imperiul otoman începuse în 1681.

²⁶ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, București, 1959, p. 102—103.

²⁷ *Istoria României*, III, București, 1964, p. 462—472.

cu idei liberale se crease un anumit curent de opinie pentru emanciparea Principatelor române pe calea unor măsuri menite să schimbe radical statutul internațional al acestora, de ex. memoriul boierilor munteni din 1736 care a fost dezbătut în negocierile de pace de la Nemirovo.

Noile evenimente internaționale petrecute pe teritoriul Principatelor române au încurajat apoi pe cronicarii munteni și moldoveni să cerceteze și mai îndeaproape felul cum în 1683 s-a desfășurat asediul Vienei, cercetări pe care aveau să le includă în opera lor. Așa de ex. Nicolae Costin arată în *Letopisețul Moldovei* privind anii 1662—1711 cum în 1683 sultanul Mehmed al IV-lea avea „gânduri înalte asupra creștinilor”, că „pre atunci turcii erau mari și tari cît lumea se cutremura”, și că „încotro se porneau nu era să nu biruiască”²⁸; despre marele vizir Kara Mustafa se afirma că era „om mîndru, lacon foarte” și că năzuia să cucerească Viena și statul austriac și Polonia și să transforme Principatele române în pașalicuri²⁹. Cronicarul Nicolae Costin era mai bine informat decît predecesorii săi deoarece el acorda o deosebită atenție negocierilor diplomatice întreprinse de ambasadorul Austriei la Constantinopol pentru evitarea războiului cu Înalta Poartă³⁰ precum și pregătirilor de război ale lui Gheorghe Duca, domnul Moldovei care și el a participat cu oști la asediul Vienei³¹. Deasemenea cronicarul mai afirmă că jafurile tătarilor în Austria, din timpul asediului, au fost fără precedent „care moarte și stricăciune și robie ca aceia nu se mai povestește să mai fi fost și altă dată ca atuncea de cîndu-i țara nemțească”.³² Spre deosebire de alți cronicari Nicolae Costin afirmă că asediul Vienei ar fi durat numai 40 de zile ceea ce nu corespunde realității. În schimb el aduce noi amănunte relativ la prada luată de oștile aliate după zdrobirea otomanilor, acestea fiind mult mai bogate „și corturile cum erau întinse și haznaua împărătească toată cu tunuri cu ierbării, cu totu ce au fost, le-au luate toate nemții”³³.

Dar dacă astfel de informații sînt mai rezumative în cronicile lui Nicolae Muste și A. Amiras³⁴, în comparație cu cele din cronica lui Nicolae Costin în schimb în *Letopitețul Moldovei* al hatmanului Ion Neculce (scris după 1733) astfel de informații devin și mai numeroase. Așa de ex. acesta arată că austriacii avînd știre că oștile marelui vizir Kara Mustafa intenționau inițial să cucerească cetatea Osijeg pe Drava (în text Enic) au luat măsuri s-o întărească pentru a rezista aprovizionînd-o cu trupe, provizii, și muniție; din aceste motive nemaiavînd șanse de cucerire marele vizir a schimbat direcția marșului său îndreptîndu-se spre Viena despre care aflase de la un prizonier că este complet nepregătită pentru a rezista vre-unui atac „iaste făr de nice o grijă, nici oastea, nice bucate nu au sosit, numai cei de locu în cetate. De va merge, prea lesne

²⁸ M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, II, București, 1872, p. 24.

²⁹ M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, II, București, 1872, p. 24—25.

³⁰ *Idem*, p. 25.

³¹ *Idem*, p. 25—26.

³² *Idem*, p. 28.

³³ *Idem*, p. 26.

³⁴ O deosebire se află între cronicile lui Nicolae Muste și A. Amiras pe de o parte și Nicolae Costin pe de alta și anume că în cronicile lor se afirmă că asediul Vienei a durat 60 zile, vezi D. Simonescu, *Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729*, (*Pseudo-Amiras*), București, 1975, p. 52.

o va dobîndi”³⁵. Deasemenea se mai arată că la 5 iulie otomanii au început să bombardeze Viena,³⁶ că la Viena se afla o garnizoană de 25000 ostași, și că cetatea a fost asediată de la 5 iulie pînă la 2 septembrie așa dar 60 de zile³⁷, că vienezii s-au apărat cu vitejie „din cetate să apăra bărbătește” și că aceștia au dat dovadă de mult eroism „și era în mare strînsoare cei din cetate, cit era în cumpănă de piere, neviindu-le agiutoriu nice de o parte” etc.³⁸

Tot în prima jumătate a secolului al XVIII-lea amintirea asediului Vienei din 1683 avea să fie evocată și în cronica lui Radu Popescu, istoriograful de la curtea lui N. Mavrocordat, domnul Țării Românești (cronică redactată în anii 1719—1720). Cronicarul muntean prezintă de data aceasta cadrul general al campaniei otomane conduse de marele vizir Kara Mustafa împotriva Austriei și desfășurarea asediului capitalei acesteia. Informațiile sale suplimentare pe care nu le mai întilnim la alți cronicari precedenți includ noi amănunte privind raidurile de jaf ale tătarilor, de ex. „iar pă tătari i-au slobozit în pradă cit au ajuns, cale de 3 zile, mai sus de Beci și mulțime dă oameni au tăiat și au robît, că era nemții neînvățați de a vedea robii, că șădea toți pen casele lor, pre carele găsindu-i tăea-i robii cumplit”³⁹. Se mai afirmă apoi cum Leopold I, împăratul Austriei a cerut ajutor grabnic de la J. Sobieski, regele Poloniei „și îndată s-au rădicat craiul (regele Poloniei) cu 30000 de leși, oaste aleasă și au venit de s-au împreunat cu oștile nemțești⁴⁰. În ceea ce privește durata asediului Vienei cronicarul Radu Popescu precizează că acesta ar fi fost de 63 zile⁴¹ iar despre bătălia din ziua de 12 septembrie 1683 afirmă că a ținut 5—6 ceasuri „ci dînd război tare în 5—6 ceasuri au biruit creștinii pă turci și au început a fugi și a lăsa toate cite au avut corturi, avuții, zaharele, dobitoace și altele, acolo au rămas și ieniceri în șanțuri, pre care găsindu-i oștile pă toți i-au omorît, ca pe niște dobitoace”⁴². De remarcat faptul că în timp ce cronica lui Nicolae Costin a circulat în Țara Românească în anii 1725—1730 într-o copie alcătuită de Stanciu erei⁴³, cronica lui Radu Popescu a circulat în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁴⁴.

În multe cronici muntene și moldovenesti se relatează despre uciderea marelui vizir Kara Mustafa la Belgrad în decembrie 1683 din ordinul sultanului Mehmed al IV-lea. Totuși cea mai amplă descriere a acestei execuții se află într-o cronică intitulată *Letopiseșul slovenilor Iliricului Misiei cei de sus și al Misiei de jos* a lui Gheorghe Brancovici, scrisă la curtea lui Șerban Cantacuzino așa dar spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, și care apoi a circulat în cele trei țări românești în secolul al XVIII-lea. Astfel această cronică a fost copiată în 1727 de Radu Lupes-

³⁵ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei, și o samă de cuvinte*, în *Opere*, București, 1982, p. 269.

³⁶ *Idem*, p. 269 vezi și notele critice

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Idem*, p. 270 vezi și notele critice „însă cei din cetate era în mare strîmtoare și neviindu-le di nicăieri agiutori, era în cumpănă de piere” o altă variantă.

³⁹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 178.

⁴⁰ *Idem*, p. 178—179.

⁴¹ *Idem*, p. 179.

⁴² *Idem*, p. 179.

⁴³ Bibl. Acad. ms. 37 f. 6—11 v.

⁴⁴ Bibl. Acad. ms. 121, p. 139—198 v.

cul logofăt de divan fiul lui Mihail ieromonahul din Țara Românească⁴⁵. Textul privind executarea lui Kara Mustafa este cam lung pentru a putea fi reprodus integral, de aceea vom include numai un fragment. În prima parte a acestui text cronicarul arată frământările ce au avut loc la Constantinopol în rindul ienicerilor și spahiilor în toamna anului 1683 după înfrângerea otomanilor la Viena, care cereau pedepsirea exemplară a marelui vizir, găsit vinovat de eșec. Sultanul refuzase inițial să dea curs acestei cereri dar sub amenințarea unei răscoale generale din capitala Imperiului a trebuit să cedeze și să trimită un emisar de al său la Belgrad, reședința de iarnă aleasă de marele vizir. Emisarul era un agă de ieniceri de la curtea imperială care trebuia să execute sentința. Sosirea trimisului sultanului la Belgrad n-a fost o surpriză pentru Kara Mustafa mai ales că trimisul imperial îi spusese că venise să se sfătuiască cu el și cu alți comandanți de arme pentru pregătirea viitoarei campanii contra austriecilor din primăvara anului 1684. Totuși printr-un firman al sultanului se poruncea marelui vizir să predea marea pecete a Imperiului care-i dădea dreptul de moarte asupra supușilor săi din armata ce o avea sub comandă. După unele ezitări acesta a depus în mîinile lui ieniceri-aga pecetea în fața tuturor marilor comandanți de arme. După aceea abia ieniceri-aga a prezentat marelui vizir al doilea firman prin care sultanul cerea capul acestuia să-i fie adus într-o pungă de frînghie roșie în care se afla și un găitan de mătase ce trebuia folosit la strangularea celui condamnat. „dupre aceea — scrie Gh. Brancovici — i-au arătat și alt firman intrucare la împăratul i-au fost cerut capul, lîngă aceasta găitanul de mătase încă i-au tinsu și o pungă de frînghie roșie întru carea au trebuit să ducă capul lui sultanului. Aga au întrebat de la dînsul va să mai zică ceva, iară el niinica altul n-au zis făr cît numai au zis : o scurtă.. și așa găitanul cel de mătase însuși el și l-au pus în grumași și s-au lăsat la el cei doi hadami care la acea treabă era rînduiți care-i cu găitanul cel de mătase pre dînsul l-au sugrumat. Dupre aceea i-au tăiat capul și i-au belit pialea și o au umplut-o cu bumbac și așa trupul lui peste zidul Beligradului sârbesc l-au lepădat iară capul lui l-au adus la sultanul întracea pungă de frînghie.”⁴⁶

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea amintirea asediului Vienei va fi și mai actuală în conștiința societății românești prin numeroase alte însemnări pe manuscrise sau prin circulația traducerilor românești ale traducerii grecești a lui J. Cacavela. Așa de ex. în 1753 pe un manuscris al operei lui Miron Costin *Istoria de crăia ungurească* copiat de Ioan Cozma copilul a fost scrisă următoarea notiță „66 de ani sînt de la războiul de la Beci cu Cara Mustafa pașa vizirul de după care război au început a veni la creștini ce au prăvit ochii părinților și strămoșilor noștri la veacul lor ; rămîn 305 ani tocmă de la intrarea oștilor turcești în pămîntul crăiei ungurești, pîn la războiul de la Beci, ce s-au pomenit mai sus”⁴⁷. Pe aceiași manuscris se mai află o însemnare ceva mai lungă în care sînt prezen-

⁴⁵ Bibl. Acad. ms. 156 ; vezi și alte copii : ms. 959. 1267, 1368, 3450, 4468, 5646 ; Arh. St. București, ms. : 1528 ; microfilme Rola 421 c. 79 158 ; cronica lui Gh. Brancovici publicată de N. Iorga în „Revista istorică”, 1 6 1917, p. 9 15 comentarii, p. 26 118 text sub titlul : *Despre cronica lui Gh. Brancovici* ; vezi și P. P. Panaitescu, *Istoria slovenilor în românește din secolul XVII*, în „Revista istorică română”, 1940, p. 80 129.

⁴⁶ Bibl. Acad. ms. 156 f. 8 9.

⁴⁷ Bibl. Acad. ms. 3671 f. 277.

tate cauzele războiului dintre Austria și Imperiul otoman care avea să ducă la asediul Vienei din 1683 ; e vorba de demersurile lui Emeric Tököly pe lângă Înalta Poartă de a i se încredința tronul Ungariei și a reîncepe războiul contra Habsburgilor pentru a recuceri teritoriile din Ungaria superioară.⁴⁸ În același an, 1753 însă era tradusă în românește dar în Moldova traducerea grecească a lui J. Cacavela despre asediul Vienei din 1683 sub titlul *Războiul de la cetatea Beciului ce a avut turcii cu nemții*, de către Ioan Cozma copilul.⁴⁹ Același text grecesc s-a mai tradus în Țara Românească în anul 1766 de către ieromonahul Grigorie din porunca lui Radu Voinescu, fost mare stolnic sub titlul *Istoria cînd au mers turcii să ia Beciul*.⁵⁰

Un studiu comparativ al acestor două traduceri românești și al traducerii grecești a lui J. Cacavela privind asediul Vienei din 1683 ne duce la concluzia că cei doi copiiști au făcut traduceri separat, deoarece stilul expunerilor lor este cu totul diferit. Această diferență a mers uneori chiar mai departe în sensul că însăși unele date cantitative au fost redată diferit. Iată de ex.

ms. J. Cacavela, f. 58	ms. rom. 3671, f. 110 v.	ms. rom. 3151, f. 25
În noaptea de 16 turcii au aruncat pentru prima dată cumbarale în cetate	Iară la 16 zile a lunii noaptea aruncat-au turcii întiaș dată cambarele în cetate.	iară la 16 zile ale lunii lui iulie noaptea aruncat-au turcii întiaș dată cumbarale în lături în cetate.

Tot așa :

f. 68	f. 144 v	f. 29 v
La întia a lui august dușmanul pentru întia dată a coborît în șanț, acolo unde el s-a stăpînit adesea mai înainte (să coboare).	Iară la august întia pogoritu-s-au vrăjmașul dintiaș dată în șanț de unde mai înainte îl foarte contenise să nu se po-goare.	Iară la august în ziua dintii pogoritu-s-au vrăjmașul întiaș dată în șanț unde mai înainte foarte contenise să nu să po-goară.

Iată datele despre prada de război :

ms. J. Cacavela f. 138—140	ms. 3671 f. 166—167	ms. 3151 f.p. 57—58
muschete pentru ieniceri 5000	2000	500
coase 400	1000 de fier	400 de fin
nicovale 16	30	16
mănuși pentru cumbarale 40	50	40

Totuși și într-un caz și în celălalt în rîndul păturilor cît mai largi ale populației din cele două principate circula de data aceasta în limba română o povestire atrăgătoare relativ la asediul Vienei, care avea să devină o carte de căpătii pentru aceia care militau pentru scoaterea Țării Românești și Moldovei de sub dominația otomană. Prin intermediul acestor traduceri se aflau lucruri noi și o expunere mai amplă decît cele existente în cronicile muntene și moldovene, care circulau de o parte și de alta a Carpaților și se refereau la acest important eveniment din istoria politică

⁴⁸ Bibl. Acad. ms. 3671 f. 314 ; Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 427—428.

⁴⁹ Bibl. Acad. ms. 3671, f. 126—173 (30 × 20 cm).

⁵⁰ Bibl. Acad. ms. 3151 f. 1—68 (20 × 15 cm).

și militară europeană contribuind în acest fel și la unitatea legăturilor culturale a poporului nostru în secolul al XVIII-lea.⁵¹

Iată ce se scrie despre un bombardament din 14 iulie asupra otomanilor: „Iară cînd au fost la 14 zile ale lunii (iulie) la 2 ceasuri de zi ajuns-au cît ar putea să ajungă tunul de s-au apropiat toată mulțime și groaznic oaste a agarienilor adică a turcilor și a tătarilor îndată de bine au venit au dat cu toate tunurile din cetate, această oaste groaznică n-au văzut de mulți ani încoace Europa.”⁵² Pe de altă parte în acest fel sînt prezenta.e cruzimile săvîrșite de otomani în timpul asediului „Fost-au sosit întru acea vreme și domnul Avel Caprari, care era solul lu chesaru trimis la Poartă împreună cu mulți turci și pînă la cîmpul lui Mander, acolo unde l-au ținut vizirul, au văzut lucru înfricoșat, pentru că au poruncit de au tăiat înaintea lui 10000 de creștini care era robiți mai nainte de tătari”.⁵³ Deasemenea în acest fel este subliniată vitejia unor soldați austrieci în timpul luptelor din fața Vienei „Iar la 18 eșit-au afară din cetate fără cuvîntul ghinăralesului colonel Dupignis de la Lorena cu 300 de oameni ai lui și mergînd asupra vrăjmașilor cu multă năvală i-au impresurat multă mulțime de turci, care măcar că ca un leu sta la război, 3 ceasuri deplin iar în cea de apoi tot au pierit, rămîind și alți ostași de nu s-au întors înapoi nici măcar unul că și din vrăjmași au pierit asemenea”.⁵⁴

Tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea însă se constată continuarea circulației lucrărilor istorice conținînd știri despre asediul Vienei din 1683 cum ar fi de ex. Cronică lui Gheorghe Brancovici este întîlnită în Transilvania în 1770, 1781 și 1790 ca și cronică Cantacuzinilor a lui Stoica Ludescu copiată în 1793 și aflată în posesia familiei Blebea din Brașov.⁵⁵ Dar tot în Transilvania avea să fie copiată o traducere românească a lucrării lui J. Cacavela la Brașov de către un anume Zanfir Marco căpitanul sub titlul *Începerea și istoria războiului de la cetatea Beciului pe care au înconjurat-o turcii și cu alte limbi*.⁵⁶

Această semnalare continuă de noi știri istorice privind asediul Vienei din 1683, prin intermediul cronicilor mai sus amintite, avea loc în condițiile desfășurării pe teritoriul Principatelor române a unor războaie între Înalta Poartă și Austria și Rusia; este vorba de războiul din anii 1768—1774 încheiat cu pacea de la Kuciuk Kainargi (1774) și cel din 1786—1792 încheiat cu păcile de la Siștov (1791) și Iași (1792). După cum se știe în timpul acestor războaie curentul de opinie privind lupta antiotomană a cuprins cele mai largi păături și clase sociale din țara noastră începînd cu boierimea liberală și încheind cu masele de țărani și a determinat crearea unor noi acțiuni de luptă prin intermediul unităților de voluntari care s-au alăturat forțelor militare adversare Înaltei Porți, respectiv Austria și Rusia.⁵⁷ Această acțiune pentru eman-

⁵¹ Constantin Șerban, *Unitatea culturală a românilor în secolul al XVIII-lea oglindită în scrierile istorice*, în „Danubius”, VIII—IX, Galați, 1979, p. 173—182.

⁵² Bibl. Acad. ms. 3671 f. 138—139.

⁵³ Bibl. Acad. ms. 3151 f. 36 r.

⁵⁴ *Idem*, I, 37—38.

⁵⁵ *Idem*, ms. 284 f. 1—85.

⁵⁶ Bibl. Acad. ms. 3161 f. 216—279 (18 × 15 cm).

⁵⁷ *Istoria României*, III, București, 1964, p. 481—483.

ciparea politică a Principatelor române a cunoscut și alte forme în sensul că pe vremea negocierilor de pace de la Focșani (1772) au fost prezentate în numele poporului român mai multe memorii curților din Viena și Petersburg pentru scoaterea acestor principate de sub dominația otomană și punerea lor sub protecția mai multor state europene.⁵⁸

O trecere în revistă a tuturor lucrărilor cu caracter istoric privind asediul Vienei din 1683 care au circulat în țările române indiferent de proporțiile lor ne duce la concluzia că cea mai bogată în date rămîne tot traducerea grecească a lui Jeremia Cacavela care în decurs un secol de la elaborarea ei a cunoscut un numai mai multe traduceri în românește dar și o mare circulație în spațiul carpato-dunărean-pontic contribuind totodată la reînsofleteala spiritului de luptă antiotomană în țările române într-o epocă în care pe plan european era dezbătut viitorul statut internațional al acestora, menit să împingă poporul nostru pe calea civilizației și progresului. Iar dintre aceste traduceri românești cea mai reușită ca stil și limbă se impune aceea realizată de Zanfir Marco căpitanul din Brașov în 1788 și din care reproducem scena în care marele vizir Kara Mustafa privește dezamăgit sfârșitul dezastruos la campaniei contra orașului Viena, redată cu mult simț artistic de către traducător „Nu iaste cu puțință a scrie cineva pe deplin turburarea și înfringerea și frica ce era asupra celor nesocotiți barbari, care cu puțin înainte se socotea să fie a lor toată Ghermania și toată creștinătatea. Vedeai pre unii ca niște rătăciți pustii căzînd în sabia creștinilor, pre alții plîngînd ca muierile, alții singuri bătîndu-se și mai mulți spăimîntați ca iepurii fugînd, nu căuta la bani, sau la haine, sau la arme, argint sau aur și scule care dusese cu ei tot ce au avut și singur vizirul precum spunea la Craiul un rob care slujea vizirului în toată vremea cît au ținut războiul cum că vîzînd vizirul înaintea ochilor lui patru pași de cei mari tăiați încă pînă a nu merge la atac adevăla la cortul lui cel de mult preț, fiindu-i calul împodobit împărătește, de spaima mare, au încălecat pe alt cal prost care s-au întîmplat înainte și așa au fugit plîngînd neîncetat lăsînd tot bunul lui ce avea”.⁵⁹

Din cele de mai sus rezultă că la sfârșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea relațiile privind asediul Vienei din 1683 de la simplele știri intercalate în cronicile interne românești pînă la lucrări speciale care au cunoscut o circulație intensă în Țara Românească, Moldova și Transilvania au menținut în conștiința societății din spațiul carpato-dunărean-pontic din acea vreme, tot mai vie amintirea faptelor de eroism săvîrșite de locuitorii capitalei Imperiului Habsburgic, în timpul rezistenței lor împotriva unei mari armate otomane condusă de marele vizir Kara Mustafa. În același timp aceste relații privind un eveniment politic și militar cu importante consecințe în relațiile internaționale de pe continentul nostru în secolele XVIII și XIX, care s-au conturat sub denumirea de *Problema orientală*, a trezit în conștiința poporului nostru ideea nu numai a sfârșitului mitului invincibilității Înaltei Porți dar chiar și a posibilității înlăturării dominației și stăpînirii acesteia asupra popoarelor din sud-estul Europei, inclusiv poporul român, prin luptă fățișă

⁵⁸ *Idem*, p. 480—481; Bibl. Acad. ms. 5783; Th. Codrescu, *Uricariul*, IV, p. 225—243; N. Iorga, *Genealogia, Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 485—508.

⁵⁹ Bibl. Acad. ms. 3161, f. 263.

cu arma în mână într-un cadru internațional nou și alături de armatele statelor adversare Imperiului otoman aflate în această vreme în război cu acesta.

LE SIÈGE DE VIENNE DE 1683 DANS LA CONSCIENCE DE LA SOCIÉTÉ ROUMAINE DES XVIIe ET XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Sur la base de matériaux d'archives pour la plupart inédits l'auteur relève qu'à la fin du XVIIe siècle et au cours au XVIIIe, les relations, notamment en roumain, concernant le siège de Vienne en 1683, depuis les simples informations intercalées dans les chroniques internes et notées sur certains livres et manuscrits jusqu'à de véritables journaux à caractère de mémoire, qui ont connu une intense circulation en Valachie et en Moldavie ont maintenu dans la conscience de la société de l'espace carpato-danubien-pontique de l'époque le souvenir toujours plus vif des faits héroïques des habitants de l'Empire des Habsbourg, pendant leur résistance à une grande armée ottomane dirigée par le grand vizir Cara Mustapha. Dans le même temps, on relève que ces relations touchant un certain événement politique et militaires à conséquences importantes dans les relations internationales de notre continent aux XVIIIe et XIXe siècles a suscité dans la conscience du peuple roumain l'idée de la fin du mythe de l'invicibilité de la Sublime Porte, aussi bien que de la possibilité de la liquidation de la domination de celle-ci sur les peuples du sud-est de l'Empire, inclusivement le peuple roumain, par la lutte armée et par voie diplomatique dans un cadre international nouveau en collaboration avec certains États adversaires à l'Empire ottoman.

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A CADRELOR DIDACTICE DE LA FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOZOFIE (Secția istorie-filozofie) ÎN ANUL 1982

Activitatea științifică a cadrelor didactice ale secției de istorie-filozofie a fost integrată planului unitar de cercetare al institutelor facultății — Institutul de istorie „N. Iorga”, Institutul de arheologie, Institutul de studii sud-est europene — și orientată, cu precădere, pe probleme majore ale istoriei naționale și universale.

La catedra de Istoria României, a continuat documentarea la lucrarea colectivă *Istoria Universității din București, vol. II (1918—1985)* (prof. Titu Georgescu, prof. Gheorghe Ioniță, conf. Iulian Cârțână, conf. Ioan Scurtu, lect. Lucian Boia, lect. Gheorghe Z. Ionescu, lect. Eufrosina Popescu, lect. Ion Șendulescu, asist. Ion Bălgrădean, asist. Doina Smărcea).

Au fost de asemenea efectuate operațiile de documentare sau de redactare la lucrările individuale, subsumate unor teme mai largi din planul unitar de cercetare.

La istoria veche a României, a început documentarea la lucrarea *Ceramica de import din așezarea geto-dacă de la Gruitul Dării, județul Buzău* (lect. Florența Preda) și continuă documentarea la lucrarea *Aspecte ale civilizației geto-dace în lumina cercetărilor arheologice de la Gruitul Dării, județul Buzău* (asist. Vasile Dupoi), din care a fost redactat capitolul privind rezultatele săpăturilor arheologice recente.

La istoria medie a României, a fost realizată lucrarea *Istoria medie a României (secolele IX—XVI). Culegere de texte* (conf. Florea Stănculescu, asist. Adina Berciu), care a fost multiplicată pentru procesul de învățămînt la Tipografia Universității din București. Continuă documentarea la tema *Relațiile dintre Țările Române în secolul al XVII-lea* (conf. Matei Vlad), în acest an fiind redactat capitolul privind relațiile dintre Țările Române în perioada 1632—1654. A fost încheiată redactarea lucrării *Rolul științelor speciale (auxiliare) în pregătirea istoricului* (lect. Aneta Boiangiu).

La istoria modernă a României, au fost realizate lucrările: *Activitatea istoriografică a lui Alexandru Papiu Ilarian* (conf. Vasile Curticăpeanu) și *Istoria modernă a României, partea I (1821—1866)* (lect. Gheorghe Iscu), o parte din lucrare, cu titlul *Prelegeri de istorie modernă a României, fasc. I (1821—1847)*, fiind publicată pentru procesul de învățămînt la Tipografia Universității din București. Documentarea a început la temele: *Regimul politic în istoria românilor în epoca modernă (1821—1848)* (lect. Maria Totu) și *Frământări și mișcări țărănești în România în perioada 1849—1858* (prof. Constantin Corbu) și continuă la temele: *Partida țărănească pînă în 1918* (conf. Ion Gheorghiu), *Dascălii de la Sf. Sava și publicistica lor social-politică* (lect. Nicolae Isar), din care a fost redactat capitolul *Dascălii de la Sf. Sava și presa unionistă și Dezvoltarea învățămîntului secundar din România și interferențele educaționale pe plan mondial între anii 1864—1900* (lect. Valeria Ciachir).

La istoria contemporană a României, a continuat documentarea la temele: *Organizații de extremă dreaptă în România în anii 1922—1933* (asist. Eugenia Florescu), *Mișcarea democratică și antifascistă din România în anii 1933—1937 și oglindirea ei în presa centrală românească cu orientare burghez-democratică* (lect. Vasile Budrigă) și *Evoluția istorică a relațiilor de clasă din România între august 1944 și decembrie 1947* (asist. Gheorghe Pădureț) și a început documentarea la tema *Ideea necesității luptei comune a oamenilor muncii români și maghiari reflectată în documentele congreselor Uniunii Populare Maghiare* (asist. Elisabeta Alcu).

La catedra de istoria universală, care răspunde de elaborarea *Tratatului de istorie universală*, membrii catedrei, în colaborare cu cercetători de la institutele facultății și cu istorici de la alte instituții din București, Iași și Cluj-Napoca, continuă să lucreze la definitivarea tratatului: prof. Emil Condurachi, lect. Zoe Petre (vol. I), prof. Radu Manolescu, lect. Florentina Căzan, lect. Stelian Brzeanu, lect. Mihai Maxim (vol. II—III), lect. Mircea Popa (vol. IV), prof.

Zorin Zamfir, conf. Gheorghe Căzan, conf. N. Z. Lupu, lect. Constantin Bușe, lect. Ema Nastovici (vol. V—VI).

A continuat de asemenea și documentarea la alte teme colective și individuale : *Istorie și civilizație egeo-balcanică în mileniiile II—I î.e.n.* (lect. Ligia Bârză, lect. Zoe Petre), *Societatea rurală medievală în Europa* (lect. Stelian Brezeanu), *Istoria modernă universală, sec. XVII—XVIII* (lect. Mircea Popa), *Istoria modernă a Poloniei, 1795—1918* (conf. Nicolae Ciachir).

Cerințele procesului de învățămînt au făcut necesară elaborarea și editarea unor materiale didactice — cursuri și culegeri de texte — cuprinse în planul editorial al Universității din București și al Editurii Didactice și Pedagogice. În afară de cele incluse în planul de cercetare, elaborate de conf. Florea Stănculescu în colaborare cu asist. Adina Berciu și de lect. Gh. Iscru și care au fost menționate mai sus, au fost publicate și următoarele : prof. Gheorghe Ioniță, *Curs universitar de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1934—1947)*, București, T.U.B., 1982, 226 p. ; conf. Ioan Scurtu (coordonator), lect. Gheorghe Z. Ionescu, lect. Eufrosina Popescu, asist. Doina Smârcea, *Istoria României, 1918—1944. Culegere de documente*, București, E.D.P., 538 p.

A fost definitivat manualul universitar unic *Probleme fundamentale ale istoriei României*, din partea catedrei de istoria României participînd, ca membri în comitetul de redacție și ca autori : prof. Titu Georgescu, prof. Gh. Ioniță, prof. Șt. Ștefănescu, conf. Iulian Cârțână, conf. I. Scurtu.

A fost de asemenea definitivat și trimis spre multiplicare cursul *Istoria universală veche*, fascicula *Istoria lumii elenistice* de lect. Zoe Petre ; au fost încheiate și sînt programate pentru dezbateri în catedre și : *Curs de științe auxiliare ale istoriei* de lect. Aneta Boiangiu, *Curs de turcologie* de lect. Mihai Maxim și *Istoria universală contemporană* de prof. Zorin Zamfir, conf. Gheorghe Căzan, conf. N. Z. Lupu, lect. Constantin Bușe, lect. Ema Nastovici, manual universitar unic cuprins în planul editorial al Editurii Didactice și Pedagogice.

A apărut, de asemenea, manualul de prof. Aron Petric și prof. Gheorghe Ioniță, *Istoria contemporană a României*, clasa a X-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982, 272 p.

Ca urmare a unei susținute activități de cercetare, în acest an au apărut lucrările monografice semnate de Constantin Corbu, *Rotul fărînit în istoria României (secolul al XIX-lea)*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1982, 560 p. ; Gheorghe D. Iscru, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, Edit. Albatros, 1982, 285 p. + ilustrații și Ioan Scurtu, *Viața politică din România de la Marea Unire din 1918 la Revoluția de eliberare socială și națională din August 1944*, Edit. Albatros, 1982, 336 p.

Totodată cadrele didactice au participat cu contribuții la un șir de lucrări colective ca : *XVe Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10-17 août 1980, Actes*, vol. IV, 1—2, București, Edit. Academiei R.S.R., 1982 (intervenții : L. Bârză, L. Boia, S. Brezeanu, C. Bușe, Gh. Căzan, E. Condurachi, Gh. Ioniță, Gh. Iscru, R. Manolescu, M. Maxim, Z. Petre, A. Petric, I. Scurtu, D. Smârcea, Fl. Stănculescu, I. Șendrulescu, Șt. Ștefănescu, M. Totu, M. Vlad, Z. Zamfir) ; N. Iorga, *Opere economice*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1982 (Șt. Ștefănescu) ; *Nicolae Titulescu și strategia păcii*, Iași, Edit. Junimea, 1982 (C. Bușe, I. Scurtu) ; *File din istoria militară a poporului român, Studii*, vol. X, București, Edit. militară, 1982 (N. Ciachir, T. Georgescu, Gh. Ioniță, Șt. Ștefănescu) ; *Enciclopedia geografică a României*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1982 (Gh. Ioniță) ; *Bibliografia selectivă privind activitatea de cercetare științifică a cadrelor didactice și de cercetare, 1976—1980*, București, T.U.B., 1982 (R. Manolescu) ; *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege*, vol. V, Stuttgart, Klett-Cotta, 1981 (apărut în 1982) (R. Manolescu) ; *The Kresna Uprising in Macedonia 1878—1879*, Skopje, 1982 (N. Ciachir).

Cu prilejul aniversării a 50 de ani de activitate revoluționară și a zilei de naștere a secretarului general al partidului și președintelui țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cadrele didactice ale secției de istorie-filozofie, în colaborare cu cercetătorii din Institutul de cercetare ale facultății, au elaborat volumul omagial *Omagiu secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele României socialiste, Nicolae Ceaușescu, strălucit prețuitor și ctitor de istorie*, București, Tipografia Universității din București, 1983, 412 p., la care, din corpul profesoral, și-au adus contribuția cu studii privind istoria națională și universală : D. Almaș, L. Bârză, S. Brezeanu, C. Bușe, Gh. Căzan, N. Ciachir, V. Ciachir, I. Cârțână, C. Corbu, Gh. Ioniță, Gh. Iscru, R. Manolescu, M. Maxim, Fl. Preda, I. Scurtu, D. Smârcea, I. Șendrulescu, Șt. Ștefănescu, M. Totu, M. Vlad.

Cadrele didactice au publicat, de asemenea, un mare număr de studii și articole în periodicele de istorie din țară și din străinătate, apărute în 1982 : „Acta Musei Porolissensis”, 1981 (apărut în 1982) (Gh. Ioniță) ; „Anale de istorie” (M. Maxim) ; „Analele Universității București, Istorie” (L. Boia, S. Brezeanu, C. Bușe, Gh. Ioniță, R. Manolescu, Fl. Preda,

I. Seurtu, Fl. Stănculescu, Șt. Ștefănescu); „Arhivele Olteniei” (Gh. Iseru); „Feuilles d'histoire” (S. Brezcanu); „Forum” (Gh. Ioniță); „Muzeul Național” (N. Ciachir, Gh. Ioniță); „Revista arhivelor” (Gh. Iseru, Șt. Ștefănescu); „Revista de istorie” (A. Bălgrădean, L. Boia, V. Budrigă, C. Bușe, N. Ciachir, E. Condurachi, T. Georgescu, Gh. Ioniță, R. Manolescu, M. Maxim, E. Năstovici, Z. Petre, M. Popa, I. Seurtu, D. Smârcea, Șt. Ștefănescu, M. Totu); „Revista muzeelor și monumentelor” (Gh. Ioniță); „Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal”, 1981 (apărut 1982) (A. Bereiu, P. Tudoran); „Succava. Anuarul muzeului județean”, 1981 (apărut 1982) (Gh. Ioniță); „Glasnik” (N. Ciachir); „Histoire de l'historiographie. Revue internationale” (L. Boia).

Cadrele didactice și-au adus de asemenea contribuția, ca membri în comitetele de redacție, la apariția, în condiții de înaltă ținută științifică, a numerelor din acest an ale unor prestigioase periodice de specialitate din țară, ca „Analele Universității București, Istorie”, revistă a secției de istorie-filozofie a facultății, „Anale de istorie”, „Magazin istoric”, „Revista de istorie”, „Revue roumaine d'histoire”, „Revue des études sud-est européennes”, „Studii și articole de istorie”, și din străinătate, ca „Histoire de l'historiographie. Revue internationale” etc.

Facultatea și corpul profesoral au adus o contribuție importantă, prin organizarea și participarea la manifestările științifice din țară. Astfel Facultatea de istorie și filozofie și Institutul de istorie „N. Iorga” au organizat sesiunea științifică consacrată împlinirii a 75 de ani de la răscoala din 1907 și a 20 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii, la care au susținut comunicări: Șt. Ștefănescu, Fl. Constantiniu, D. Hurezeanu, I. Gheorghiu, student I. L. Pirnac, I. Șendrulescu, Gh. Ioniță, Tr. Udrea, Gh. Crețoiu; facultatea a organizat și simpozionul „In memoriam Vasile Pârvan”, cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea sa, la care au prezentat comunicări: Șt. Ștefănescu, D. Bereiu, Fl. Preda, L. Bârză, Z. Petre, E. Cizek, V. Morar, Gh. Ioniță; la ședințele de lucru ale laboratorului de demografie istorică al facultății, condus de prof. Șt. Ștefănescu, au prezentat comunicări și S. Brezcanu și Gh. Căzan. Cadrele didactice au participat de asemenea, cu referate și comunicări, la numeroase manifestări științifice interne, din care menționăm: simpozionul „Ideea de pace și independență în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu”, organizat de Institutul de istorie „N. Iorga” (Șt. Ștefănescu), sesiunea organizată de Comitetul de partid al Universității din București în cinstea Conferinței Naționale a P.C.R. (Gh. Ioniță), sesiunile dedicate împlinirii a 525 de ani de la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, organizate de Institutul de istorie „N. Iorga” și Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară (Șt. Ștefănescu), de Muzeul Național (C. Corbu, Șt. Ștefănescu) și la Suceava (Șt. Ștefănescu), sesiunile prilejuite de împlinirea a 350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab, organizate de Institutul de istorie „N. Iorga” (Șt. Ștefănescu) și de Muzeul de istorie a municipiului București (Șt. Ștefănescu), simpoziunile consacrate răscoalei țaranilor din 1907, de la Buzău (C. Corbu) și Giurgiu (I. Seurtu), sesiunile dedicate aniversării a 60 de ani de la crearea U.T.C., organizate de Academia „Ștefan Gheorghiu”, C.C. al U.T.C. și Școala centrală de pregătire a cadrelor U.T.C. (I. Bălgrădean, Gh. Ioniță, I. Seurtu, D. Smârcea) și de Comitetul municipal București al P.C.R. și inspectoratul școlar al municipiului (I. Seurtu), sesiunea științifică studențească din Centrul universitar București (D. Smârcea) și sesiunile organizate de Comitetul U.T.C. al județului Prahova (M. Totu) și de Centrul de studii și documentare al tinetului, la Bușteni (D. Smârcea), al V-lea Simpozion național de tracologie (A. Bereiu) și sesiunea Societății de științe istorice de la Cluj-Napoca (L. Bârză, Gh. Ioniță, Fl. Preda, I. Șendrulescu), dedicate centenarului nașterii lui Vasile Pârvan, la sesiunile prilejuite de centenarul nașterii lui Nicolae Titulescu de la Craiova (Gh. Ioniță), Focșani (I. Cârțână) și Piatra Neamț (Gh. Ioniță, I. Seurtu), sesiunea de referate prilejuită de împlinirea a 90 de ani de la nașterea lui Petre Constantinescu-Iași organizată de Societatea de științe istorice (I. Cârțână, T. Georgescu, Gh. Ioniță, I. Șendrulescu), simpoziunile organizate de Institutul de istorie „N. Iorga” (Șt. Ștefănescu) și de Comitetul Național pentru apărarea păcii, Institutul de relații culturale cu străinătatea și Comisia Națională pentru UNESCO (Șt. Ștefănescu), dedicate centenarului morții lui Giuseppe Garibaldi. Cadrele didactice au participat de asemenea cu comunicări la sesiunea științifică anuală a Institutului de istorie „N. Iorga” (Șt. Ștefănescu), la simpoziunile și ședințele de referate ale secției de istorie a Academiei R.S.R. (V. Curticăpeanu, Gh. Ioniță, I. Seurtu), la dezbaterile științifice privind caracterul unitar al istoriei României organizată de Academia „Ștefan Gheorghiu” (Gh. Ioniță), la al VII-lea simpozion de istorie agrară a României de la Suceava (Gh. Ioniță), la simpozionul privind modalitățile de valorificare a informațiilor economice din arhive, inițiat de Arhivele Statului (A. Bereiu), la sesiunile Muzeului Național (A. Bereiu, Gh. Ioniță, M. Maxim), la simpoziunile organizate de cabinetul de partid al Comitetului municipal București al P.C.R. (I. Cârțână, C. Corbu), precum și la un șir de manifestări științifice din țară, ca sesiunea privind rolul cunoașterii trecutului patriei și a reali-

zărilor din anii socialismului în formarea omului, de la Caransebeș (Gh. Ioniță), sesiuni referitoare la fărâșime ca forță socială revoluționară și participantă activă la formarea societății socialiste, de la Craiova (A. Berciu), simpozionul despre geneza statelor feudale românești, de la Turnu Severin (S. Brezeanu), sesiunile organizate de muzeele de istoric din Deva (Gh. Ioniță) și Succava (I. Scurtu), simpozionul organizat de Ministerul Turismului (Gh. Ioniță). Cadrele didactice și-au adus de asemenea contribuția la sesiunea științifică a Societății de Științe istorice, filiala București (Fl. Căzan, Z. Petre, M. Popa), la dezbaterile metodice organizate de filialele aceleiași societăți din Deva, Galați (I. Șendrulescu) și Sibiu (I. Scurtu, I. Șendrulescu), la sesiunea organizată de liceul „Frații Buzești” din Craiova cu prilejul centenarului înființării (V. Ciachir) sau la a VI-a Olimpiadă națională a elevilor în domeniul istoriei, de la Zalău (Gh. Ioniță).

Corpul profesoral și-a adus de asemenea o contribuție de înaltă ținută științifică, prin rapoarte, referate, comunicări, intervenții, ședințe de lucru etc. la numeroase manifestări științifice cu caracter internațional, care au avut loc în țară și peste hotare: al IV-lea Congres internațional de turcologie, Istanbul (N. Ciachir), Colocviul internațional AIESEE „Civilizația contemporană a sud-estului european și rădăcinile ei istorice”, București (Em. Condurachi, Z. Petre), Reuniunea internațională „Libertate și națiune”, Caracas (Em. Condurachi), Seminarul internațional de arheologic și civilizație clasică, Delfi (Em. Condurachi, Z. Petre), Conferința științifică internațională consacrată împlinirii unui secol de la nașterea lui Gheorghe Dimitrov, Sofia (Gh. Ioniță), sesiunea științifică consacrată centenarului mișcării muncitorești din R. P. Polonă (I. Cârțână), a XIV-a reuniune a comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor socialiste ulterioare”, Sofia (Gh. Ioniță), colocviul privind predarea istoriei Rusiei și U.R.S.S. în țările socialiste, Moscova (N. Ciachir), semnarea acordului științific între Academia R. S. România și Academia Bulgară de Științe, Sofia (Șt. Ștefănescu), Sesiunea comisiei mixte de istorici români și iugoslavi, Timișoara (Șt. Ștefănescu), a IX-a întâlnire a comisiei mixte româno-sovietice de istorie, Craiova (N. Ciachir, Gh. Ioniță, Șt. Ștefănescu), lucrările comisiei mixte româno-austriace, București (R. Manolescu) și româno-bulgare, Sofia (N. Ciachir) pentru manuale școlare de istorie, reuniunea Comitetului de redacție a *Tratatului de istorie mondială*, publicat de UNESCO, Paris (Em. Condurachi), intrunirea Colegiului de redacție pentru elaborarea lucrării *Marele Octombrie și revoluțiile socialiste ulterioare*, Moscova (Gh. Ioniță), discutarea machetei *Istoria celui de al doilea război mondial. Scurtă istorie*, Moscova (Șt. Ștefănescu), reuniunea Comitetului de redacție a *Lexiconului iconografic al mitologiei clasice*, Nicosia (Em. Condurachi), reuniunile Biroului Comisiei internaționale de istoriografie, Göttingen și Paris (L. Boia), expuneri privind opera și activitatea lui Vasile Pârvan, ținute cu prilejul centenarului nașterii la Universitatea din Roma (Em. Condurachi, Șt. Ștefănescu), însemnătatea zilei de 23 August în istoria poporului român, cu prilejul împlinirii a 38 de ani de la înfăptuirea sa, în U.R.S.S. (I. Cârțână), civilizația sud-estului european, la Universitățile din Paris, Avignon și Roma (Em. Condurachi).

Cadrele didactice au constituit totodată o prezență activă în domeniul cultivării cunoștințelor de istorie în rândul publicului, prin articole publicate în presă (C. Corbu, Gh. Ioniță, M. Maxim, Z. Petre, Șt. Ștefănescu), prin emisiuni la televiziune (N. Ciachir, Em. Condurachi, C. Corbu, T. Georgescu) și radio (V. Budrigă, N. Ciachir, Em. Condurachi, V. Curticăpeanu, T. Georgescu, Gh. Ioniță, Z. Petre, Șt. Ștefănescu, M. Totu), prin contribuția de consultant științific la filme cu caracter istoric (Șt. Ștefănescu).

În cadrul perfecționării profesionale prin doctorat, asist. A. Berciu a susținut teza de doctorat *Viața economică a Țării Românești în secolele XIV—XVI*, asist. D. Smârcea a încheiat și predat conducătorului științific teza, asist. Ion Bălgrădean și asist. Gh. Pădureț redactează tezele, iar asist. E. Alecu strânge materialul documentar în vederea redactării.

Prof. dr. doc. Titu Georgescu a fost cooptat în comitetul asociației academice „Maurice Baumont” din Paris.

Radu Manolescu

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ DEDICATĂ LUPTELOR REVOLUȚIONARE DIN 1933 ALE MUNCITORIMII DIN ROMÂNIA

Societatea de Științe istorice din R. S. România, în colaborare cu Inspectoratul școlar județean Prahova și filiala din Ploiești a Societății de Științe istorice, a organizat, în ziua de 9 februarie 1983, la Ploiești, în Sala Palatului Culturii, o sesiune științifică dedicată aniversării a 50 de ani de la luptele revoluționare din 1933 ale muncitorimii din țara noastră.

În cadrul sesiunii au fost prezentate următoarele referate: *Locul marilor bătălii proletare din ianuarie-februarie 1933 în istoria generală a țării* de prof. univ. dr. docent Titu Georgescu, Universitatea din București, membru în Biroul Consiliului de conducere al S.Ș.I., *Desfășurarea concomitentă și influențarea reciprocă a luptelor revoluționare ale muncitorimii a în România în ianuarie-februarie 1933* de prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, Universitatea din București; *Însemnătatea luptelor cefeștilor de la Atelierele C.F.R. „Grivița” din ianuarie-februarie 1933*, de conf. univ. Constantin Mocanu, Academia „Ștefan Gheorghiu”, vicepreședintele filialei București a S.Ș.I.; *Luptele muncitorilor petroliști din Ploiești, conduse de Partidul Comunist Român* de conf. univ. dr. Ion St. Baicu, Institutul de petrol din Ploiești, membru în Comitetul de conducere al filialei Ploiești a S.Ș.I.; *Ecoul internațional al luptelor revoluționare ale muncitorimii din România desfășurate în ianuarie-februarie 1933* de conf. univ. dr. Iulian Cîrțină, Universitatea din București, președintele filialei București a S.Ș.I.; *Folosirea documentelor de partid în predarea temei „Luptele revoluționare din ianuarie-februarie 1933”* de lector univ. Ion Șendrulescu, Universitatea din București, secretar al Societății de științe istorice din R. S. România; *Luptele muncitorilor dimbovițeni în anii 1929-1933* de prof. dr. Gh. T. Ionescu, președintele filialei Tirgoviște a S.Ș.I. și prof. gr. I. Ion Moraru, secretarul filialei Tirgoviște a S.Ș.I.; *Luptele petroliștilor din Moreni în anii 1929-1933* de prof. gr. I. Maria Săndulescu, Școala generală nr. 3 Moreni; *A acțiunile revoluționare ale muncitorilor de la Bana Moreni* de prof. gr. I Emilia Bucur, Școala generală nr. 1 Moreni; *Realizarea Frontului Unic Muncitoresc în rîndurile petroliștilor în anii 1929-1933* de prof. Iulia și Eugen Stănescu, Muzeul județean de istorie Prahova.

În încheierea lucrărilor sesiunii științifice a luat cuvîntul prof. dr. Gheorghe Marinică, șeful Secției Propagandă a Comitetului județean Prahova al P.C.R., care a făcut o amplă expunere pe problematica rezultatelor dobîndite în anii socialismului de către oamenii muncii din domeniul petrolier și feroviar, în special, de clasa muncitoare, de întregul nostru popor, în general.

Prin desfășurarea ei, reuniunea științifică de la Ploiești s-a constituit într-un înalt omagiu adus celor care, aflați pe baricadele luptei revoluționare în urmă cu o jumătate de veac, au înscris o pagină glorioasă în istoria noastră națională.

Gh. I. Ioniță

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „CONTINUITATE, UNITATE ȘI INDEPENDENȚĂ ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN” A MUZEULUI UNIRII DIN ALBA IULIA

În zilele de 1—2 decembrie 1982 a avut loc la Alba Iulia, cu tema de mai sus, sesiunea științifică, aflată la a VII-a ediție, a Muzeului „Unirii” dedicată aniversării a 64 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România, organizată în colaborare cu Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Alba, Arhivele Statului și Casa de cultură a sindicatelor. Ca și în anii trecuți, ampla manifestare omagială a reunit personalități de frunte ale științei istorice, cercetători, muzeografi, profesori din numeroase localități (București, Cluj-Napoca, Timișoara, Brașov, Constanța, Alba Iulia, Tirgu-Mureș, Succava, Sibiu, Deva, Oradea, Blaj, Arad, Hunedoara, Aiud, Satu Marc, Reșița, Zalău, Sebeș, Sighetul Marmației, Rîmnicu Vilcea etc.).

Cuvîntul de deschidere a sesiunii de comunicări a fost rostit de Nicolae Hurban, prim-secretar al Comitetului județean Alba al P.C.R. În ședința plenară a sesiunii au fost prezentate două comunicări: acad. Ștefan Pascu, „*Veniți la Alba Iulia*” și Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, *Ecoul internațional al Unirii Transilvaniei cu România*.

Lucrările sesiunii au continuat în după-amiaza aceleiași zile și în ziua următoare, în cadrul a zece secții, la Muzeul „Unirii”, Biblioteca Batthyaneum, sala mică a Casei de cultură a sindicatelor, Arhivele Statului, unde s-au prezentat un însemnat număr de comunicări. Secția I: „Istoria comnei primitive și civilizația daco-geților”: dr. Gh. Anghel, *Exigențe ale cercetării istorice în lumina expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara C.C. al P.C.R. din 1-2 iulie 1982*; Fl. Drașoveanu, *Vinea și Turdaș în bazinul Mureșului mijlociu*; I. T. Lipovan, *Epoca timpurie a bronzului în bazinul superior al Ampoiului*; M. Takács, *Topoara de piatră inedită în patrimoniul Muzeului de istorie Aiud*; H. Ciugudean, *Așezarea și cîmîntul de incinerare din epoca bronzului de la Oiejdea (jud. Alba)*; I. Andrițoiu, *Considerații privind sfîrșitul epocii bronzului în sud-vestul Transilvaniei*; dr. T. Badcr, *Pîrncete de*

vedere despre cronologia fibulelor din epoca bronzului și Hallstattului timpuriu; dr. V. Vasiliev, *Contribuții la cronologia Hallstattului în Transilvania*; C. Secărin, *Depozitul de bronzuri descoperit în necropola de la Liubcova-„Tiglarie” T. Mariș, Contribuții la începuturile valorificării minereului de fier pe teritoriul României în lumina cercetărilor recente de la Hunedoara*; D. Ursuț, *Procedee și metode folosite la ridicarea topografică a cetății de la Teleac, precum și citeva referiri geografice privind amplasamentul ei*; I. Al. Aldea, dr. V. Vasiliev, D. O. Dan, *Descoperiri scitice recente la Alba Iulia*; dr. I. Glodariu, *Cetatea Căpîlna în amplasamentul fortificațiilor dacice*; dr. F. Costea, *Cetăți dacice din sud-estul Transilvaniei*; dr. I. Ferenczi, G. Ferenczi, *Corecturi referitoare la topografia și desfășurarea războaielor daco-romane. A existat oare pe teritoriul localității Inlăceni (jud. Harghita) un cartier general al împăratului Traian?*; dr. Gh. Lazarovici, A. Bulbuc, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod (jud. Cluj)*; dr. V. Lazăr, *Contribuția revistei „Apulum” la valorificarea științifică a vestigiilor arheologice ale județului Mureș*.

Secția a II-a, „Epoca romană”: dr. doc. I. I. Russu, *Unitatea traco-romană a poporului român*; dr. V. Moga, *Culte panteonului greco-roman reflectate în arta provincială de la Apulum*; I. Mitrofan, *Noi descoperiri privind olăritul în Dacia romană*; C. L. Băluță, *Monumente epigrafice recent descoperite la Partoș*; dr. S. Dumitrașcu, *O trusă de instrumente medicale (chirurgicale) descoperită la Alba Iulia*; C. Pop, *Aspecte ale artei romane la Cluj-Napoca*; dr. D. Benea, *Opaite romane de la Tibiscum—producție locală, negustori, arie de răspindire*; D. Alicu, *Ceramică figurată inedită de la Sarmizegetusa*; Al. Matei, *Statuetă reprezentând pe Venus descoperită la Porolissum*; D. O. Dan, *O statuie romană descoperită la Ohaba*; dr. Al. Popa, *Divinități egiptene oglindite în reprezentările sculpturale din provincia Dacia*; I. Piso, *Cariera lui M. Claudius Fronto*; M. Bărbulescu, *Armurile din castrul de la Potaissa*; Cl. Luca, *Materialul vitric descoperit în castrul de la Potaissa*; dr. Cl. Luca, *Materialul vitric descoperit în castrul de la Potaissa*; dr. C. C. Petolescu, *Inscripție „externă” care trebuie restituită Daciei*; dr. N. Gudca, *Cîteva observații și note în legătură cu creștinismul daco-roman în actualul stadiu al cercetărilor*; D. Ursuț, M. Petică, *Drumul roman de la Aiud „Căprioara”*; V. Popa, *Cîteva considerații asupra tezaurului de la Sălașul de Sus*; O. Dogariu, *Noi aplicații ale metodelor fizico-chimice în arheologie*.

Consecvențele săpături arheologice efectuate în ultimii ani au dus implicit, la prezențarea, în cadrul secțiilor I și II, a numeroase comunicări ce au oferit noi contribuții, observații sau rectificări asupra epocii pietrei, bronzului, Hallstattului timpuriu, asupra unor descoperiri arheologice în județele Hunedoara, Alba, Caraș-Severin, piese noi privind olăritul, monumente epigrafice, instrumente medicale, opaite romane, ceramică figurată, statucte aflate în unele așezări geto-dace din Transilvania și Banat.

Secția a III-a, „Istoria Evului Mediu”: M. D. Lazăr, *Habitatul medieval rural Ghelar. Concluzii ce se desprind în urma campaniilor de cercetări arheologice din anii 1980—1982*; M. Anton, X. Poptelecan, *Blajul în documente medievale, sec. XIV*; I. Hațegan, *Incursiunii otomane la Dunărea de jos în ultimul deceniu al sec. XIV*; dr. A. Berci-Drăghicescu, *Aspecte ale exploatării sării în Țara Românească în sec. XIV—XVI și relațiile cu Transilvania*; I. A. Pop, *Daiul oilor în Țara Hațegului în sec. XV*; dr. N. Stoicescu, *Coordonatele politicii externe ale lui Matei Basarab*; V. Suci, A. Mureșan, *Tezaurul monetar medieval de la Cilnic*; I. Lazăr, *Aspecte ale activității breslelor de pielari și cojocari din Hunedoara (sec. XVII—XIX)*; V. Stef, *Fenomenele hidrometeorologice în colecțiile de carte românească veche din Alba Iulia*.

Prezența unor comunicări interesante, din păcate, însă, puține la număr, la această secție este, se pare, o constantă la Alba Iulia. Bogatul material inedit se referă la habitatul medieval de la Ghelar cu pertinente concluzii ce se desprind în urma cercetărilor arheologice din ultimii trei ani, mențiuni asupra Blajului în documentele din secolul al XIV-lea, de data aceasta (anul trecut s-au referit la sec. XIII), politica externă a lui Matei Basarab, relațiile Țării Românești cu Transilvania în secolele XV, XVII—XIX. Toate au generat animate discuții pe marginea noilor elemente documentare aduse de participanți pentru precizarea punctelor de vedere.

În secția a IV-a și a V-a de istorie modernă și contemporană au fost susținute următoarele comunicări: I. I. Șerban, *Conceptia istorică a secretarului general al partidului, Iovarășul Nicolae Ceaușescu*; Gh. Naghi, *Însemnările lui Beniamin Pop Densușianu privind revoluția de la 1848—1849 în Transilvania*; dr. V. Faur, *Documente noi despre mișcarea revendeicălină a românilor bihoreni între anii 1849—1852*; dr. S. Retegan, *Aspecte ale comunității sătești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, M. Ploieșteanu, *Atitudinea românilor transilvăneni față de reformele lui Alexandru Ioan Cuza oglindită în presa românească din monarhia austro-ungară*; L. Popa, M. Gherman, *Brașovul și Pronunciamentul de la Blaj*; D. Györfi, *Un document inedit redactat de dr. Ioan Rașiu în 1871 în numele locuitorilor din Șuștimbru*; M. Gronski, *Procesul Memorandului reflectat în paginile ziarului „Unirea” din Blaj*;

T. Gheorghe, *Contribuții maramureșene la lupta de emancipare socială și națională a poporului român, 1848—1918*; V. Ciubota, *Documente inedite privind mișcarea culturală și națională românească din Transilvania la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX*; Tr. V. Poncea, *Lupta românilor din Transilvania împotriva legislației școlare austro-ungare între 1900—1918*; I. Mandrea, E. Tăulu, *Momente din acivitatea organizației din Brașov a secției române social-democrate în perioada premergătoare unirii Transilvaniei cu România*; St. Mîndruț, *Un aspect inedit al colaborării ziaristice româno-italiene. Roberto Fava și „La Corrispondenza Rumena” (1913)*; dr. T. Pavel, *Dinamica factorilor interni și externi în lupta pentru unitatea națională în preajma primului război mondial*; dr. I. Munteanu, *Traian Novac (1882—1969), luptător pentru libertate socială și unitate națională*; V. Dudaș, *Contribuții bănățene la Marea Unire din 1918*; N. Josan, *Cîteva considerații privind modul de desemnare și compoziția delegaților Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918*; dr. Al. Matei, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia în lumina unor noi mărturii documentare străine*; dr. C. Tămăș, *Ecoul Unirii din 1918 în județul Vilcea*; Șt. Hurmuzache, *Istoria românilor, argument în sprijinirea de către opinia publică internațională a actului de la 1 Decembrie 1918*; dr. St. Popescu, *Participarea românilor din America la Serbările Unirii din 1929*; V. Moga, *Ordine conferite personalităților cu merite în înfăptuirea Marii Uniri din 1918*; Bl. Mihoc, *Din acivitatea parlamentară a lui Ion Agărbiceanu în sprijinul lărănimii din județul Alba în timpul apicării reformei agrare din 1921*; A. Herban, *Grevele minerilor din Zărand (1924—1926) ogîndite în paginile ziarului „Mineurul”*; R. Manta, *Aspecte ale luptei minerilor în perioada interbelică ogîndite în exponatele din Muzeul mineritului de la Roșia Montană*; C. Petrișor, *Nicolae Iorga despre amerindieni și istoria lor*; C. Grad, *Starea de spirit a populației, autorităților și armatei din Ținutul Someș în vara anului 1940*; V. Ciubăncan, *Dictatul de la Viena și împotrivirea față de el, moment culminant de solidaritate națională a poporului român. Date noi.*

La secția de istorie modernă și contemporană s-au adus de asemenea diverse date și contribuții inedite mai ales privitoare la istoria Transilvaniei remarcîndu-se în mod special lucrările referitoare la revoluția de la 1848—1849, mișcarea revendicativă din ani 1849—1852, atitudinea românilor transilvăneni față de reformele lui Alexandru Ioan Cuza consemnate în presa romăncască din monarhic, procesul Memorandumului reflectat în presă. S-a făcut și menționată prezența și a unor teme de interes general privind colaborarea româno-italiană de la începutul secolului al XX-lea, istoria Partidului Național Român cu lupta pentru emancipare socială și națională, prezentarea dinamicii factorilor interni și externi în lupta pentru unitate națională în preajma primului război mondial. O serie de materiale, cum era și firesc, au fost dedicate Unirii de la 1 decembrie 1918 cu noi interpretări și clemente inedite, apoi altele referitoare la perioada interbelică și contemporană.

Interesante date și observații au fost aduse în secția dedicată „istoriei artelor” privind evoluția și originea unor castele și cetăți, activitatea unor zugravi, originea unor xilogravuri prin următoarele comunicări: T. Hașdeu, *Evoluția tipului de castel feudal în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*; M. Uca, *Tipologia cănilor de breaslă din colecția Brukenthal*; dr. Gh. Anghel, *Date noi privitoare la originea cetății medievale de la Alba Iulia*; A. Kovacs, *Castelul de la Vințu de Jos în secolul al XVIII-lea*; dr. M. Porumb, *Contribuții privind pictura romănească din Transilvania — secolul XVIII*; L. Rondolcanu, *Considerații privind contribuția zugravului Ioan din Deva la pictura bisericii din Gurasada*; C. Tatal-Baltă, *Xilogravuri atribuite lui Petru Papavici Râmniceanu*; G. M. Hărdălău, *Din nou despre unii zugravi din Sebeș*; N. Sabău, *Troița de la Merghindeal*; G. M. Hărdălău, *Colecția de icoane a Episcopiei ortodoxe de la Alba Iulia*; Gh. Fleșer, *Alba Iulia, considerații asupra evoluției sale urbanistice.*

Constanta studierii meșteșugurilor populare, a portului, tehnologiei industriei casnice textile, vinificației, apiculturii s-a reflectat într-o serie de comunicări în cadrul secției de „etnografie și artă populară”: I. Cernaru, *Mărimea demografică a așezărilor din zona Munților Apuseni (jud. Alba)*; J. Negoită, *Termenul de port popular în susținerea unității naționale*; I. Armășescu, *Unitatea națională ilustrată prin intermediul tehnologiei industriei casnice textile*; O. Pernicek, *Motive și tehnici de lucru folosite la decorarea cămășilor femeiești din zona Alba*; O. Bărbuță, *Evoluția interiorului țărănesc din zona Văii Ampoiului*; M. Albu, *Interiorul țărănesc local, ilustratorul modului de viață al locuitorilor comunei Lupșa (jud. Alba)*; Gh. Dinuță, *Instalație complexă de prelucrare a produselor alimentare: teacul din Lapadea Veche (jud. Alba)*; E. Lates, *Instalații tradiționale de vinificație în zona Tășnad*; D. Muntean, *Aspecte privind apicultura tradițională în comuna Blandiana (jud. Alba)*; V. Delcanu, *Valoarea etnografică a numelor de locuri pe hotarul satului Cui (jud. Alba).*

O secție aparte, comparativ cu alți ani, a fost cea de „arhivistică” în cadrul căreia s-a pus accentul pe rolul arhivisticii în știința informației inserîndu-se și comunicări cu multe date inedite: A. Luca, *Județul Alba pe coordonatele dezvoltării socialiste*; M. Soveja, *Valorificarea documentelor de arhivă în lumina sarcinilor rezultate din cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara C.C al P.C.R. din 1—2 iunie 1982*; I. Burlacu, *Modalități de valorificare*

a informațiilor economice din Arhive; E. Poștăriță, *Documente externe privind originea dacoromană a poporului român*; I. Boar, *Relațiile scaunelor secuiești cu Moldova în secolul al XVIII-lea*; V. Miron, *Considerații privind ținutul Suceava în anii 1774—1775*; M. Stanciu, *Viața politică în Dobroea în 1878—1918*; I. Ranca, *Aspecte ale luptei românilor din Transilvania pentru eliberare socială și națională (1861)*; N. Drăghici, *Evoluția activităților de conservare a documentelor din Fondul Arhivistic Național*; St. Hurmuzache, *Locul și rolul arhivisticii în știința informației*; I. Pușcaș, *Principiile care stau la baza fondării documentelor create de instituțiile administrative locale*; A. Baruța, *Recensăminte ale populației din sec. XIX în Comitatul Alba Inferioară*.

Problematica care câștigă tot mai mulți aderenți, trudituri, este cea a tipăriturilor, cărți vechi românești și străine, obiectul secției de „istoria culturii”: V. Lascu, *Un manuscris literar italian din Biblioteca Batthyaneum*; I. Drăgan, *Un umanist român mai puțin cunoscut Filip More de Ciula (Hașeg)*; Cr. L. Bica, *Ediții Frobenius în Biblioteca Batthyaneum*; C. Ittu, *Exemplare ale unor cărți „rara et pretiosa” cu exlibrisuri heraldice în fondul documentar al bibliotecii liceului „Gh. Lazăr” din Sibiu*; I. Mărza, *Noi identificări de elzevire în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia*; M. Basarab, *Tipărituri bălgrădene din secolul XVII cu circulație în județul Hunedoara (Valea Mureșului)*; E. Mărza, I. Mircea, *Cartea românească și străină veche în biblioteca Filialei Arhivelor Statului județul Alba*; D. Dreghiciu, *Tipărituri românești vechi din secolul al XVIII-lea în zona Sebeșului (jud. Alba)*; D. Braicu, *Citeva cărți din traisa luptătorului pentru unirea neamului — Badea Cârțan*; D. Lupan *Cronica localității Petrești din însemnările de pe cărțile românești vechi*; N. Florea, *Contribuții la istoria învățământului. De la „școala grănicerască” la „școala de reuniune” din Cugir*; E. Borugă, *Activitatea societăților culturale din Banat în slujba unității naționale*; M. Spinu, *Din activitatea despărțământului „Astra” — Brașov în perioada interbelică*; D. Popovici, *Informații arhivistice cu privire la situația învățământului primar din satul Războieni-Cetate (jud. Alba) în perioada interbelică*; L. Hașegana, *Avram Iancu în literatură*.

Restaurarea și conservarea unor importante obiecte de patrimoniu sau muzeistice, tematică integrată în secția cu același nume, constituie o preocupare permanentă a muzeelor fapt reflectat în următoarele comunicări: C. Bușeș, *Problematica și metodologia conservării lemnului arheologic*; R. Dinulescu, *Conservarea unor obiecte din lemn (sec. II—III e. n.) aparținând Muzeului Unirii din Alba Iulia*; Al. Dobrescu, *Metodologia restaurării unor piese din os arheologic*; D. Paul, *Probleme ridicate de restaurarea unor piese metalice din necropola de la Alba Iulia*; I. Budileanu, *Aspecte privind restaurarea și conservarea unor piese arheologice (mărgele și vase ceramice) descoperite în necropola de la Alba Iulia*; Z. Hașegana, *Problematica restaurării steagului de la 1848 din colecția Muzeului Unirii Alba Iulia*; C. Oarga, *Contradicția dintre valorificarea expozițională a pieselor de muzeu și necesitatea conservării lor*; T. Goronea, *Problematica restaurării, conservării monumentelor istorice și de arhitectură în condițiile realizării acestor operații cu echipe nespecializate*.

În ziua de 1 decembrie, a avut loc vernisajul, într-un cadru festiv, a două expoziții cu conținut istoric, una în incinta Muzeului „Unirii” despre descoperirile arheologice ale Muzeului privind continuitatea poporului român pe meleagurile Albei, iar cealaltă, în incinta noii clădiri a Arhivelor Statului despre evenimente istorice de importanță națională petrecute pe teritoriul județului, reflectate în documentele vremii, ambele bucurându-se de un real interes. O surpriză plăcută a constituit-o și organizarea unei evocări istorice „1 Decembrie zi de importanță istorică în viața poporului român”, moment de elevație spirituală cu participarea acad. Ștefan Pascu și a scriitorilor I. Lăncrănjan și Ion Alexandru.

Sesiunea științifică anuală a Muzeului „Unirii” din Alba Iulia, atent organizată, s-a bucurat de o intensă participare cu o gamă tematică variată comunicările etalnd un înalt nivel științific și cu angajarea unui întens schimb valoric, cu fructuoase discuții pe marginea materialelor prezentate contribuind, astfel, la clarificarea unor puncte nevralgice ale istoriografiei românești contemporane.

Georghe Naghi

TIBERIU AVRAMESCU, „Adevărul”. *Mișcarea democratică și socialistă (1895—1920)*, Edit. politică, București, 1982, 428 p.

După titlu, cartea în discuție poate fi considerată o carte dosar a ziarului „Adevărul”, din perioada 1895—1920. Subtitlul pare a indica orientarea acestui organ de presă, fondat, condus și redactat de personalități marcante ale publicisticii progresiste de la sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului nostru. Parcurgînd-o, însă, descoperim că ea este mai mult decît o arată titlul. Adevărurile cuprinse între coperțile sale sînt nu numai interesante și folositoare, ci și surprinzătoare, chiar pentru cei care știau ceva sau răsfoiseră cîndva colecția acestui ziar.

Din *avertismentul* autorului, aflăm că acest volum prezintă rezultatele unor investigații de durată, publicate în forma de acum după revizuire și reveniri repetate, în care ni se înfățișează pe de o parte activitatea publicistică și social-politică a lui Constantin Mille, iar pe de alta istoria a două importante ziare românești. Deși titlul se referă numai la „Adevărul”, Tiberiu Avramescu a avut în vedere și „Dimineața”, primul fiind un organ politic independent, iar celălalt, fondat în februarie 1904, apărînd ca ziar de informare generală, cu caracter enciclopedic. Urmărind apoi activitatea zilnică a lui C. Mille de după 1920, el reconstituie și dosarul cotidianului „Lupta”, din anii 1921—1927. După o investigație de foarte aproape a presei românești, Tiberiu Avramescu s-a oprit la organele de presă pe care le-a fondat ori condus ziaristul căruia i s-a spus „Nestorul presei române”. Opțiunea sa pare firească și justificată de faptul că în urmă cu aproape un deceniu a publicat o carte despre tinerețea lui C. Mille. Și cum de obicei un subiect care ne-a preocupat cîndva ajunge cu timpul o adevărată pasimne, cercetarea vieții și a activității lui C. Mille a devenit pentru Tiberiu Avramescu o temă predilectă. Totodată, ziarele de care se leagă activitatea fostului socialist s-au transformat în tot atîtea subiecte de investigație și meditație. Prima parte a demersului său privește dosarul „Adevărului” din 1895—1914. După un sondaj autorizat și revelator al activității „Adevărului” din perioada de

modernizare a presei române la începutul secolului al XIX-lea și raporturile marelui cotidian cu mișcarea socialistă, un capitol important al lucrării ia în studiu principalele campanii publicistice ale celui mai important cotidian politic al vremii. Dintr-o dată, fiecare pagină se transformă într-o oglindă a unor fapte și oameni care au intrat demult în istorie. Problemele discutate sînt cele cu care se confrunta epoca: chestiunea agrară, evoluția politică a României, în fruntea căreia continua a se afla o dinastie ce nu avea nimic comun cu poporul român, stringența realizării idealului național și politica externă a unui stat ajuns în faza desprinderii iminente de Tripla Alianță. Cealaltă parte a lucrării explorează intervalul 1914—1920, insistînd asupra preluțiilor războiului, a anilor neutralității și a participării României la marșul conflagrației, pentru a se încheia cu recapitularea „Adevărului”, în ianuarie 1919, și despărțirea de acesta, în august 1920, a celui care fondase cîndva „Dacia viitoare”. Gestul său, care nu poate fi privit ca o abandonare, avea cauze complexe, determinante de realitățile timpului. Dealtfel, explicîndu-se, după ce cineva remarcase faptul că „ai avut mulțumirea de a lupta pentru România Mare și de a vedea împlinirea visului”, el preciza: „consider opera mea ca terminată. Am dat țării mele două ziare mari. Am luptat pentru România Mare care s-a realizat”.

Dar, cartea nu se încheie aici. Într-o *anexă* al cărei conținut ar putea reprezenta oricînd materialul necesar unei alte cărți, Tiberiu Avramescu își continuă investigațiile pentru a elucidă și ultima perioadă a vieții lui C. Mille. A considerat necesar deci să urmărească drumul cotidianului cu care s-a identificat publicistica profesată de marile ziarist între 1921 și 1927: „Lupta”.

Parcurgînd acest volum rămii cu impresia că ai citit nu istoria unor ziare, cum reiese din *avertismentul* autorului, ci o posibilă istorie a României din anii 1895—1927. Și nu una oarecare, impersonală și de circumstanță, ci una adevărată. Căci ziarul în paginile cărui a fost înscrisă mai întîi nu se intitula doar

„Adevărul”, ci îl și respecta. Indiferent dacă era vorba de viață politică, socială sau culturală a României, „Adevărul” a păstrat în paginile sale relatările acelor evenimente sau fapte care rămân de obicei în istorie. Iar toate acestea, trecute prin filtrul interpretativ al cercetătorului de vocație, au devenit, iată, adevăruri istorice.

DAMIAN TODIȚA, *Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul*, Edit. Albatros, București, 1982, 134 p. (Memoria pămîntului românesc).

În ultimii ani, registrul autorilor de lucrări de istorie s-a îmbogățit considerabil. Printre numele noi se află și acela al autorului lucrării de care ne ocupăm. Opera sa urmărește să prezinte viața tristă a urmașului marelui Mihai Unificatorul, care — deși nu a fost o personalitate deosebită și nu a jucat un „rol politic decisiv” — merită a fi cunoscută, și aceasta deoarece Nicolae Pătrașcu „și-a adus și el modesta-i contribuție la marile înfăptuiri politice din vremea sa, la mersul înainte al nației române, lăsînd în epocă o diră luminoasă”.

Pentru a întregi povestea vieții nefericitului fiu de domn, autorul adaugă un capitol despre familia lui Pătrașcu, astfel încît cartea ce avem în față devine o mică monografie despre urmașii marelui Mihai.

Ceea ce impresionează în mod deosebit citind această carte este soarta tristă a familiei lui Mihai Viteazul: patru din cei șapte membri ai familiei (Mihai, Stanca, Pătrașcu și Florica) au trăit numai 43 de ani, iar Mihai, nepotul Viteazului, a murit la 36 de ani.

Dintre toți, soarta cea mai tristă a avut-o Nicolae Pătrașcu, care — după moartea tatălui său — a sosit săl să pribegască în Imperiul habsburgic, deși știa că tatăl său fusese ucis de G. Basta, cu avizul imperialilor. Viața sa în Imperiu a fost deosebit de grea și plină de privațiuni; după ce i s-au confiscat bijuteriile rămase de la tatăl său, a trebuit să facă nenumărate cereri de ajutor la autoritățile imperiale, foarte zgîrcite cu asemenea clienți. A murit sărac și plin de datorii, după ce sperase zadarnic să ocupe tronul Țării Românești. Speranțele le-a moștenit și fiul său, Mihai, pe care Matei Basarab l-a desemnat prin 1643 drept succesor al său, fără să-l poată aduce în țară.

Ceea ce caracterizează lucrarea dedicată lui Nicolae Pătrașcu de Damian Todîța este, în primul rînd, slaba informare istorică de care dispune autorul. Fără îndoială că Todîța își iubește croul pe care îl prezintă; o dovedește prin modul cum îi descrie viața, folosind accente de profundă compasiune pentru croul său sau expresii de genul acestora: „Cum să nu-ți erape inima văzînd pe cei puternici căl-

La sfîrșitul cărții, cititorul va întîlni un *indice de nume și un altul de publicații periodice și de asociații profesionale ale ziaristilor*, reclamate azi ca instrumente absolut necesare pentru o mai rapidă și oportună consultare.

Gh. I. Florescu

cînd în picioare oameni nevoiași” (p. 101), deși o asemenea situație este specifică orînduirii feudale.

Pentru a scrie cărți bunc de istorie nu sînt suficiente asemenea accente sentimentale; este nevoie în primul rînd de o *informație istorică cît mai bogată*, de care autorul nu dispune. Așa cum am mai avut prilejul să arătăm, înainte, de a alcătui o carte de istorie — indiferent cu ce subiect — autorul este obligat să cunoască bine toate izvoarele și lucrările dedicate subiectului ales și să aducă un plus de informație la știrile deja cunoscute. Ori, cu părere de rău, constatăm că Damian Todîța nu îndeplinește aceste condiții clementare.

La p. 39 se afirmă că nu s-a păstrat nici o însemnare despre venirea la tron a lui Nicolae Pătrașcu. În realitate, într-un document din 1614 (necunoscut autorului) se spune că, după ocuparea Transilvaniei, Mihai Viteazul „a trimis pe preaiubitul și din inimă fecior al domniei lui, pe Neculae voevod, ca să fie domn al Țării Românești și cinstitul împărat încă i-a trimis sceptrul de la cinstita Poartă” (DRII, B, XI, p. 580).

La p. 55 se susține că turcii doreau ca domn în 1600 „pe turcitul Mihnea, care îmbătrîncea cu fața spre Turgoviște”. În această vreme, Mihnea se turcise și renunțase la domnie pentru care susținea candidatura tinărului său fiu, Radu Mihnea (vezi scrisoarea publicată de N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LIV—LV).

Autorul nu reușește să înțelcagă problema numelui dublu al lui Nicolae Pătrașcu, pe care preferă să-l numească Pătrașcu cel Tânăr, nume „mai apropiat de simțirca noastră” (p. 41), ca și cînd istoria se scrie după „simțirca”!

În realitate, în toate documentele interne pe care le dă ca domn al Țării Românești în perioada noiembrie 1599 — septembrie 1600 — cînd tatăl său nu se afla în Țara Românească — fiul lui Mihai Viteazul se numește pe sine Io Necula sau Nicolae voevod și scemează cu acest nume. Mihai Viteazul el însuși își numește fiul Nicolae voevod (D. R. H., B

XI, p. 536, 569) și tot Nicolae voievod îi spun și alți contemporani (*ibidem*, p. 502, 541, 547); în schimb, în jurământul de credință prestat de pircălabul Sucevi, în mai 1600, este numit Petru voievod (*ibidem*, p. 530).

Ținând seama de faptul că numele de botetz al fiului lui Mihai este Petru sau Pătrașcu (după numele bunicului său Pătrașcu cel Bun) și că numele său ca domn este Nicolae voievod, ni se pare că nu greșim acceptând numele dublu de Nicolae Pătrașcu, nume sub care este cunoscut de istoricii români și care nu este de fel o „combinație forțată”, cum afirmă autorul la p. 11, încercând să fie original. Nu poate fi o „combinație forțată” pentru simplul motiv că, la 28 septembrie 1602 — pe cînd se afla pibeag la Brașov — fostul domn își spune el însuși „Io Nicolae Pătrașco voevod, ce-am fostu domn în Țara Românească” (DIR, B, veac, XVII, vol. I, p. 60).

Nu știm de unde a luat autorul știrea că Pătrașcu a fost deposedat de bunurile rămase de la tatăl său de către Radu Șerban; trimiterea la *Călători străini*, IV, este greșită (p. 77).

La p. 81 se afirmă că Pătrașcu voievod se afla în decembrie 1610 în Țara Românească, unde ocupa postul de postelnic. De fapt, lucrurile stau cu totul altfel: nici un fost voievod nu a fost retrogradat vreodată la funcția de postelnic, pe care o ocupau numai fii de boieri. Un document din 20 martie 1628 dovedește că autorul nu are dreptate deoarece în acest document se spune că satul Ciulnița i-a fost dat schimb lui Oancea logofăt de Neuclea voievod (pe care documentul din 1610 îl numește greșit postelnic).

La p. 109 se afirmă că Matei Basarab a dat domniei linca satul Salcia. În realitate, cînd s-a întors în țară împreună cu mama sa, Aneuța, „sărace și lipsite de toate”, domnul le-a restituit satele foste proprietatea lui Mihai Viteazul, pe care fostul domn le-a avut de moștenire sau le-a cumpărat ca boier (vezi documentele din: 16 ian. 1643, 25 april. 1644, 30 nov. 1645, citate de N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 206).

Autorul afirmă că „nu se știe unde-î este mormintul” lui Mihai, fiul lui Nicolae Pătrașcu (p. 119). Realitatea este și aici alta: nu știe autorul, dar alți istorici știu. Piatra de mormint a lui Mihai a fost descoperită la mănăstirea Comana, iar din inscripție, păstrată incomplet, rezultă că s-a dus în Țara Căzăcească „tînăr încă fiind”, după care a fost „tăiat de moldoveani” (Sergiu Iosipescu, *Note istorice asupra fortificației de la Comana*, în vol. *Ilfov, file de istorie*, București, 1978, p. 203). Textul inscripției modifică și aserțiunea autorului după care tînărul Mihai ar fi murit de ciumă.

Autorul susține apoi că Mihai uneltea cu sprijinul cazacilor și că de planurile acestora „nu era străin nici Constantin Șerban” (p. 117). Și aici realitatea este alta; domnul Țării Românești se temea că însuși de planurile lui Mihai (carc-i era nepot), și aceasta deoarece se știa că nepotul marelui Mihai, „principe celebru al acestei țări” (Țara Românească), spera ca, prin mijlocirea lui Bogdan Hmelnițki, „să afle calea de a reintra în stăpînirea domniei strămoșilor săi” (Hurmuzaki, IX, p. 66—67). Mihai viza deci, în primul rînd, tronul Țării Românești (de altfel, se și intitula „voievod creditor al Valahiei”).

În lucrare se întîlnesc o serie de contradicții, ceea ce arată nesiguranța autorului în afirmațiile făcute. De pildă, la p. 15 se spune că Pătrașcu s-a născut în 1584: la p. 37 aflăm însă că „era trecut de 16 ani” în 1599, iar mai jos că împlinea de fapt 16 ani în vara lui 1600. La p. 96 se susține că Preda slugerul a murit „sub securca călăului”, dar la p. 98 se precizează că, în realitate, Preda a fost ucis în lupta de la București, alături de fobegii conduși de aga Matei din Brîncoveni, în 1631, după cum spune cronică Țării.

Bibliografia este alcătuită fără prea multă grijă. La „lucrări speciale”, de pildă (p. 130), figurează numeroase izvoare, precum cele publicate de N. Iorga (*Genealogia Cantacuzinilor, Socolile Brașovului, Socolile Sibiului, Studii și documente etc.*), ceea ce arată că de puțin familiarizat este autorul cu asemenea lucrări. În schimb, lipsese o serie de alte cărți, în primul rînd Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, folosită de Damian Todîța.

Lipsește, de asemenea, lucrarea lui Ștefan Mihăilescu, *Nicolae Pătrașcu voievod* („Studii și materiale privind trecutul istoric al jud. Prahova”, II, 1969, p. 41—50), care tratează viața fiului lui Mihai Viteazul în pibeagie, ca și o serie de izvoare precum: Stoica Nicolaescu, *Zapisul Ilincăi, fiica lui Nicolae Pătrașcu voievod* („România nouă”, 1907, nr. 4, p. 171—173); idem, *Diata Ilincăi, nepoata lui Mihai Viteazul* (*ibidem*, nr. 1, p. 35—43) etc.

La p. 133—134, autorul rezună doar 18 din cele 23 documente cite se cunosc de la Nicolae voievod (vezi DRH, vol. XI, doc. din: <ian.-mai> 1600, 4 mai, 20 iunie, 29 iulie și 15 septembrie 1600). La acestea se pot adăuga numeroase altele, evocate de domnii din sec. XVII (vezi DRH, B, vol. XXII, p. 85, 539).

În concluzie, considerăm că familia lui Mihai Viteazul nu și-a găsit în lucrarea lui Damian Todîța prezentarea pe care ar fi meritat-o; eforturile autorului nu și-au atins scopul propus datorită în primul rînd lipsurilor de informare pe care le-am semnalat.

ATANAS, POPOV *Krepostni i ucrepitelni soorăjenia v Krănskata srednevecovna oblast, Sofia, 1982, 165 p., 111 fig.*

Regiunea Krăn se află între ultimele ramificații de sud ale munților Stara Planina și ramificațiile de nord și răsărit ale munților Sredna Gora. Numele regiunii ar veni de la numele orașului Krăn, de cărui existență este consemnată în 1153 de Idrisi, după cum ne asigură Atanas Popov (p. 10). Acest oraș se va fi aflat în apropierea cetăților Gradovete și Kaleto. În locul unde se presupune că a existat Krănul s-a găsit o ceramică uzuală din secolele al V-lea — al VI-lea și, într-o cantitate mai mare, din secolele al XII-lea — al XIV-lea. Datările respective sint asigurate de monede ale împăraților Anastasius, Iustinian, Alexie I Comnenul, Manuel Comnenul și ale țarului Constantin Asan (1257—1277).

Toată regiunea Krănului este, pur și simplu, împăcienită de fortificații de piatră. Tocmai ele, aceste fortificații, constituie obiectul monografiei pe care o prezentăm cititorului român.

În primul capitol Atanas Popov își exprimă opinia asupra originii și istoricului numelui Krăn, ca apoi să se oprească îndepărate aproape asupra determinării exacte a teritoriilor care intrau în alcătuirea regiunii Krănului în timpul celui de al doilea țarat bulgar, cu deosebire în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Cu acest prilej se relatează evenimentele care au avut loc aici, legate de încercarea lui Ivailă de a ocupa tronul de la Tirnova (anul 1279).

În subcapitolul următor (p. 16—24) se povestesc succint evenimentele determinate de luptele intestine din Bulgaria după plecarea lui Gheorghe Terter I de pe tronul de la Tirnova. Drept urmare, se vorbește de stăpânirea regiunii Krănului de către Smileț și frații săi Voisil și Vladislav.

Pe noi ne interesează însă mai mult faptele relatate în subcapitolul IV (p. 18—24) care culminează cu instalarea de către țarul Sișman în calitate de conducător al regiunii Krănului, a unui boier cu numele de Sracimir, tatăl lui Ioan Alexandru, viitorul țar al Bulgariei (1331—1371) și ginere al lui Basarab voievodul Țării Românești. De unde este de fel acest Sracimir nu ni se spune. Probabil însă că el era un feudal de prin părțile de nord sau de nord-est ale Bulgariei. De altminteri, așa se poate explica mai lesne căsătoria fiului său Ioan Alexandru cu Teodora fiica lui Basarab. Ne grăbim să adăugăm că din punctul nostru de vedere această căsătorie trebuie să fi avut loc înainte de mutarea lui Sracimir în regiunea Krănului.

Capitolul al II-lea este cel mai dezvoltat. El se desfășoară pe parcursul a 65 de pagini.

În preambulul lui autorul vrea să acrediteze ideea că încă de la început slavo-bulgarii au simțit nevoia înconjurării patriei lor cu un sistem defensiv de cetăți de piatră. Ele s-ar înșira în toate direcțiile punctelor cardinale. La nord, pe linia Dunării de la Vidin la Dris-tra, la răsărit, de-alungul Mării Negre, de la Varna la Anhialos ș.a.m.d. Aceste linii de apărare ar fi fost impuse de repetatele incursiuni ale bizantinilor (p. 29). Evident, în cazul de față, avem de a face cu răsturnarea problemei. În istoria relațiilor bizantino-bulgare se cunosc mai multe invazii de-ale bulgarilor în Imperiul romeic decât invers. Prin urmare dacă cineva simțea nevoie să se apere, prin construirea de fortificații, împotriva unor invazii, aceștia erau bizantinii și nu bulgarii. Cititorul este rugat să rețină acest fapt pentru că asupra lui noi vom mai reveni odată în cuprinsul recenziei.

În continuare, autorul arată că pe partea de sud a porțiunii de mijloc a munților Stara Planina, zona care corespunde regiunii Krănului, există mai mult de 30 de fortificații, dispuse pe înălțimi care variază între 300 și 1000 de m. față de nivelul actual al mării. Cu rare excepții, aceste „puncte fortificate” n-au multe urme de vechire. Atanas Popov (p. 32) remarcă faptul că la construirea zidurilor s-a folosit foarte puțină cărămidă; în unele locuri aceasta lipsește cu desăvârșire. De la sine înțeles că materialul de construcție cel mai uzitat era piatra.

După scurta prezentare a caracterelor generale ale fortificațiilor autorul trece la descrierea lor amănunțită, precizându-ne de fiecare dată locul unde se găsește, suprafața, forma, stadiul de conservare a zidurilor, conținutul culturii materiale, felul monedelor etc. etc. Și astfel, rînd pe rînd, sint înfățișate cititorului fortificațiile *Tvărđița*, *Gradișceto*, *Gradiška moghila*, *Gradișceto* lângă satul Dimovți, *Pregradata* de lângă satul Dimovți, *Hisarea* de lângă satul Nicolaev. *Kaleto* de lângă satul Vetren, *Krepostta* din locul Orelskite skali (stîncile vulturului) și toate celelalte.

Cititorul poate fi surprins de împrejurarea că cele mai multe dintre fortificații se numesc Kaleto, Kradiseto, Hisarea și Krepostta; faptul se explică prin aceea că toate aceste toponime înscamnă în limba bulgară sau turcă *celălăuie*, *fortificație mică*. De altminteri, Atanas Popov dă lămuririle de rigoare în cuprinsul monografiei.

Unele dintre fortificații — *Tvărđița*, de pildă — sint amintite în izvoarele literare ale vremii, cele mai multe, însă, nu.

Într-o bună parte dintre aceste fortificații s-au găsit — în nivelurile inferioare — bogate vestigii arhologice (ceramică, unelte, monede) din veacurile V—VI c.n. Din analiza hărții (p. 127, fig. 111) rezultă că fortificațiile la care se referă Atanas Popov sînt amplasate pe părțile de sud ale munților Stara Planina și Sredna Gora. În acest caz, se poate avansa ipoteza că cetățile în cauză sînt mai de grabă o creație a bizantinilor¹ — în încercarea lor de a bara incursiunile bulgarilor — decît o creație a statului cu capitala la Tîrnovo.

Supoziția noastră se întemeiază pe mai mulți factori. Dacă mai există cite o referință despre construirea, în zona dată, de către bizantini, a unor fortificații, în schimb, nu există nici o știre privitoare la ridicarea vreuneia din ele de către bulgari; dispoziția lor topografică indică grija apărării zonelor de la sud de munții Balcani în fața unor năvăliri barbare pornite dinspre miazănoapte.

Aceste fortificații trebuie să fi făcut parte din șirul celorla încredințate, în secolul al XII-lea, consingnilor lui Petru și Asan, pentru a apăra trecătorile munților de naveala unor eventuali dușmani. Evident, nu se poate nega faptul că o bună bucată de vreme — în sec. XIII—XIV — cetățile respective au fost stăpînite și de bulgari.

Dincolo de părerile noastre se cuvine să recunoaștem că Atanas Popov a realizat o operă scrisoasă, bogată în informații de toate

genurile și plantată pe cunoașterea amănunțită a realităților în teren cum și pe cercetarea unei vaste bibliografii. Ce-i drept, ici colu s-au strecurat unele erori. De pildă, la p. 23 se spune că „ungro-vlahii” aliații lui Mihail Sișman din anul 1323 erau moldovenii și nu muntenii, cum ar fi corect.

Sciții care atacă regiunile de la sud de Balcani în 1122—1223 nu sînt pecenegii cum socotea At. Popov (p. 30) ci cumanii (vezi Petre Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube*, Bucarest, 1978, p. 67—71).

Ceramica figurată la p. 38—39 nu este din sec. XIII—XIV, ci din secolul al XIV-lea (și mai de grabă de la mijlocul și din a doua jumătate a acestui veac). Ceramica de la Tvărđița prezentată la p. 36, fig. 7 (a-b) nu e din sec. XI—XII, ci din secolul XII.

Dincolo de aceste observații și alte asemenea ce se mai pot face, rămînem la convingerea că opul pe care l-am prezentat cititorilor români va deschide seria unor noi dispute științifice privitoare la sistemul de apărare al fortificațiilor din munții Haemus și statutul lor juridic.

Petre Diaconu

¹ Vezi pasajul la N. Gregoras, I, 483—488, unde se spune că Andronic II a zidit din temelie mai mult de 15 cetăți „pe înălțimile Haemus-ului”.

ALFONSO GONZÁLES GONZÁLES, *El Oriente venezolano a mediados del siglo XVIII* (Orientul venezuelean la mijlocul secolului al XVIII-lea), Caracas, 1979, 256 p.

Baza documentară a lucrării o constituie raportul foarte amănunțit întocmit de guvernatorul José Diguja Villagómez în urma vizitei întreprinse în zonele orientale ale Venezuelei în anul 1761, raport aflat la Arhiva Generală a Indiilor din Caracas, iar obiectivul principal pe care și-l propune autorul este acela de a demonstra rolul pe care l-a avut factorul demografic în constituirea națiunii și a statului venezuelean.

Din punct de vedere politic orientul venezuelean cuprindea trei provincii, Noua Andalucie sau Cumaná, Noua Barceloná și Guyana, provincii unite în 1732 într-o singură mare unitate administrativă denumită Cumaná, vizita guvernatorului Diguja din 1761 reprezentînd o încercare de a menține această unitate, dar concluziile ei vor impune adoptarea unei măsuri contrare și anume, dezmembrarea provinciilor orientale. Această măsură a fost necesară ca urmare a constatării imposibilității provinciei Cumaná de a asigura

o administrație eficientă pentru întregul orient al Venezuelei, ceea ce în perspectiva evoluției istorice a permis polarizarea celor trei provincii orientale în jurul unui alt nucleu, mult mai puternic, Caracas, din aceasta rezultînd în ultimă instanță unitatea teritorială actuală a Venezuelei. În situația în care provincia Cumaná ar fi avut capacitatea de a administra eficient orientul Venezuelei, autorul crede că în condițiile luptei pentru independență aici s-ar fi constituit un stat latinoamerican separat de restul Venezuelei care s-ar fi polarizat în jurul orașului Caracas.

Unul din factorii principali care au impus această evoluție istorică a fost, după părerea autorului, factorul demografic. Astfel, din raportul lui Diguja, rezultă că cele trei provincii orientale, care reprezentau peste 50 % din întreg teritoriul Venezuelei, aveau doar 99 așezări cu o populație foarte scăzută, de numai 47 053 locuitori, adică aproximativ 6 % din întreaga populație a Venezuelei. Cea

mai populată provincie era Noua Barcelonă cu 20 968 locuitori, urmată de Noua Andalucie cu 19 273 locuitori și de Guyana, care deși era cea mai întinsă ca suprafață avea și cei mai puțini locuitori, numai 6812. În mod paradoxal aceste provincii, deși au fost primele cunoscute de spanioli pe continentul american, au fost ultimele în ce privește procesul de colonizare. Autorul explică această situație printr-o serie de factori, conjuncturali și structurali, cum ar fi monopolul familiei Columb asupra teritoriilor descoperite, interesul conchistadorilor pentru Mexic și Peru, zone mult mai bogate în metale prețioase, intensă praterie din Marea Caraibilor, așezarea olandezilor în Surinam în secolul al XVII-lea, condiții geografice mai puțin favorabile, factorul principal fiind însă nivelul de dezvoltare mult mai scăzut al populațiilor indigene de aici comparativ cu cel al aztecilor sau incașilor ceea ce făcea mai dificilă stabilirea coloniștilor europeni.

Populația celor trei provincii orientale era împărțită în două mari categorii și anume: populația indigenă care număra 32 314 locuitori grupați în 89 de așezări și populația coloniștilor care număra 14 739 locuitori grupați în 10 așezări.

Procesul de sedentarizare a populației indigene a început târziu, la mijlocul secolului al XVII-lea, cind misionarii franciscani au întemeiat așezarea de la Piritu. Așezările indigene erau de două feluri: misiuni, conduse de clerică și parohii conduse de o administrație civilă. Misiunea era prima formă de așezare indigenă în care se realiza sedentarizarea populației, rolul principal revenind călugărului misionar. În general, după 20 de ani de existență se considera că procesul de sedentarizare era încheiat, misiunea era transformată în parohie, conducerea fiind preluată de organele administrației regale iar indigenii erau supuși la plata unui tribut anual. De cele mai multe ori însă, transformarea misiunilor în parohii a avut efecte negative constatându-se o decădere a acestor așezări, cauza principală fiind intensificarea exploatării indigenilor.

În 1761 existau 50 de misiuni și 39 de parohii, singura provincie fără parohii fiind Guyana, deoarece aici sedentarizarea indigenilor începuse abia în secolul al XVIII-lea. Recensămintele amănunțite realizate în fiecare din aceste așezări arată că numărul cel mai mare de indigeni se afla în Noua Barcelonă (16 178) iar numărul cel mai mic în Guyana (6279). Din analiza structurii interne a populației rezultă o repartitie echilibrată pe sexe, cu o ușoară preponderență feminină: 16 441 femei pentru 15 873 bărbați. În cadrul populației tinere, pînă la 18 ani predomină elementul masculin, 8205 băieți pentru 7469 fete, dar în cadrul populației vîrstnice ponderea femeilor este mult mai mare, numărul văduvelor fiind de 1692 pentru numai 148 de

văduvi. Aceste cifre demonstrează o natalitate și o mortalitate masculină mai ridicată decît cele feminine și se explică prin condițiile de muncă foarte grele la care erau supuși indigenii.

Numărul de căsătorii era mare și ele se realizau, în general, la vîrste destul de mici, intrînd la 18 și 25 de ani. Persoanele necăsătorite reprezentau doar 1,6% din populație și erau în marea lor majoritate bărbați. Cele 8730 de familii de indigeni aveau în medie cîte doi copii ceea ce demonstrează un spor demografic redus, cauza principală fiind mortalitatea foarte ridicată care făcea ca durata medie a vieții să nu depășească 30 de ani.

Principalele resurse economice ale populației indigene proveneau din agricultură și creșterea animalelor, practicate însă cu mijloace rudimentare, astfel încît ele asigurau numai necesitățile strict de subsistență neputînd să pună în valoare resursele existente în aceste zone. Avînd în vedere toate aceste elemente autorul consideră că este vorba de o populație de tip primitiv, situația aceasta perpetuîndu-se în secolul al XVIII-lea datorită inadaptabilității indigenilor la condițiile modului de viață european dar și datorită exploatării la care erau supuși aceștia de către autoritățile coloniale spaniole.

Populația coloniștilor număra 14 739 locuitori care trăiau în 10 așezări, dintre care 6 se aflau în Noua Andalucie (Cumaná), 3 în Noua Barcelonă și numai una în Guyana. Această populație era amestecată din punct de vedere rasial, pe lângă albi în cele 10 așezări putînd fi întîlniți mețiși, mulatri și negri și stratificată din punct de vedere social.

Principalele clase și categorii sociale erau nobilimea, formată exclusiv din albi și numărînd 1082 locuitori, adică aproximativ 7% din populație, oamenii liberi de condiție joasă, în majoritate agricultori, amestecați sub aspect rasial și numărînd 11 198 locuitori, adică 76% din populație, servitorii, negrii și mulatrii, în număr de 304 locuitori, 2% din populație și sclavii în număr de 2155, adică 15% din populație. Comparativ cu celelalte teritorii ale Venezuelei numărul de negri și mulatri era mai redus, ceea ce denotă și o activitate economică mai redusă.

Recensămintele din 1761 sînt foarte semnificative și în privința structurii interne a populației coloniștilor. Astfel, în rîndul nobilimii și a oamenilor de stare joasă, care numărau la un loc 12 280 locuitori, se constată un puternic echilibru între cele două sexe. Numărul de bărbați depășea pe cel de femei cu numai 193 persoane, diferența fiind mai mare la copii (3699 băieți pentru 3311 fete), dar inversîndu-se la categoriile de vîrstă mai înaintată unde întîlnim 466 de văduve pentru numai 126 văduvi. Aceste cifre arată că și la populația formată din coloniști, la fel ca la cea

indigenă, natalitatea și mortalitatea masculină erau mai ridicate decât cele feminine. Numărul celor căsătoriți reprezenta 32,6 % din totalul populației iar al celor necăsătoriți, în majoritate bărbați, 4,5 %, deci un procentaj mai ridicat de necăsătoriți, în comparație cu populația indigenă. Cele 2584 de familii aveau în medie un număr de 2,7 copii, numărul total al copiilor reprezentând 57,6 % din întreaga populație.

În rândul sclavilor și al servitorilor, al căror număr era de 2459 locuitori, echilibrul între sexe se păstra, dar cu o ușoară preponderență feminină (1277 femei pentru 1182 bărbați). Existau 536 familii având în medie 2,7 copii, numărul total al copiilor fiind de 1419.

Deși recensămintele nu ne dau nici un fel de indicații cu privire la mortalitate, din analiza structurii interne a populației de coloniști se poate trage concluzia că durata medie

de viață nu depășea 30 de ani, ceea ce demonstrează încă o dată condițiile precare de viață din acest spațiu geografic.

Resursele economice erau scăzute nu numai pentru cea mai mare parte a populației care trăia într-o stare de mizerie absolută, dar și pentru nobilii a căror avere nu era prea mare. Resursele celor trei provincii nu acopereau nici măcar nevoile curente, coroana spaniolă fiind obligată să cheltuiască anual peste 80 000 de pesos pentru întreținerea lor. În aceste condiții cele trei provincii au fost separate în 1762, iar în 1786 s-a hotărât unificarea lor în jurul orașului Caracas. Numărul foarte redus al populației din zonele orientale a împiedicat în ultimă instanță transformarea lor într-un stat separat de Venezuela, în condițiile războiului pentru independență.

Eugen Denize

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica Victii științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor de istorie, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșit.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București, 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (VI).

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Teritoriile românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea.

Gîndirea politică a lui Simon Bolivar.

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Începuturile și dezvoltarea învățămîntului economic românesc pînă la 1877.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Concepția Partidului Comunist Italian privind cucerirea puterii politice.

Presa comunistă în România interbelică.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Instituția aghiei în Țara Românească.

Structuri și tendințe în evoluția demografică a orașului românesc (a doua jumătate a secolului XIX).

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curenți social-economice românești în perioada interbelică : doctrina economică a țărănismului.

RM ISSN 0567 — 6304

www.dacoromanica.ro

43 856

I. P. Informația c. 1272

Lei 15